

Dienes Dénes

**A MISKOLCI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG
1703-1918**

Sárospatak, 2001

TARTALOM

BEVEZETÉS	3
AZ EGYHÁZKÖZSÉG MISKOLC TÁRSADALMÁBAN	
GYÜLEKEZETI ÉLET 1781 ELŐTT	4
A MISKOLCI EVANGÉLIKUSOK ÉS A REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG	24
GYÜLEKEZETI ÉLET 1781 UTÁN	28
ISKOLA	
AZ EGYHÁZKÖZSÉG ISKOLÁJA	42
KISISKOLA, LEÁNYOKTATÁS	61
NÉPOKTATÁS ÉS SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS	64
ISMÉTLŐISKOLA	65
NŐNEVELÉS	66
ÖSSZEGZÉS	67
FELHASZNÁLT IRODALOM	68
FÜGGELÉK	70
<i>Esküvési formák</i>	70
<i>A konzisztórium tagjai 1767-ben</i>	72
<i>Szepessy Szabó István végrendelete 1834</i>	72
<i>Nyilas Samu verse (részlet)</i>	74
<i>Lévay József verse a Fülléregylet tiszteletére</i>	75

BEVEZETÉS

A KATOLIKUS RESTAURÁCIÓ LEGFŐBB POLITIKAI BÁZISÁT a Habsburg abszolutizmus képezte. A nemzet szabadsága korlátozásának és a hazai protestantizmus visszaszorításának, illetve megsemmisítésének programja ugyanazon hatalmi formációban gyökerezett. A török kiűzésének öröme rá sem ébredhetett a felszabadított területeken élő, többségében protestáns lakosság, mert a beszállásolt katonaság erőszakosságainak kiszolgáltatva, sem személyi, sem vagyoni biztonságot nem tapasztalt, ráadásul vallásgyakorlata miatt is üldözést szenvedett. A protestánsok jogait védő országgyűlési rendelkezések egyrészt az Explanatio Leopoldina értelmezésében kifejezetten protestánsellenes hangsúlyt kaptak, másrészt ideiglenessé nyilvánította azokat az uralkodó, s csak kegyelemből tartotta fenn érvényüket. Az 1702-ben kiadott királyi rendelet ki is mondta nyíltan, hogy a kegyelemből nyert vallásszabadság nem tarthat örökké. Az általános elégedetlenség a hegyaljai kuruc mozgalmakban, majd pedig Rákóczi Ferenc szabadságharcában robbant ki. Rákóczi mozgalmától a vallásügyi kérdések elrendezését is remélte a protestáns országlakosság. A szabadságharcot követő kompromisszumos béke a vallásügy kérdéseinek elintézését az összehívandó országgyűlésre halasztotta. Az 1714–1715-i országgyűlésen a vallásügy kérdéseit a katolikus többség és a protestáns kisebbség igen éles viták közepette tárgyalta. Az 1715. évi XXX. törvénycikk az uralkodó kegyelméből érvényesnek mondta ki az 1681. és 1687. évi vonatkozó törvényeket, de megtiltotta a vallási sérelmek országgyűlésen való tárgyalását. A sérelmek megvizsgálására és a vitás kérdések rendezésére királyi vegyes bizottságot küldött ki katolikus, református és evangélikus nemesekből. Az országgyűlés a vallásügy kérdését ezzel a felségjogok közé sorolta, ami a protestánsok számára igen kedvezőtlen volt, mert testületileg nem fordulhattak az uralkodóhoz, hanem csak egyénileg. Ez egyben azt a lehetőséget is jelentette, hogy a két protestáns felekezet – mint szervezett közösség, mint intézmény – az állam szempontjából hivatalosan megszűnik. Ettől kezdve 1791-ig, az uralkodók, élve a rájuk ruházott joggal, a protestánsok helyzetét rendeletekkel szabályozták. A királyi rendeletek 1781-ig a protestáns vallásgyakorlat visszaszorításának jegyében születtek meg.¹

¹ Az általános protestáns egyháztörténetre nézve BUCSAY MIHÁLY: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp. 1985. CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849. Debrecen 1994.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG MISKOLC TÁRSADALMÁBAN

GYÜLEKEZETI ÉLET 1781 ELŐTT

A MISKOLCI REFORMÁTUS EGYHÁZ természetesen nem függetleníthette életét a külső politikai helyzettől. Ellenkezőleg, annak befolyása a város reformátusságának életében folytonosan érvényesült. Az egyházközség, a megelőző másfél század során kiépült szervezetében, lényegében a város társadalmával teljes egységben élt. Város és egyház, polgári és szakrális közösség határai egybeestek továbbra is. Miskolc vezetőtestülete egyben a helyi eklézsia felelős kormányzója és gondviselője volt. A református vallásgyakorlat csorbítatlan megőrzése – az adott politikai helyzetben – összefüggésben volt a vallási homogenitás fenntartásával. Annál is inkább, mert a római katolikus egyház a 18. század első évtizedétől kezdve következetesen törekedett a városban a térnyerésre. Megvolt a belső bázisa is, amennyiben Mindszenten mintegy 20, Miskolcon pedig 9 római katolikus család élt a század első évtizedeiben.² Ennek természetesen csak az adott politikai körülmények között volt súlya, hiszen a reformátusok számához képest – 4-5 ezer fő³ – igen elenyésző arányt képviseltek, még akkor is, ha a borsodi alispán és főjegyző közék tartozott.⁴ Kezdeményezésüket a minoriták Miskolcra telepítése tárgyában, a legbefolyásosabb politikai erők támogatása folytán, 1728-ban siker koronázta.⁵ A református magisztrátus ezekben az években mindent megtett a katolikus térnyerés megakadályozása érdekében. Teljes egyhangúsággal rendelte el a tanács 1725-ben, hogy a katolikusok az Újváros utcában nem építhetnek templomot, sőt keresztet sem állíthatnak, s mindez a jövőre is érvényes.⁶ A helyi intézkedésnél nem álltak meg, mivel az adott körülmények között az önmagában nem kecsegtethetett sikerrel, hanem 1728-ban és 1729-ben a legmagasabb fórumig, a királyi udvarig mentek,⁷ mindenestre eredménytelenül. A várost elérő katolikus restauráció, olykor a legdurvább erőszaktól sem mentesen, gyakran a vármegyei közigazgatástól is támogatva, a 18. század során fokozatosan kiépítette a római katolikus egyház intézményeit. A város lakosainak egynegyede 1783-ban már római katolikus hitvallású.⁸ A reformátusoknak kitartó küzdelemmel sikerült elérniük, hogy az uralkodó 1755-ben biztosította vallásszabadságukat, ez azonban nem jelentette felekezetük kizárólagosságát a városban, s azt

² SZENDREI JÁNOS: Miskolc város története és egyetemes helyirata. Miskolc I-IV. 1866-1911. II. kötet 367-387. pp.

³ MARJALAKI KISS LAJOS: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc [é. n.]. 4. p.

⁴ SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985. 136. p.

⁵ SZENDREI JÁNOS azon megállapítása, hogy ez a siker a rendfőnök diétai szentbeszéde hatásának eredménye, romantikus túlzás. i. m. 371-372. pp.

⁶ TÓTH PÉTER: Miskolci statútumok 1573-1755. Miskolc 1981. /Levéltári Füzetek 13/ 83. p.

⁷ B-A-Z megyei Levéltár, Tanácsulési jkvek, IV. A. 1501/a. 2. kötet, 117, 141-142. pp.

⁸ MARJALAKI KISS LAJOS: i. m. 5. p.

sem, hogy ne kelljen olykor elviselniük a politikai indíttatású atrocitásokat.⁹ Mária Terézia uralkodása idején az ipari testületek, céhek jelentős többségben protestáns – református és evangélikus – tagsága megmegújuló intenzitással küzdött az 1731-ben kiadott királyi rendelet rájuk sérelmes intézkedésének elhárítása érdekében.¹⁰ Kifejezték, hogy a körmeneteken való részvételük sérti a lelkiismeretüket, a hitben gyengébb tagokra nézve pedig botránkoztató (!). Megoldást ügyükben csak a Türelmi rendelet hozott 1781-ben.

A miskolciak küzdelmével párhuzamosan folyt a református egyház szervezeti átalakítása. Ennek következményeként 1733 és 1735 között megszervezték a Tiszáninnen E gyházkerületet, a világiak pedig alkotmányos keretek között kaptak tisztségeket az egyházi testületekben. Ebben a folyamatban került sor az egyházközségi presbitériumok megalakítására. A borsod-gömör-kishonti egyházmegye (kebelébe tartozott Miskolc is) 1735. december 5-én intézkedett ebben az ügyben, majd 1736. február 8-11 között az egyházkerület minden gyülekezetére kiterjesztették az erről szóló határozatot.¹¹ A döntést nem annyira elvi-teológiai szempontok határozták meg,¹² mint inkább az a valóságos helyzet, hogy a református helységek vallási homogenitása fokozatosan megtört, aminek következtében a magisztrátusokba nem reformátusok is bekerültek, illetve ez a tendencia a kortársak előtt a maga megváltoztathatatlanságában világosan kirajzolódott. (Miskolcon ezt a fordulatot 1766-ban erőszakolta ki a Helytartótanács.¹³) Az egyházmegyei végzést követően, 1735. december 28-án a miskolci reformátusok is megszervezték a presbitériumot, amit mintegy másfél századon át – csaknem minden egyházközségben – „consistorium” névvel illeltek. Miskolcon egyenesen *curatoriale consistorium*-nak nevezték.¹⁴ A városban és a környező református egyházvidéken „ekkor épül ki az egyháznak, mint intézménynek a saját autonóm kerete”.¹⁵ Ez azonban egyáltalán nem jelenti ekkor még, hogy az egyháztanács teljesen függetlenné válik a városi tanácstól. Az elkülönülés az ügyek vitelét tekintve megfigyelhető, de az összefonódás egyszerűen adódik abból, hogy a kon-

⁹ SRKLT. A. IX. 2519, A. IX. 2553. Szendrei János: i. m. II. kötet 411. p. Az államhatalom beavatkozása volt például 1762-ben a lelkészek megbüntetése az evangélikusok közötti szolgálat ürügyén. Lásd alább részletesebben.

¹⁰ SRKLT. A.VIII. 2220. A.XIII. 4431-4432. A.XV. 5365-5366.

¹¹ DIENES DÉNES: Tanulmányok a Tiszáninnen Református Egyházkerület történetéből. Sárospatak, 1998. 62-63. pp.

¹² Noha ennek éppen ezen a vidéken zajlottak ilyen meghatározottságú küzdelmei, nagyjából egy századdal korábban. Vö. ZOVÁNYI JENŐ: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Bp. 1911.

¹³ SZENDREI JÁNOS: i. m. 381-382. pp.

¹⁴ Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára [A továbbiakban: SRKN] Kt. 4335. nro. 94. Városi és egyházi jegyzőkönyvek kivonatai. Főként erre a gyűjteményre támaszkodtunk, összevetve az eredeti egyházi jegyzőkönyvekkel, amelyek a Sárospataki Kollégium Levéltárában találhatóak. A letisztázott változatok a Miskolc-Avasi Egyházközség lelkészi hivatalában lelhetők fel. (Egyes részleteit közölte Soltész Nagy János: Sárospataki Füzetek 1858. 293-303. pp.)

¹⁵ Helyesen állapítja ezt meg BALOGH JUDIT: A Miskolci reformátusság a XVI-XVIII. században. In BALOGH JUDIT - DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): Fából és deszkából. A miskolci Deszkatemplom. Miskolc, 1999. 47. p.

zisztórium egyes tagjai egyben városi tisztségviselők.¹⁶ Még a század közepén is úgy határoznak, hogy ha a főkurátor nincs itthon, „ordinarius bíró úr” hirdessen gyűlést.¹⁷ Az is jellemző, hogy az egyháztanácsot a városi magisztrátus hozta létre. A jegyzőkönyvben az elhatározó döntést így jegyezték fel: *„Nemes Miskolcz Városa maga N. Magistratussának u. m. Fő Bírójának és hites Tanácsinak az bevött rendtartás szerint practicálni szokott elválasztások iránt electoria széket tartván; A midőn több súlyos dolgai és mostani circumstantiai között legterhesebb és szükségesebb requisituminak találta volna azt, hogy maga Magistratussa (ki is ekkoráig mind külső, mind belső moderatiokat vállain viselte) sok világi foglalatosságai miatt Szent Ecclesiának occurralható dolgainak folytatására és közelebb iskolánk építtetése körül kívántató vigyázásokra magánosan nem érkezhethnék, erre nézve tetszett vala említett B. Városnak Nemes Ecclesia résziről való inspectioknak okáért felállítani egy Curatoriale Consistoriumot, melynek Praeseseül és Főcuratoraul Tekintetes Nemzetes Markusfalusi Mariassi László uramot, a latere ő kegyelme mellé Curatoroknak Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Szepessi István, Nagy András, Boldisár Zsigmond, Óváry István uraimékat, úgy miskolci Fő Bíró uram Nemzetes Kozári György és első Tanács Váczi András uraimékat, nem különben városunk előkelő tagjai közül Nemzetes Soori György uramot és Varga Mihály uramot, Vice Curatorul Lovas Szabó István uramot denominálni, attribualván ezen Nemes Consistoriumnak oly activitást, hogy valamiket jó lelkiismeretnek ragulája szerint, Szent Ecclesiánk külső igazgatásában hasznosnak és előmenetelesnek lenni adiuvenialand, mindazokat maga factumanak agnoscalvan pro ratis et vigorosis existimálni fogja”.* Az indoklás külső igazgatást említ, amiből valószínűleg következik, hogy a magisztrátus fenntartotta magának az egyházfegyelem gyakorlását és a lelkész-, valamint tanítóválasztás jogát. A teljes és radikális szétválása a városi és egyházi igazgatásnak azért sem jöhetett létre azonnal, mert az egyházi életnek teret adó ingatlanok – templom, parókiák, iskola, ispotály stb. – a lényegét tekintve a város tulajdonát képezték. A tulajdonviszonyok változása fokozatosan ment végbe, mintegy „fordított szekularizációt” produkálva.

A konzisztóriumba tekintélyes, nemesi jogállású tagokat delegáltak, mely intézkedést az egyházvédelmi szempontok indokoltak. A katolikusok térnyerésével szembeni küzdelem ennek a szempontnak érvényesítését érthetővé teszi. A jegyzőkönyvben említett iskolaépítés pedig szinte azonnal igényelte a tekintély érvényesítését. A protestánsok csak engedéllyel építhettek vagy újíthattak fel egyházi épületeket. A miskolciak ennek beszerzését elmulasztották, talán mert megszokták, hogy korábban az ilyen és hasonló ügyekben a város saját jogon intézkedett. Most tapaszt-

¹⁶ Ez általános azokban a helységekből, ahol a reformátusok száma és befolyása meghaladta a más vallásúakét. Például az Abaúj vármegyei Alsóvadászon 1848-ig a konzisztóriumba azonos arányban delegáltak tagokat a nemesek- illetve nem nemesek tanácsából. Vö. DIENES DÉNES: Alsóvadász. Egy abaúji helység története. Sárospatak, 1998. 41. p.

¹⁷ SRKN Kt. 4335. nro. 117-118.

talniuk kellett, hogy az idők megváltoztak, az építkezést 1736. május 3-án felsőbb rendelettel megtiltották.¹⁸ Közegyházi segítséggel, Szathmári Király György borsodi kurátor és Szathmári Király Ádám személyes támogatásával, bécsi közbenjárásával, „temérdek aggodalmak után” nyerték el az építési engedélyt 1737-ben.

A konzisztórium felállításának eredményeként az egyházközség elkülönítette a gyülekezeti adminisztrációt a városétól, jegyzőt választott és saját jegyzőkönyvet vezetett. Az ispotály inspektorát és gazdáját, azok munkáját szintén a konzisztórium felügyelte, ugyancsak az egyház molnárának tevékenységét.¹⁹ A jegyzőkönyv arról is tanúskodik, hogy az egyházfegyelem gyakorlása viszonylag hamar a konzisztórium hatáskörébe ment át, hasonlóképpen a lelkészek- és tanítók alkalmazása és marasztálása.²⁰ De ezek a feljegyzések arról is tájékoztatnak, hogy a városi igazgatás továbbra is belefolyt az egyházi ügyek intézésébe, s a lelkészi javadalom egyes tételeit ezután is saját gazdálkodásából biztosította, olykor a főbíró a maga hatáskörében rendelkezett az egyházat érintő kérdésekben. A meghívandó lelkész meghallgatására a nemesek közösségéből és a szenátorok közül küldtek ki egy-egy főt. Az igazgatás lényegi részét tehát átengette a város az új testületnek, de a patrónusi szerepéről nem mondott le. Mindazonáltal mégis fordulatot jelentett az egyház életében az 1735 és 1740 közötti időszak.

Az eltelt időszakaszban az egyházi élet a megszokott rendben folyt: mindennapos és ritkábban előforduló események, fegyelmi ügyek, vitás esetek, gazdasági kérdések és a személyes élet fordulataiból fakadó történetek adtak folytonos feladatot az eklézsiában.²¹ II. Rákóczi Ferenc mozgalmá gyakorlatilag akkor érte el a várost, amikor Tokaj megvívása után, 1704. február 8-án egy megrongált, 11 mázsa rezet tartalmazó ágyút adott a miskolci reformátusoknak, akik több diribdarab rezekkel és a város ládájában található 14 forint értékű polturákkal kiegészítve harangot önttettek belőle Podolinszky György lengyel mesterrel, amit Orbán napján, május 25-én húztak meg először. S hogy a szabadságharc keserveiben is részesedjenek, Rabutin németjei és rácai 1706-ban felégették a várost, a tűzvészből azonban, mint kikapott üszök, az iskola megmenekült. Egy ideig a városi tanács itt ülésezett. Az eklézsia anyagi ügyeinek rendben tartására a tanács rendszeresen két egyházfit állított szolgálatba. Őket a bírák számoltatták el, de 1730-ban már Sóri Zsigmond, akit kurátornak titulál a jegyzőkönyv. Ezt a tisztséget az 1711. évi egyházlátogatás során létesíthették Miskolcon: „*Elvégeztetett, hogy az Eklézsia javai mellé kurátor tétessék*”.²² Nem lehetett megvetendő a harangozóság sem a városban,

¹⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 94. Sárospataki Református Kollégium Levéltára [a továbbiakban: SRKLT.] A. V. 1172. A. V. 1175. A. V. 1182. A. V. 1190.

¹⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 96.

²⁰ Sárospataki Református Kollégium Adattára [a továbbiakban: SRKA] At. 858. SRKN Kt. 4335. nro. 98-104.

²¹ SRKN Kt. 4335. nro. 25-63. Az alább külön nem jegyzetelt adatok is itt.

²² SRKLT. Kgg. II. 8. 2. p.

ha 1715-ben Kozári György uramat azért küldték Tállya városába, hogy az ottani órasmestert és harangozót nyerje meg a miskolci szolgálatra. (Az óra kezelésére nagy gondot fordítottak, 1718-ban Lakatos Mártont bízták meg javításával. Majd 1740-ben a „kopott verő óra” felújítását határozták el, mivel „városunknak, annak hibás és semmirekellő volta, eddig is dicséretére nem szolgált”. 1762-ben az órás panaszkodott, hogy veszélyes a csigához feljárni, holott sokszor kell, mert rossz az óra. Mintegy veszélyességi díjként a korábbi 8 német forint helyett 10 magyar forintot kért évente. Később, 1781-ben új órát szereltek a toronyba.)²³ A harangozás díja a város pénztárába folyt be, de – amint 1728-ban megállapították – addig nem sok hasznot hozott. Ezért elhatározták, hogy a vidékiek, ha halottjuk van, 1 magyar forintot fizetnek.²⁴ A harangozó fizetését 1732-ben rendezték, évente 40 forintot és 16 köből gabonát kapott a várostól, s az addig is praxisban volt gazdánkénti egy-egy icce bort továbbra is megszavazták.

A lelkipásztorok javadalmazásának kérdései is gyakorta napirenden voltak. A város két prédikátort tartott. A régi szokásként egykor gyakorolt, de újabban feledésbe ment határozatot 1712-ben megújította a tanács, miszerint a parókiális malom karbantartása a város pénzén és ne a lelkipásztorén történjen, ámbár a lelkész javadalmát szolgálja. Hasonlóképpen a szőlők homlításának díját is átvállalta a város. De nem volt mindenben ilyen készséges az előjáróság. Elrendelte 1715-ben, hogy a főpredikátor vagy biztosítsa a rektor étkezését saját asztalánál – hiszen ez is régi szokás – vagy pénzzel váltsa meg ezt a kötelességét. A lelkészeket évente marasztották, azaz értékelték az eltelt esztendőbeli magatartásukat, gyülekezeti forgolódásukat, prédikációikat. Marasztásuk olykor „közönséges tetszésből”, máskor feltételesen történt, miként Tokai Mártoné 1733-ban, akit úgy engedtek továbbszolgálni, „ha megjavítja magát”. Hogy ez pontosan mit is jelentett, nem részletezték. Annál inkább Bereti Mátyás ügyét 1717-ben: *„Elméjére kell mindazonáltal őkegyelmének adni, hogy az Úri imádságban a minemű szókat netalán ex praecipitantia [hebehurgyaságból!] szokott őkegyelme elhagyni, tehát ezen defectust ennek utána őkegyelme abban hagyja és ne kövesse, hogy az szegény községnek is minden botránkozás nélkül lehessen azon Úri imádsággal az Isten házában élni. [...] Tehát őkegyelmének decralálni kell egyszersmind ezen megmarasztásának idején, hogy ha különben nem lehet, tehát írja le őkegyelme az említett Úri imádságot s úgy mondja az Isten házában az Isten népével együtt, és e szerint szoktassa őkegyelme magát azon Úri imádságnak minden hiba nélkül való elmondására”*.²⁵ Bereti uram azonban valószínűleg nem szoktatta magát az ajánlott formára és megmaradt a maga hebehurgyaságában, mert 1718-ban mást választottak helyette. A miskolciak azonban ragaszkodni is tudtak papjukhoz, ha megszerették. Tarczali Sá-

²³ SRKN Kt. 4335. nro. 103, 128. NOVOTNY GYULA: Az avasi templom. h. n. é. n. [Miskolc, 1984], 102. p.

²⁴ Tóth Péter: i. m. 27-28. pp.

²⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 94.

muel mezőcsáti prédikátort hosszasan győzködték, míg végül 1718-ban a hívást elfogadta. Amikor pedig 1720-ban a debreceniek akarták lelkészüknek vinni, a miskolciak nem voltak hajlandók elengedni, noha a civis város „igen erőltette”. Nem is távozott, 1731-ben bekövetkezett haláláig hűségesen pásztorolta a miskolci atyafiakat. Érdeme és becsülete szerint a város temettette el, méltó ünnepélyességgel. Megbecsülésének és az előjáróság keresztyéni magatartásának egyaránt jele, hogy özvegyének a hátralévő fél esztendei fizetést meghagyták, utóda jövedelmét pedig erre az időre 16 polgár önkéntes adakozásából, kiegészítve a város által, biztosították.²⁶

A prédikátorokról szólván, nem lényegtelen megvizsgálnunk a számukra biztosított jövedelmet. Ez képet ad az egyházközség anyagi erejéről is. A 18. század első harmadában 1711-ben és 1736-ban rögzítették tételesen a proventust.²⁷ Az első- vagy főprédikátor jövedelmének fontos forrása volt a város közepén álló malom, „*a prédikátoré ennek minden haszna.*” A malomhoz és a parókiához külön-külön szántóföldek tartoztak, ugyancsak az utóbbihoz öt darab szőlő. „*A szőlőket tartoznak dolgozni a pap szerint lakók ötödfél nap, ezen kívül tiszték a malom gát csinálás, tisztítás etc., melyet mikor cselekesznek, tartozik a prédikátor ebédet adni kenyérből.*” A stoláris szolgálatokat – keresztesítés, esketés, temetés – esetenként külön díjazták, a két utóbbit egy-egy forinttal. Az első prédikátor „földesura” volt a Papszeren lakó gazdáknak, ebben a minőségében készített számukra szabályzatot Csáji Márton 1756-ban.²⁸ A második prédikátornak csak egy szőlője volt, de a várostól kapott 16 köböl búzát, egy hordó bort és 10 forintot húsrá. Az ő jövedelmének tetemes része a családonkénti fél-fél köböl borból állt, amit meg lehetett váltani: „*ha civis és mestersége van s jó gazda, egy kurta tallért ad... a tehetetlenek, ki 3 Máriást, ki egy Rhénes forintot.*”²⁹ A tekintélyes eklézsia hírében álló szomszédos Szikszó szintén két prédikátort tartott, nagyjában-egészében hasonló javadalommal. Az ugyancsak jó hírű Szentpéteren csak egy lelkész szolgált, fizetésének tetemes része a családonkénti gabona- és borfizetésből adódott, a szőlőkből csak tizedet kapott. Az itteni jövedelem sem haladhatta meg a miskolciét.³⁰ A miskolci második prédikátorságban tizenegy évet töltött Zsérci Lőrinc 1728-ban elhunyt, amikor is felmérték ingó és ingatlan vagyonát. Bodrogkeresztúrból érkezett 1717-ben, tehát vagyonát nem kizárólag miskolci hivatali idejében gyűjtötte, Sárospatakon is volt szőlője, s talán öröksége is lehetett. Mégsem haszontalan felvillantatunk hagyatékát, mert bizonyosan a miskolci prédikátorságban is gyarapodott.³¹ A több száz

²⁶ B-A-Z megyei Levéltár, Tanácsulési jegyzőkönyvek, IV. A. 1501/a. 2. kötet, 300-301. pp.

²⁷ SRKLT. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Kgg. II. 8. 1-4. pp. Kgg. IV. 19. 665-668. pp.

²⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 123-124.

²⁹ 1711-ben még mindenki 1 máriással válthatta meg a bort. 1 tallér = 2 rajnai forint, a kurta tallér ennek 75%-át érte; 1 máriás = 17 krajcár = 34 dénár. 1 rhénes, azaz rajnai forint = 60 krajcár = 120 dénár. 1 magyar forint = 100 dénár.

³⁰ SRKLT. Kgg. IV. 19. 633-634; 655-656. pp.

³¹ SRKLT. Tüdős sorozat, R. B. I. 5/1. doboz, nro. 20, ennél teljesebb és pontosabb nro. 46.

darabból álló apróbb ingóságban meglepően sok az ezüst: kanalak, számos gomb és 127 kapocs, egy aranyozott ezüst gyűrű. Előfordul az arany is: gyémántos arany gyűrű, 66 darab különféle aranypénz, „jóféle gyöngyös párta, öt arany boglárrel”. Igényességre vall, hogy számos keszkenő és néhány ing ezüsttel és arannyal varrott. Maradt utána 54 hordó bor, 5 ló, 3 tehén és 2 borjú, Patakon és Miskolcon pedig szőlők. Hagyatékának értékét közelebbről megbecsülhetjük abból, hogy a halála után eladott óboraiért 126 belgiumi és 11 körmöci aranyat, valamint 293 magyar forintot kaptak. Aranyainak értékét 935 magyar forintban állapították meg. Az is eligazító lehet, hogy az „egy summában eladott” könyveinek ára 180 forintot tett ki. Értékbecslésünk támaszaként említjük, hogy az egyik tehenét 7 forintért vették meg, a szőlőmunka napszám 27 dénár volt, egy pár csizma pedig 1 forint 36 dénárba került. Zsérci Lőrinc tehát a második papi állásban gyarapodó, tehetős polgárnak számíthatott Miskolcon. Ez általában elmondható a 18. század során itt szolgáló lelkipásztorokról.³² Szőlőbirtokot, pincét, esetleg házat szereztek, tisztessen gyarapodtak, ha nem is mindnyájan egyenlő mértékben. Ez pedig abban az összefüggésben fontos, hogy a város megválogathatta prédikátorait. Tisztas jövedelmet biztosított, amire jól képzett, a várost lelkiileg-szellemileg építő lelkipásztorokat hívhatott.

A papmarasztás – a körülményektől függően egyébként megalázó módon is alkalmazható szokása – Miskolcon az igényesség és a kölcsönös tisztelet jegyében folyt le a legtöbb esetben. Csáji Márton csaknem minden adódó alkalommal figyelmeztette az egyháztanácsot esetleges mulasztásaira, olykor bizonyos feltételeket támasztott. Ebből az is következik, hogy nem hajlott valamiféle megalkuvásra, mégis megmarasztották negyven éven keresztül. A városi tanács, majd a konzisztórium feltételei sem elvtelenségre, hanem a lelkipásztori szolgálat színvonalas folytatására ösztönöztek. Részletesen kifejtették a lelkészekkel szembeni elvárást 1734-ben, amikor különösen Tokaji Márton tevékenységével voltak elégedetlenek.³³ Őt nem is marasztották meg 1735-ben, de négy év után bocsátották el, tehát bizonyos türelmi időt kapott. Az említett feltételek között hangsúlyozták, hogy a lelkészek éljenek kölcsönös megbecsülésben és szeretetben, járjanak jó példával a gyülekezet előtt. A rabokat és betegeket szorgalmasan látogassák, *„azok körül magok egyházi szolgálai kötelességeket véghez vigyék”*. Az iskolákat gyakran vizitálják, az ott tapasztalt, hatáskörükbe tartozó hibákat orvosolják. Tokaji Márton nevéhez kötötték, minthogy elmarasztalható volt bizonyára benne, de nyilván általános elvárás volt, hogy józanul éljen, mert *„sok vétkeknek anyja lévén a boritalban lévő mértéktelenség”*. Szintén őt figyelmeztették, hogy a szószéken ne használjon megbotránkoztató kifejezéseket. Tokaji uram valószínűleg nem

³² SRKN Kt. 4335. nro. 66-70. Csáji Márton 1736-ban azzal az indoklással nyújtja be a konzisztórium elé a lelkészváltásból és hanyagságból eredően a jövedelmén esett sérelmek tárgyában panaszt, hogy „ifjúi erőmnek naponként való eltöltését ne láttassam hijjában eltölteni, külsőképpen magamra való vigyázásomból is”.

³³ SRKLt. Csáji Márton iratai, N. I. 2.

ragaszkodhatott szigorúan a református ortodoxiára jellemző, formailag szónoki igényességgel előadott prédikációkhoz, mert azt kérték, hogy tanulja meg azokat. Kifogásolták azt is, hogy az úrvacsorai agenda megszkott gyakorlásától eltért. Az a kíváncsi, hogy „nem a maga, hanem a régi boldog emlékeztető atyák által komponáltatott könyörgésekkel éljen az Isten házában”, a gyülekezet tradíciókhoz való szoros ragaszkodását éppen úgy jelenthette, mint a Tokaji Márton esetleges igénytelenségével szembeni kifogást. Az pedig, hogy akkor is járjon templomba, ha nem ő szolgál, nem tartható túlzó elvárásnak. Végül pedig már „politikai” szempontként értékelhetjük azt a felvetést, hogy a lelkészek katedrára ne vigyenek profánumokat, azaz világi, városi – esetleg országos? – közéleti dolgokat a szenátus beleegyezése nélkül. Végül a marasztás szokásáról szólva, meg kell jegyeznünk, hogy a lelkészek, rektor, preceptorok, kántor, harangozó mellett a főkurátor marasztása is rendszeresen esedékes volt és gyakorolták is.

A konzisztórium megalakításáig az egyházfegyelmet a városi tanács gyakorolta. Ez nem meglepő, hiszen általánosan így jártak el a református helységekben. Viszont Miskolcon a fegyelmi eseteknek nem volt közvetlen eklézsiái jellege, mert egyrészt a város bírójának szerepe érvényesült és nem a prédikátoré,³⁴ másrészt a büntetésekből hiányzott, vagy legalábbis alig kapott hangsúlyt a penitenciális vonás, a bűnbánatra ösztönző eklézsiakövetés. Boszorkányság, káromkodás és leginkább parázناسág vétkében hozott ítéleteket őrzött meg a városi jegyzőkönyv.³⁵ Az ítéletek a legtöbbször meglehetősen súlyosak: száz pálca, a városból való kiűzetéssel súlyosbítva, egy igen kirívóan megbotránkoztató esetben pedig férj és feleség együtt szenvedte el a fővételt. A magisztrátus eljárása valójában nem tekinthető tehát egyházfegyelemnek, mert a vezeklés, mint említettük, nem kapott benne megfelelő helyet. Mégis azon az alapon állt, amely szorosan kötődött a városnak, mint egyszerre polgári és szakrális közösségnek Isten haragjától való megóvása gondolatához. Ez pedig a magisztrátus felelőssége és kötelessége volt.³⁶ Kiválóan illusztrálja ezt az 1730. január 26-án jegyzőkönyvezett ügy. Amikor is törvényszék elé állították Donga Mihályné, Boros Erzsébetet, mert a „maga testét, melyet Isten lakó templomának szentelni kellett volna,³⁷ Istent, angyalokat és embereket irtóztató éktelen parázناسágával megszeplősíteni s annak végbevételével (amint maga nyelvének vallásából világosan kitetszik) ezen népes eklézsiát megbotránkoztatni és akképpen Istennek haragját az bosszúállásra húzni hites kötelességének félre tételével nem irtózott”. A kilátásba helyezett igen

³⁴ BALOGH JUDIT: i. m. 41. p.

³⁵ B-A-Z megyei Levéltár, Tanácsulési jegyzőkönyvek, IV. A. 1501/a. 1. kötet, 843; 2. kötet, 67-69, 93, 107, 110-114, 174-177, 221, 273-274. pp.

³⁶ A magisztrátus ilyen szerepének megalapozása a hazánk reformációjában is jelentős hatást gyakorló Bullinger Henrik zurichi reformátor teológiájára vezethető vissza valószínűleg. Vö. DIENES DÉNES (ford.): Egyház, állam és rajongás. A svájci reformáció válsága 1531-1536. Sárospataki Füzetek 1998/1. 76-91 pp.

³⁷ Pál I. levele a korintusiakhoz, 6,9-20.

kemény büntetés Isten bosszúálló haragját volt hivatva eltávoztatni a városról. Azonban többek közbenjárására, és mert a férje megbocsátott neki, mégsem ítélték halálra Boros Erzsébetet, hanem vérdíjat fizetett.

A konzisztórium megalakulása után az egyházfegyelem gyakorlása formailag alig változott, tartalmában azonban igen. A jegyzőkönyvekből az tűnik ki, hogy a lelkészek nem minden esetben vettek részt az üléseken. Az esetek kivizsgálása során az egyháztanács éppúgy nyomoztatott, mint korábban a szenátus. Az eklézsiakövetésnek két formája volt. Kevésbé súlyosnak ítélt esetekben elég volt a konzisztórium előtti bűnvallás és bocsánatkérés. Parázñaság és súlyosabb bűncselekmények következményeként – miután az illető letöltötte büntetését – nyilvános bűnbánatot kellett tartania a templomban, ez volt a publica poenitentia. A vezeklés ideje több hét volt. Ilyenkor fekete ruhában, a templom közepén elhelyezett fekete székekben kellett a bűnösnek tartózkodnia az istentiszteletek alatt. Ezzel az aktussal fogadták vissza a megtért bűnöst a gyülekezeti közösségbe, amivel végeredményben azt demonstrálták, hogy az örök élet tekintetében vétke megbocsátott. Ez igen fontos volt, mert a kitaszítottaságot oldotta fel. Példaként felhozhatjuk Árokszállási Péter ügyét, aki gyilkolt 1769-ben, börtönbüntetését elszenvedve nyilvános bűnbánatot tartott, melynek nyomán újra úrvacsorázhatott.³⁸

A személyes ügyekben általában igyekezett elkerülni a konzisztórium az ítélezést, helyette a megbékéltetésre törekedett, s ebben többnyire sikeresnek is bizonyult. Általában ilyen esetek forogtak a konzisztórium előtt, nyilván azért, mert a bünténynek minősülő kihágások a városi tanács hatáskörében maradtak. Jellegüknél fogva ezekben az ügyekben az eklézsiakövetés, a bűnbánatra ösztönző intés, s mint legsúlyosabb büntetés az úrvacsorától való eltiltás, magától értetődően alkalmazható volt. Az egyháztanácstól nem várta el senki, hogy elégtételt vegyen, sokkal inkább azt, hogy békességet teremtsen. Ezért az úrvacsorától való eltiltást csak a végső esetben, hosszadalmas eljárás után alkalmazta. Ilyen ügy volt 1740-ben a Szentpéteri Jánosé és feleségéé, akik súlyosan rágalmazták Csáji Mártont és zaklatták a családját.³⁹ A konzisztórium tekintélye fokozatosan erősödhetett meg, nem lévén a városi tanácshoz hasonló hatalma, mert az úrvacsorától eltiltott Szentpéteri kijelentette: *„Kitsoda legyen azon személy, aki azon Szentségnek felvételétől éngemet eltiltson, meg látom? Armatis etiam manibus⁴⁰ oda fogok járulni”*. A főbíró közreműködésével a templom ajtajába öröket kellett állítani az úrvacsoraszűrés idején, elkerülendő a nagyobb botrányt. A konzisztórium tekintélyét végül is megszilárdította az a lehetőség, hogy a megátalkodott vétkest átadhatta a városi tanácsnak, mint világi hatalmasságnak – az ősi brachium seculare gyakorlata még élt a 18. században. Olvassunk el egy sajátos esetet 1751-

³⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 140.

³⁹ TÜDÖS ISTVÁN: A lelkipásztor jó hírnevének megvédelmezése a XVIII. században. Protestáns Szemle 1904. 93-102. pp.

⁴⁰ fegyveres kézzel is

ból, mely által kiviláglik az is többek között, hogy a polgárok megtanulták tisztelni az egyháztanácsot. A dolog érdekességét növeli, hogy a vétkes fél instanciája is fennmaradt.⁴¹ „Ezen nemes Consistorialis Szék előtt nemes Kerekgyártó Varga János botránkoztató cselekedete, melyet mostan folyó 1751-dik esztendőben, október havának 31-dik napján esett vasárnapon, déleesti prédikáció alatt, ugyanezen nemes Miskoltz városában lévő Reformatum Templomban végben vitt, felvétettetvén, az általa beadott instantiája elolvastatván. Minthogy említett Kerekgyártó Varga János az felül megírt vasárnapi napon az Isteni tiszteletnek helyére részeg fővel menván és ottan elaludván, álmából lött felserkenése után a prédikáló személyt három ízben becstelenül megszólította, kezével az ülőszéknek az eleit verte, és ezen cselekedeteivel az egész keresztyén gyülekezetet megbotránkoztatta, mely hallatlan botránkoztató cselekedetiért, belső és külső törvények szerint⁴² noha testebéli büntetésre, sőt életének elfogyhatására is méltó lehetne. Mindazonáltal életének megjobbíthatására való hajlandóságát, töredelmességét, öregségét és azt is, hogy ex praeconcepta malitia⁴³ cselekedhette volna, fel nem tétetthetik, consideratioban vévén, hogy hallatlan cselekedetért, mely által az egész keresztyén Ecclesiát megbotránkoztatta, közönséges Ecclesia követéssel s vétkének töredelmes szívvel való megvallásával, most az egyszer vétkét felváltsa, igazságosnak találtatott. Úgy mindazonáltal, hogyha ennek utána részegségével eshető botránkozásokat el nem távoztatna, cselekedetinek ennek utána büntetése is Magistratusnál fog mérsékeltetni.” Kerekgyártó Varga János a „nemes Consistorium édes atyai irgalmas, könyörülő szívére” apellált beadványában. Elmondta, hogy a varga céhnek, melynek ő is tagja volt, halottja lévén, el kellett mennie a temetésre, ahol – lévén már „megélemedett, erőtelen ember” – kevés ital-tól is „megnehezedett”. De mert Isten házát gyakorló ember, ebben az állapotában is hűségesen elment meghallgatni az esti istentiszteleten prédikáló pataki diákot. „A prédikáció alatt elszunnyadván, gondolván magamat más külső helyen lenni, úgy álmosan az Isten házában magam gondolatlanul bizonyos hallató szót bocsátottam ki számból és szóltam, melyen a szent gyülekezetnek némely része, kik hallhatták, megbotránkozhattanak. Mely erőtlenségemből s gyarlóságomból kibocsátott szómat s ebbéli fogatkozásomat szívem szerint bánom, szánom és meg is sirattam”. Aligha kétséges, hogy Kerekgyártó Varga János őszintén szégyellte az esetet – hiszen céhtagsága garantálja tisztességét – de az is motiválhatta instanciájában, hogy a konzisztórium tekintélyéhez ekkorra már nem férhetett kétség.

Előfordult, hogy házasságok kibékítésében járt el az egyháztanács. A válást csak a legvégső esetben engedték meg. Máskor káromkodókat büntetett. Olykor a szabó céhen belüli viszály csendesítője és békéltetője.⁴⁴ Ez

⁴¹ SRKN Kt. 4335. nro. 116-117.

⁴² azaz egyházi és állami törvények szerint

⁴³ előre megfontolt gonoszságból

⁴⁴ SRKN Kt. 4335. nro. 119.

az eset bővebb ismertetést is megérdemel, mert egyszerre világít rá a keresztyén hit és az adott szó összefüggésére és a 18. századi lelkigondozás sajátos területére, valamint egy iparos testület életének spirituális tartalmára. Miután nemes Csorba Péter a céhmester nemes Kazinczy Nagy András házában sérelmet szenvedett, megfogadta, hogy oda többet nem lép be. Nem ment akkor sem, amikor céhgyűlésbe hívták. Lelkipásztori közbenjárásra békültek csak meg egymással, s miután a felek egymást megkövették, „becsületi Csorba Péter uramnak restituáltatott”, azért fogadás tétele alól felmentette az eklézsia. Az egyházi alkalmazottak is sorra kerültek, ha kihágásokat követtek el. Így 1753-ban Dési György kántor, aki részegeskedett, a gyermekeket énektanítás idején „kurvanyázta”, pajkosokhoz illő módon viselkedett. Megbocsátottak neki feltételesen, „maga megjobbításának reménysége alatt”, de kötelezvényt kellett adnia, hogy ha nem változik, minden további nélkül elbocsátják.⁴⁵

A legkirívóbb egyházfegyelmi problémát a „székperek” jelentették. Ebben famíliák ősi viszályai, személyes büszkeség egyaránt közrejátszottak. De a probléma igazi gyökerét az jelentette, hogy a gyülekezet egyszerűen nem fért el a templomban. A kérdésnek meglehetősen nagy múltja volt a városban, mert a tanács 1694-ben már kénytelen volt rendeletet alkotni a tárgyban. Ebből kiderül, hogy „az Istennek házában... gyakorta az isteni szolgálatot is majd botránkoztató veszekedések” fordultak elő, különösen „az asszonyi rendek között”.⁴⁶ A probléma részben arra volt visszavezethető, hogy egyes családok maguk rendelkeztek az ősökthől örökölt ülőhelyek felett, s nem csak abban a tekintetben, hogy kit engedtek oda, hanem előfordult, hogy el is adták a fölöslegessé vált székeket. Ekkor a tanács a bírák hatáskörébe utalta az ügyet. A probléma azonban nemzedékről nemzedékre visszatért, mert 1730-ban a városi előjáróság ismét rákényszerült arra, hogy a székügy szülte „templomi veszekedésekkel” foglalkozzon.⁴⁷ A presbitérium megszervezését követően pedig ez a testület volt illetékes a meg-megújuló viták elrendezésében. Kijelölték ugyan 1750-ben az ülőhelyeket, de végleges megoldást ez sem jelentett. A népesebb családok kinőtték az addig használt templomi széket, s ilyenkor másikat kértek – s azért általában egy aranyat fizettek – de nem lehetett könnyen megoldani a problémát, mert üres szék nem igen állt rendelkezésre. Az ilyesmi még a lelkésznéket is érintette: „*Noha prédikátorné asszonyom őkegyelmeknek vagyon magokra nézve az Isten Házában székek és ülések, mindazonáltal minthogy mindkettőjüknek szép nevedékeny leány gyermekeik vadnak, arra való nézve mind Fő- s mind Vice Curator uraimék szíves industriájokra bízattatik, hogy őkegyelmek számára a Templomban valamely helyet szerezzenek és assignáljonak*”.⁴⁸ Az akaratban nem volt hiány, annál inkább üres és alkalmas székben, mert eszten-

⁴⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 120.

⁴⁶ Tóth Péter: i. m. 75-76. pp.

⁴⁷ Uo. 29-30. pp.

⁴⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 110.

dő múltán ismét előkerült a kérdés, melynek megoldását tekintve „*eddig sem lőtt volna annak haladása, csak alkalmas helyen annak kimutatására módot látott volna az Ecclesia*”.⁴⁹ Több esetben okozott ez a megoldatlan kérdés botránkozató jeleneteket még az istentiszteletek alkalmával is, miként történt ez például 1758-ban. „*Pünkösdi ünnepe második napján, amidőn tudniillik mások különös áhítatossággal magokat az Úri Szent Vacsorának vételére készítették volna, Jósvai Szabó Istvánné asszonyom bejövén az Isten tiszteletének helyére, és a Dőry famíliát illető templombéli ülő székekben, melyben már egynéhányan, s nevezetesen nemes Molnár Borbély Györgyné asszonyom is beülvén, [...] minden igaz ok nélkül egy egész zsoltáros nagy könyvet felvett, és megírt Molnár Borbély Györgyné asszonynak, ki negyedik volt hozzája, keze szárát, másokon áthajolván, közönséges mások nagy botránkozásával úgy megütötte, hogy még mostan is azáltal esett kékség rajta megesmészik*”.⁵⁰ Eklézsiakövetés és bocsánatkérés következett, s a vétkes félnek visszaadták a székváltságban fizetett hat forintot, oda többé nem is ülhetett. Megjegyezzük, hogy ezeket a személyeskedő perlekedéseket főként asszonyok kezdeményezték, mint 1769-ben is. „*Mind a maga szája vallásából, mind pedig a nemes Consistorium eleiben hívatott három tanúnak hiteles vallástételükből nyilván megvilágosodván, hogy ezelőtt egynéhány hetekkel Szeli András felesége a közönséges Isteni tiszteletnek helyén, midőn a minden mások tiszteletét felülhaladó alázatos együgyűséggel jó Istenét dicsérni köteleztetett volna, Szabó Györgynével és nemes Ágoston Józsefnével zabolátlanul összeszólalkozván, azokat kurvától szakadtaknak altercálván, visszavonó civódásaikkal a botránkozást éppen nem szenvedhető Isten gyülekezetét megbotránkoztatni, mindenek felett pedig az Úr Istent méltó bosszúságra ingereltetni semminek alította*.”⁵¹ Az eklézsiakövetés most sem maradt el, noha a fővetkes „magát megkeményítette”, de miután a templomi székből kitiltották, jobbnak látta engedelmesen alávetni magát a konzisztórium határozatának.

Bizonyára a városi tanács, majd a konzisztórium szigorúságának is köszönhető volt, hogy a város népességéhez viszonyítva, az erkölcsi kihágások nem tekinthetők gyakori jelenségnek, sőt kifejezetten ritkán fordultak elő ilyenek. Legalábbis a jegyzőkönyvek erről tanúskodnak, noha maradhattak titokban különböző események, amelyek azonban így a közönséget nem sértették. A keményen fellépő eljáróság szerepét nem lebecsülve felvethetjük, hogy az erkölcsös magatartás gyökerezhetett egy általános normát adó, a város társadalmát példaszerűen átható kegyességben is. Ezen a ponton vagyunk a legnehezebb helyzetben, mert a pietas, a kegyesség, a belső vallásosság dokumentálható a legkevésbé.⁵² Az 1736. évi

⁴⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 111.

⁵⁰ SRKA At. 858. 30. p.

⁵¹ SRKA At. 858. 32. p.

⁵² Ezt elismerve RÉVÉSZ IMRE, a protestáns egyháztörténet-írás kiemelkedő alakja, mégis így fogalmaz: „... a vallásos élet, a kegyesség, a pietas az egyháztörténelemnek, mint tudománynak

vizitáció kifejezetten rákérdezett a kegyességi viszonyokra.⁵³ A válasz dicsérőleg summázza, hogy a hívek növekedtek a tudományban és a kegyességben, gyakorolják a templomjárást, látogatják az istentiszteleteket. Csupán egyetlen személyt említenek, aki megátalkodottan távol marad mindeztől. A kegyesség külső formáit példásan élték meg a miskolci reformátusok. Ez azonban táplálkozhatott a pusztai tradícióból is.

A református egyházban a 18. század során a teológiára jellemző a különböző hatások egybeolvadása. A reformátori örökségre nagy súlyt helyező ortodoxia puritánus-pietisztikus jegyeket hordozott, nem idegenkedett az érzelmi azonosulás kifejeződéseitől sem. A racionalizmus csak a század végén érvényesül majd általánosan. A személyes vallásosság ugyanakkor – nyilvánvalóan a lelkipásztorok által közvetített uralkodó teológiából táplálkozva – eklektikus kegyességi jegyeket mutatott. A református kegyességben egészségesen ötvöződött a reformátori örökség hitvallásos jellege a puritanizmus és a pietizmus érzelmi elmélyülést mutató jegyeivel. Ennek a kegyességnek, mint általában jellemző, megvolt a maga frazeológiája, kifejezéstartára. A már említett érzelmi jelleghez szorosan kapcsolódott Jézusnak, mint személyes megváltónak a hangsúlyozása, valamint az üdvbizonyosság szavakba öntése. Az így jellemezhető mélyebb, személyes vallásosságnak a jelenlétére bukkanhatunk a miskolci reformátusok általunk ismert végrendeleteinek többségében. Czélos Ferenc 1749-ben kelt végrendelete bevezetőjében így szól: „*Elsőben is szegény lelkemet kegyelmes Jézusomnak kezeiben ajánlom.*”⁵⁴ Négyesi Szepessy István elsőnek az eklézsiáról emlékezett meg, miután – Czélos Ferenchez hasonlóan – „szegény” lelkét „*édes Megváltó Krisztusának szent kezeiben*” ajánlotta.⁵⁵ Bíró Pál testamentumában szerepel a szokványos fordulat a Teremtő változhatatlan dekrétumáról, „hogy minden embernek egyszer meg kellessék halni”, s hogy javait a gondviselő Istentől vette. De nem elégszik meg ennyivel, hanem hitéről bizonyosságot is kíván tenni: „*Az én lelkemet szíves fohászkodásim között az én Jézus Christusom s megváltóm érdemében érettem való elégtételében, az én Teremtő jó Istenem kezében ajánlom.*”⁵⁶ Lovas Szabó István ugyan írástudatlan volt, de nem vonható kétségbe, hogy meggyőződése szerint került végrendeletébe vallástétele: „*Az én szegény bűnös lelkemet hagyom és ajánlom az én Jézus Christusom kegyelmes gondviselése alá, ki is énvelem maga irgalmasságát bőségesen tapasztaltatta egész életemben.*”⁵⁷ Imre István az „*édes Teremtő Istenem*” és a „*Teremtő, Megváltó és Megszentelő Istenem*” fordulatot használja, ami egyszerre utal mélyebb vallásosságra és hittani ismeretekre.⁵⁸ Csengeri

tulajdonképpen elsődleges tárgya”. A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. Protestáns Szemle 1924. 480. p.

⁵³ SRKLT. Kgg. IV. 19. 665. p.

⁵⁴ SRKLT. R. B. I. 5/1. doboz, nro. 170.

⁵⁵ Uo. A. XII. 3748.

⁵⁶ Uo. R. B. I. 5/1. doboz, nro. 212.

⁵⁷ Uo. nro. 151.

⁵⁸ Uo. nro. 199.

Mihály „a boldog feltámadásban” reménykedve ajánlja lelkét „*az én megváltó Jézus Christusom elégtévő érdemében Istennek*”.⁵⁹ Nem kételkedhetünk abban, hogy Vátzi Erzsébet magas érzelmi fokon élte meg hitét, amit kifejezett azzal is, hogy eljövendő halálát így írta körül: „...*szegény bűnös lelkemet az én Megváltó Jézus Krisztusom, Mennyei Szerelmes Vőlegényem szent kezeiben letenném*”.⁶⁰ Nem folytatjuk a sort tovább, mert mindezeket elegendőnek véljük arra, hogy érzékeltessük azt a mélyebb elkötelezettséget, amit a személyes vallásosság területén számosan megélhettek a 18. századi Miskolcon. Azért is bátorkodunk ezeket a megnyilatkozásokat a kegyesség mutatójaként értékelni, mert egy századdal később, amikor az adakozókedv hasonlóan kiemelkedő volt itt, a végrendeletekben hiába keressük a pietásnak érzelmi megnyilvánulásait, sőt a 18. századi kortárs testamentumok némelyikéből is hiányzik. Tehát esetünkben nem pusztán műfaji fordulatokról van szó.

A mélyebb vallásosság elkötelezettségéből fakadt minden bizonnyal a szegényebbeknél és gazdagabbaknál egyaránt tetten érhető adakozókedv. Természetesen ennek megvoltak a korábbi előzményei, mintegy jó példát adva, az adakozás és hagyatékozás tradíciót teremthetett. Az 1736-ban felvett, az úrasztali felszerelést tartalmazó inventárium 35 tételből áll, férfiak és nők adományai.⁶¹ A közösségért érzett felelősség érhető tetten az adakozás által megnyilvánuló „polgári aktivitásban”,⁶² mint ami válasz a közösségtől, illetve az azt reprezentáló intézményektől nyert áldásokért. Ennek a legtöbbször hangot is adnak, mint a már fentebb idézett Vátzi Erzsébet végrendeletében olvashatjuk: „*Mivel ezen Miskolczi Reformata Szent Ecclesiában az Szent Kereszttség által az én Jézus Krisztusom zászlója alá iktattam vala be, és ennek édes tejével gyermekségmentől fogva, utolsó pihenésemig tápláltattam vala...*”. Hasonlóan nyilatkozik Böszörményi Erzsébet: a miskolci szent eklézsiának „*mint lelki anyának tejével életemnek nagyobb részében tápláltattam*”.⁶³ Utalnunk kell a fentebb már kifejtett tényre: a 18. század vallásos embere számára a polgári és szakrális közösség nem különül el egymástól. Város és egyház határai egybeesnek. Lovas Szabó István az egyházra hagyatékoz, mert, mint mondja: „*Mint hogy többire kicsinységemtől fogva itten Miskolcon nőttem fel*”. Az egyház, az iskola, az ispotály, a templom, abban a szegények asztala, mind a közösség erőforrásai, táplálói, amiket viszont a közösség tagjai éltetnek, építenek. A kölcsönhatásnak ezt a körforgását Négyesi Szepessy István főkurátor Szent Ágostont idézve érzékeltette, amikor iskolaügyben buzdított adakozásra: „*Az irgalmasságtételnek oly termékeny földje vagyon, hogy hamar megadja a kegyelemnek gyümölcsét*”. A miskolciak pénzén akadémiaát járó leendő rektor „... *irgalmasságtételünknek kívánatos gyümölcsét gyermekeinknek az Isten veteményeskertjében ékesen*

⁵⁹ Uo. nro. 226.

⁶⁰ Uo. nro. 329.

⁶¹ SRKLT. Kgg. IV. 19. 668/b-c.

⁶² BALOGH JUDIT: i. m. 46. p.

⁶³ SRKN Kt. 4335. nro. 65.

lelendő nevelésekben fogja jövőendőben szívünk örömeire hasznosabban mutogatni. [...] ... meggondolván, hogy ha ővele jól tészünk, magunkkal tészünk jól”.⁶⁴ Az adakozó miskolci reformátusok tehát a közösség javára tett adományaikkal tulajdonképpen önmagukra, hagyatékaikkal utódaikra visszaháruló áldások lehetőségét teremtették meg. Ez a közgondolkodás pedig vitathatatlanul kegyességi forrásokból táplálkozott.

De milyen források, közvetítők nyomán formálódott a miskolci reformátusság személyes vallásossága? Kézenfekvőnek tűnik válaszként a lelkipásztorok személyére utalni. Minthogy a megvizsgált végrendelkezők részben írástudatlanok voltak, tehát egyéni olvasással nem nevelhették kegyességüket, a nyilvános igehirdetésben kell keresnünk a legnagyobb formáló erőt. Akkor is így van ez, ha éppen a 18. században terjed el szélesebb körben a házi- és családi áhítatok gyakorlása, főként ott, ahol nyilvános istentiszteletet nem lehetett tartani a királyi rendelet következtében. Nem áll módunkban a miskolci lelkipásztorok igehirdetéseinek elemzése, mert a 18. században ilyenek nem jelenhettek meg, kéziratban pedig nem ismeretesek. Szalay Sámuelnek tekinthetünk bele az 1786-ban kiadott, püspöki tisztében Taktabájon elmondott templomszentelő beszédébe.⁶⁵ A prédikáció a református ortodoxia jegyében született ugyan, amennyiben hitvallásos alapon nyugvó tételes bibliamagyarázat. De jellemző, hogy Szalay a térden való imádkozást nem tartja „pápista dolognak”, hanem kifejti, hogy „... ez a térdhajtás az Isten felséges, szentséges voltához illendő magok viselése a keresztyén könyörgő embereknek”.⁶⁶

Talán nem tévedünk, ha jelentős szerepet és befolyást tulajdonítunk a kegyességi magatartás formálásában a hitvalló életet élő művelt, polgárosult nemességnek. A Négyesi Szepessyek, a Vay, a Szathmáry Király család tagjainak és mindezek széles rokonságának mecénási tevékenysége a miskolci egyházközség határain is messze túlnőtt. Személyes vallásosságuk pedig közvetlenül is hatott. Meggyőződésünk, hogy nem általános formaságként emelte ki a felettük elhangzott halotti oráció hitüknek pietisztikus vonásait.⁶⁷ Négyesi Szepessy Zsigmond fiatalon elhunyt felesége Bárczay Klára németből fordított, először 1763-ban megjelent imádságos könyve négy kiadást ért meg.⁶⁸ A kis kötet az egészséges misztikában gyökerező református pietizmus mély vallásosságának jegyében született.

Egészen meglepő – mert egyáltalán nem szokványos – hogy a miskolci reformátusoknak igen szoros kapcsolatuk volt Pozsonnyal. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint diákokat tanítottak ott az eklézsia költségén, iskolájukba pedig többször onnan hívtak segédtanárt.⁶⁹ Pozsony pedig ezekben az években a hazai pietizmus jeles központja, különösen Bél Má-

⁶⁴ SRKLt. R. B. I. 5/1. doboz, nro. 239.

⁶⁵ Isten hajlékaihoz való menetelre az hívő léleknek buzgó szorgalmatossága. Pest 1786.

⁶⁶ I. m. 22. p.

⁶⁷ MIKLÓS SÁMUELnek minden halotti orációji. Pozsony, 1790.

⁶⁸ Jóillatú füst... h. n. 1763.

⁶⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 104, 109.

tyás munkálkodása nyomán. Ez a kapcsolat szintén csatornája lehetett a vallásosságot formáló hatásoknak.

Vasárnap prédikációs istentiszteletet tartottak, hétköznap pedig könyörgéseket, amikor is bibliaolvasásból, éneklésből és imádkozásból állt a liturgia. A hétköznapi könyörgésekre télen reggel 8, délután 2, nyáron 6 illetve 4, ősszel pedig 7 és fél 3 órakor harangoztak. A vasárnapi istentiszteletekre az évszakoktól függően, délelőtt 7 és 9, délután 2 és 3 órakor hívogattak a harang.⁷⁰ Az 1736. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a betegekért nyilvánosan imádkoztak a lelkészek. A szegényeket, akik ezt kérték s állapotukat a város igazolta, név szerint kihirdették, adományokat kérve megsegítésükre. A különös eseményekről liturgiai keretek között megemlékeztek. Így 1740. júliusától minden hónap első vasárnapján hálaadó istentiszteletet tartottak, megszabadulván a pestistől. Az istentiszteleten a perselyt körbe hordták. Kereszteléskor a keresztszülők álltak ki az úrasztalához. Felvetődött 1762-ben, hogy *„helyes lenne kihirdetni a katedrából, hogy keresztelés alkalmával a komák az első padokban ülnének és az Úr asztalához szebb rendtartással járulnának”*.⁷¹ Az éneklést az istentiszteleteken a kántor vezette. Utasította a konzisztórium 1736-ban, hogy *„az éneklésnek módja reguláztassék, és hogy a község tudhassa az énekeket felkeresni, tehát Cantor uram tartozzék mind a Devotio előtt, mind utána elénekelendő Soltárnak vagy dicsiretnek számát a táblára kitenni”*.⁷² Tehát énekeskönyvből énekeltek Miskolcon. Alább még kitérünk rá, hogy a 19. század elején, az új templomban diktálás után folyt az éneklés. Mintegy száz évvel később vagy visszalépés történt a 18. század első évtizedeihez képest, vagy a diktálás és az énekeskönyv használata egyszerre volt jelen. Hiszen bizonyos, hogy nem tudott mindenki olvasni, és majdnem bizonyos, hogy nem volt mindenkinek énekeskönyve.⁷³ Fentebb már utaltunk arra, hogy a megszokott liturgiai elemekhez erősen ragaszkodtak a miskolciak. Nem vették jó néven, ha lelkész az imádság megszokott formáján vagy az úrvacsorai ágendában újított. Valószínűleg a tradícióhoz való ragaszkodás jeleként kell értenünk az egyháztanácstól a kántornak adott utasítást, miszerint az *„esztendőnként recurralo Szent Innepi Napoknak alkalmatosságával arra rendeltetett és concionáltatott jeles innepi énekeket énekelje az szent Isteni tiszteletnek helyén, nem peniglen az Soltárokat, az hallgatóknak kedvéért”*.⁷⁴ Vagyis a sátoros ünnepek – húsvét, pünkösd, karácsony – ünnepköreihez tartozó dicséreteket

⁷⁰ SRKN Kt. 4335. nro. 138.

⁷¹ SRKN Kt. 4335. nro. 129.

⁷² SRKN Kt. 4335. nro. 98.

⁷³ Heltai Gáspártól úgy értesülünk, hogy a XVI. századi Erdélyben nem diktáltak. „Minap itt a szomszéd faluban valék... bemenék én is a templomba, maga sok jámbor vala benne. Kevés idő múlva elkezdte a plébános nagy szép lassan egy lelki éneket és az egész község mind monda véle, oly igen szép egyenesen, mintha csak egy ember mondanája”. (Dialógus, 1552. Idézi NEMESKÜRTY ISTVÁN: Magyar Zsoltár. A magyar nyelvű irodalom születése. Budapest, 2001, Szabad Tér, 157. p.). Igaz, Heltai németből fordította ezt a művet, de jelentősen át is dolgozta, tehát valós helyzetet közölhet.

⁷⁴ SRKN Kt. 4335. nro. 104. 1740-ben kelt határozat.

szerették a miskolci reformátusok. Viszont ebből az is kiderül, hogy egyébként énekeltek zsoltárokat. A genfi zsoltár kedvelt darabjai a 18. században váltak igazán népszerűkké. Mindenesetre az érzelmekben is megmutatkozó mélyebb kegyesség és tradíció jól megfért egymás mellett a miskolci eklézsiában.

Az istentiszteletek népesek voltak. Az úrasztalához járulást igazgatni kellett, mert a sok nép miatt zűrzavar volt, ahogy 1766-ban írják. A következő esztendőben pedig elhatározták, hogy a Deszkatemplomban is tartanak úrvacsorás istentiszteletet, mert az avasi *„templom szoros volta miatt iszonyú a szorosság, és abból botránkozó tolongások szoktak esni”*.⁷⁵ Ezt azonban engedélyeztetni kellett. Addig is kérték a lelkészeket, hogy „csak igen kicsiny” tanítást tegyenek és a kántor is röviden énekeljen, mert délután kettőig is eltart az úrvacsorás istentisztelet. (A reggeli órákban kezdődött.) A „Fő Rendeknek” elsőbbségük volt az asztalhoz járulásban, azaz érvényesült bizonyos személyválogatás a társadalmi helyzettől függően. Megkívánta azt is a konzisztórium a jó rend érdekében, hogy az asszonyok az asszonyokkal, a férfiak a férfiakkal járuljanak az Úr asztalához, nem pedig vegyesen. Az elvárások között szerepelt, hogy *„minden ember a maga tehetsége szerint illendő öltözetben”* úrvacsorázzon.

Ha vasárnap volt temetés, az erre a célra 1724-ben épült Deszkatemplomban nem fért el a nép, ezért 1754-ben elhatározták, hogy párhuzamosan az avasi templomban is tartsanak áhítatot. *„Akik az új temetőben el nem mehethének, devotiora gyűljenek fel, holott is tiszteletes Prédikátor uraimék közül, aki reggel actor volt, könyörgést tégyen. Éneklésre pedig a deákok közül valami jó szavú menjen el a templomba”*.⁷⁶ A jó szavú diákra azért volt szükség, mert un. „száraz kántorként”, azaz nem hangszerrel vezette az éneket, de az is lehet, hogy ilyenkor diktálás után énekeltek. Régi szokás volt a diákok temetési éneklése, amiért fizetést kaptak. Mint-hogy a gyakori temetések miatt a tanulás csorbát szenvedett, a század közepétől már nem az egész coetus, hanem csak egyes classisok mehettek temetni, mégpedig egyszerre legföljebb kettő. Egynek-egynek 1 rajnai forintot fizettek.⁷⁷ A halottak felravatalozásakor az idősek koporsóját feketete, a gyermekekét világos zöld terítővel takarták le.⁷⁸ Feltehetően más-más színű drapéria került a felnőttek és az ifjak koporsójára. A városi tanács ugyanis 1735-ben négy, különböző színű „koporsóra kíváncsi materiáknak vásárlásául” hozott döntést. Ezeket csekély bérért lehetett igénybe venni, s így az „idegen nemzet” kereskedőitől, azoknak gazdagítására „vásárlani nem kényszerítettek” a lakosok.⁷⁹ A 18. század 30-as éveiben még felmerült az igény a templomba való temetkezésre. A tanács nem utasította el egyértelműen, de igen magas árat – 400 forintot – szabott

⁷⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 135-136.

⁷⁶ SRKN Kt. 4335. nro. 121.

⁷⁷ SRKN Kt. 4335. nro. 125.

⁷⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 138.

⁷⁹ TÓTH PÉTER: i. m. 85. p. A görög kereskedőkre utal a rendelkezés.

feltételül, ha valaki a „parton lévő Ecclesiának Templomában” kívánja halottját eltemettetni.⁸⁰

A legációt 1754-ben vezették be Miskolcon. *„Minthogy más keresztyén ekklesiákban a régen bevett jó szokás szerint a sátoros innepeken a nemes Sáros Pataki Collegiumból patrociniumra tógátus deákok szoktanak exmittáltatni, mind magok szükségeknek az ekklesiáknak tagjai által való felsegillésekre, s mind az egyházi rendneksuccursusára”,* ezért a népes miskolci egyház is kéri a nemes Kollégium professzorait, hogy *„egy-egy jó reménységű ifjat kiküldeni ne terheltessenek ekklesiánkban leendő prédikálásra”*.⁸¹ Ezzel a pataki Kollégium és a miskolci eklézsia között meglévő, az iskolaügy területén már kiépült összeköttetés újabb erősítő tényezővel gazdagodott.

Az istentiszteletekre harangok hívogattak. A harangozónak fél óráig kellett húzni a harangot, s hogy pontosan betarthassa, 1768-ban elhatározták, hogy *„Vice Curator úr folyó órát fog őkegyelmének szerezni”*.⁸² Az ágyúból öntött harangról fentebb megemlékeztünk. Nem lehet eldönteni, hogy ez volt-e a „romladozásban lévő legnagyobbik harang”, amelyet 1760-ban újraöntetett az eklézsia, közadakozásból is kérve támogatást (324 forint jött be). A mester, Evelth János Sámuel Miskolcon öntötte a harangot, mert az egyházközség vállalta, hogy „instrumentumait” Losoncról ideszállíttatja, minden „matériáról” gondoskodik, *„kemenczét is maga költségén csináltat”*. Mázsánként 8 rajnai forintot kért a harangöntő.⁸³ A köznyelv – talán az öntőmester nevére – Samu-nak nevezte el az új harangot.⁸⁴ A hétköznapi istentiszteletek idején a „mindennapos vagy könyörgéses” harangot húzták meg, 1782-ben öntették, talán ez is újraöntés volt. Bizonyosan újraöntött volt a „lármás” harang, riasztásra és kivégzések jelzésére használták, 1839-ben öntötték át.

Az egyházi adminisztráció különválásával az egyház gazdálkodása is elkülönült a városétól.⁸⁵ Bevételeinek négy fő forrása volt: perselypénz, adományok és hagyatékok, szőlők, készpénzmaradvány kamatai. Az állandó bevételek a század folyamán fokozatosan emelkedtek. A harmincas évek második felében 7-8 száz forint bevételre esett 6-7 száz forint kiadás. A század második felére a pénzforgalom megháromszorozódott. Lássuk az 1767. évi számadás tételeit: perselypénz 405 forint 94 dénár; kamatok 69,60; adakozás, hagyatékozás 259,45; bor 791.; összesen 2223 forint 93 dénár. A kiadások 1644 forint 31 dénárba rúgtak, így a maradvány 579 forint 62 dénár volt. A kiadások általában szőlőmunkára, segélyezésre, készpénzfizetésekre, az iskola fűtésére folytak ki. Voltak természetesen rendkívüli dolgok is, amikor ingatlant vásárolt az eklézsia, vagy 1763-ban kifizette a vármegye által a lelkipásztorokra kiszabott 480 forint bünte-

⁸⁰ TÓTH PÉTER: i. m. 35. p.

⁸¹ SRKN Kt. 4335. nro. 121-122.

⁸² SRKN Kt. 4335. nro. 138.

⁸³ SRKLT. R. B. I. 5/1. doboz, nro. 225.

⁸⁴ SRKLT. D. CXXXI. 74,123.

⁸⁵ SRKN Kt. 4335. passim.

tést, amit azért kellett elszenvedni, mert a prédikátorok a városban lakó lutheránus atyafiak között szolgáltak. Váratlanul sodorta kiadásokba az eklézsiát az is, amikor Tokay György második prédikátor 1761-ben hirtelen elhunyt. De mert szerették, húsz évi szolgálatát becsülték, méltó ünnepelességgel temették el. A halotti toron elfogyott: 1 pulyka (120 dénár), 1 lúd (34 dénár), 1 font tehénhús (5 dénár), 1 borjú (3 forint 6 dénár), 1 köből búza (3 forint 36 dénár), 1 kenyér (23 dénár), 16 tyúkbeli aprómarha (2 forint 88 dénár), 1 icce vaj (34 dénár), 2 lat szekfű (84 dénár), fahéj (84 dénár), egy pár citrom (18 dénár) 1 font nádméz (1 forint 2 dénár), 1 szekér fa (1 forint 50 dénár), összesen 1 körmöci arany, 4 magyar forint és 4 dénár. A nagyobb beruházásokra, amelyek rendszeresen folytak, külön gyűjtött az egyház.

Ezek között elsőként szólunk az ispotályról.⁸⁶ Az ispotály vagy szegényház az elmagányosodott, hozzátartozók nélkül maradt, elesett emberek menedékhelye volt. Előbb a város, majd az egyház előjárósága döntése alapján lehetett igénybe venni. Az itt lakók helyzete jóval kedvezőbb volt a koldusoknál, akiknek a magisztrátus címet adott, aminek felmutatásával alamizsnát kérhettek a városban. A hagyatékozók szinte kivétel nélkül megemlékeztek az ispotályról, lényegében ebből lehetett fenntartani. A szegényházat az „ispotály gazdája” vezette, feladatai közé tartozott, hogy reggel és este a lakókkal együtt könyörgést tegyen, azaz istentiszteletet tartson, napi rendszerességgel őket látogassa és gondozza, közöttük a békességet fenntartsa, s gazdasági ügyeket is intézett. Elöljárója volt az „ispotály inspektora”, aki főként gazdasági ügyeket intézett s a szegényeknek járó napi élelmet kiosztotta. A szegények számára 1768-ban külön perselyt állítottak fel a templomban, mert korábban a koldusok a templom ajtaja előtt koldultak, de sok botrány volt belőle, mert egymást lökdösték, az utat elállták. A perselyben összegyűlt adományokat a koldusok és az ispotály lakói között egyenlően osztották szét.⁸⁷ Maga az épület fából készült, 1758-ra azonban „a mód nélkül való vízáradás miatt” lakhatatlanná vált. Ekkor elhatározta a konzisztórium, hogy kőből építi fel újra, közadakozásból. Az új épületet 1759-ben fel is építette Poch [?] Majster János, mégpedig „*fundamentumában harmadfél sukkos kőfalat, azon felül pedig két sukkosat*” rakva, „*minden ölet egyaránt harminc garasokért, és azt ugyanazon summáért kívül és belül tisztességesen*” be is vakolta és „megfejeztette”.

A templomban 1752-ben új székeket készítették, ugyanekkor tervezték a fundamentum kövekkel való megerősítését, 1764-ben pedig 120 rajnai forintba került a teljes belső meszelése.⁸⁸ A templom nagyobb felújítása 1768-ban kezdődött, amikor megzsindelyezték, de csak „*fejér zsindeellyel*”, mert a „*vörös zsindeley ezere 8 forint*” volt, s drágállották.⁸⁹ A kon-

⁸⁶ SRKN Kt. 4335. nro. 65, 96. SRKLt. R. B. I. 5/1. nro. 216.

⁸⁷ SRKN Kt. 4335. nro. 137.

⁸⁸ SRKLt. R. B. I. 5/1. nro. 259.

⁸⁹ SRKN Kt. 4335. 137.

zisztórium elhatározta 1771-ben, hogy az Úrasztala és kerítése újonnan építtessék.⁹⁰ A tönkrement mennyezet cseréje 1778-ra készült el, amit kékre festettek és díszítettek.⁹¹ Szepessy Zsigmond vitézlő kapitány a templom „renovatiojára” 240 forintot hagyott.⁹² A nyugati oldalon lévő un. csonkatornyon 1781-ben ablakot vágtak, feljárót készítettek, hogy az ott elhelyezett eklézsiái iratok és protokollumok számára alkalmasabban szolgáljon. A különálló harangtorony tetejét 1770-ben újraépítették.⁹³

A háborúkkal teli régi idők szokásának maradványaként a 18. század közepén számos család a templomban tartotta a ruhás ládáját. A templom, mint a legbiztonságosabb hely, sok helyütt szolgált raktár gyanánt. Miskolcon ezt a gyakorlatot 1761-ben végleg megszüntette a konzisztórium.⁹⁴

Jelentős építkezésnek számított 1763-65-ben a főprédikátori lakás építése, aminek költsége megközelítette a háromezer forintot.⁹⁵

⁹⁰ SRKN Kt. 4335. nro. 141.

⁹¹ NOVOTNY GYULA: i. m. 33. p.

⁹² SRKN Kt. 4335. nro. 137.

⁹³ NOVOTNY GYULA: i. m. 96. p.

⁹⁴ SRKN Kt. 4335. nro. 127.

⁹⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 131, 133.

A MISKOLCI EVANGÉLIKUSOK ÉS A REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁCIÓ FOLYAMATÁNAK kezdeti szakaszában a németországi hatás érvényesült. Mivel Miskolcon viszonylag későn, a 16. század hatvanas éveiben ment végbe a reformációs fordulat, s az évtized végén már a helvét irány érvényesült, a lutheri tanítás nem gyökeresedhetett meg szilárdan. A miskolci evangélikusok történetének összefoglalói úgy vélik, hogy az Ágostai Hitvalláshoz ragaszkodók csekély létszámban éltek a városban a reformációtól fogva a gyülekezetszervezésig, mintegy harmadfél századon át.⁹⁶ Ez elvileg elképzelhető, analógia-ként említhetjük Kassát, ahol a túlnyomó többségben élő lutheránusok mellett reformátusok is laktak, s csak hosszú küzdelem után szervezhettek önálló egyházközséget.⁹⁷ Miskolcon azonban nem tudjuk adatokkal alátámasztani az evangélikusok jelenlétét a 18. század előtt. Mindenesetre betelepülésük folyamatos lehetett, s a török kiűzése után fel is gyorsulhatott. Különösen a Felvidék ágostai hitvallású magyar-, szlovák- és német ajkú lakosságának dél felé irányuló migrációja során választották számosan új lakóhelyükül Miskolcot.

A református egyház konzisztóriumának jegyzőkönyve szerint a miskolci evangélikusok a református lelkészek szolgálatát vették igénybe. Ezért a prédikátorok javadalmához ők is hozzájárultak. A konzisztórium 1746-ban, amikor újjólag rendezte a javadalmakat, az „Augustana Confession lévő” lakosok régi fizetésének mértékén nem változtatott.⁹⁸ Eszerint ez a gyakorlat hosszabb ideje fennállt, s az evangélikusok betagozódtak a református gyülekezeti életbe anélkül, hogy hitvallásukat megváltoztatták volna. Reformátusok és evangélikusok testvéri együttműködésének hagyománya volt a Tiszán inneni egyházmegyékben, hiszen a 16. század végétől csaknem száz esztendőn át, unióban éltek az ágostai és helvét hitvallású gyülekezetek Zemplénben.⁹⁹

III. Károly 1731-ben kiadott vallásügyi rendelete különbséget tett nyilvános- és magán vallásgyakorlat között.¹⁰⁰ A miskolci lutheránusok pedig csak az utóbbival rendelkeztek, ami családi áhítatra adott lehetőséget. A magán vallásgyakorlattal rendelkezők katolikus plébános felügyelete alá tartoztak. A rendelet értelmében a református prédikátorok nem szolgálhattak volna a miskolci evangélikusok között, hanem csak katoli-

⁹⁶ SZEBIK IMRE – VÁRHEGYI MIKLÓS: A Miskolci Evangélikus Egyházközség története 1783-1983. Miskolc, 1983. 2-3. pp.

⁹⁷ RÉVÉSZ KÁLMÁN: Száz éves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550-1650. Bp. 1894.

⁹⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 110.

⁹⁹ DIENES DÉNES: Szlovák ajkú protestánsok Zemplén vármegyében a XVII. században. In TAMÁS EDIT (szerk.): Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospatak, 1999. 104-111. pp.

¹⁰⁰ Erről CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849. Debrecen 1994. 24-30. pp.

kus plébános. Hogy mégis megtették, annak súlyos következményei lettek. A református lelkészekre az „*Augustana Confessión lévő jó uraink és atyánkfiai iránt kereszteleésnek, temetésnek és esketésnek gyakorlott ususa miatt*” Borsod vármegye súlyos büntetést szabott ki 1762-ben.¹⁰¹ A prédikátorokat 480 forint megfizetésére kötelezte. A miskolciak sérelmezték a vármegye eljárását, és küldöttséget menesztettek Bécsbe az udvarba és Grassalkovich Antal kamaraelnökhöz, Mária Terézia bizalmas tanácsosához Gödöllőre.¹⁰² Református részről a bécsi deputációba „nemzetes és vitézlő” Gábrriel Miklóst kérték fel levélben, a lutheránusok „*maguk közül tekintetes, nemzetes és vitézlő Turótzai Divéki és Nagy Palugyai Plathy László uramat*” választották. Gödöllőre Szathmári Király György Borsod vármegyei református kurátor utazott. A büntetés eltörlését szerették volna elérni, mivel a reformátusok folyamatosan szabadon gyakorolhatták vallásukat Miskolcon, s az itteni evangélikusok között is mindig szabadon szolgáltak a prédikátorok. Természetesen sokkal többről volt szó, mint a 480 forint megtakarításáról, hiszen a küldöttjárás az előzetes számítások szerint mintegy 800 rajnai forintba került. Ha ugyanis helyt adnak a vármegye intézkedésének, az evangélikusok lelkigondozását kénytelenek átengedni a plébánosnak, ami beláthatatlan következményekkel járt volna, hiszen Mária Terézia ilyen irányú rendelkezései nyíltan szorgalmazták, hogy „jó móddal” igyekezzenek a katolikus papok rávenni a protestánsokat az áttérésre. Végül a büntetést ki kellett fizetni, amit a lelkészek helyett az egyházközség tett meg. A küldöttség egyéb tekintetben sem járhatott sikerrel, mert 1762-től a miskolci evangélikusok kénytelenek voltak stólát fizetni a följük rendelt plébánosnak.¹⁰³ Ezzel összefüggésben említi Zelenka Pál, hogy 100 család áttért a református egyházba. Talán csak arról lehetett szó, hogy a stólafizetést kikerülendő, ilyen nyilatkozatot tettek. Így érthető meg, hogy az önálló egyházközség megszerveződése után, 1784-ben vissza is tértek az evangélikus egyházba. De visszatértek azok közül is többen, akik – főleg vegyes házasság útján – időközben katolikussá lettek.¹⁰⁴

Miskolc közelében Arnót községben volt nyilvános vallásgyakorlatuk az ágostai hitvallásúaknak, csak ebben az egy helységben Borsod vármegyében. Itt a 18. században szlovák nyelvű evangélikusok éltek. A már említett Zelenka Pál úgy vélte, hogy az itteni „tót lelkész” nem tudta a miskolci magyar- és német ajkú lutheránusok lelki szükségleteit kielégíteni, ezért fordultak a reformátusok felé.¹⁰⁵ Ezek szerint a szlovákok között ő szolgált volna, míg a református lelkészek a magyarok és németek

¹⁰¹ SRKN Kt. 4335. nro. 129-131.

¹⁰² Azért öhozzá, mert a királynő utasítására 1755-ben a miskolci reformátusok szabad vallásgyakorlatát megerősítő iratot ő adta ki. Ekkor pedig már hosszabb ideje folyt a református lelkészek evangélikusok közötti szolgálata. A miskolciak tehát úgy érveltek, hogy az 1755-ben kelt irat azt is jóváhagyta.

¹⁰³ SZENDREI JÁNOS: i. m. II. kötet 412. p. Zelenka Pál: Emléklapok a miskolci ág. ev. hitv. ev. anyaegyház évszázados életkönyvéből. Miskolc 1883.

¹⁰⁴ MARJALAKI KISS LAJOS: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc [é. n.]. 6. p.

¹⁰⁵ ZELENKA PÁL: Százados közgyűlési emlék. Miskolc 1882. 25. p.

között. Mindenesetre a lutheránusokra vonatkozó néhány jegyzőkönyvi bejegyzés nem tesz közöttük különbséget, hanem „*városunkban lakó s Augustana Confessión lévő atyánkfiai*” összefoglaló néven említi az evangélikusokat. Elképzelhető azonban, hogy az arnóti lelkész is szolgált közöttük, de ez csak 1753-ig tarthatott, mert ekkor a királynő megtiltotta a lelkészeknek a leányegyházközségekre a kijárást. A híveknek azonban lehetőségük volt az anyaegyházba járni, talán a miskolci szlovák evangélikusok közül éltek is ezzel, s Arnóra kijártak olykor istentiszteletre, ahol a stoláris szolgálatokat szintén igénybe vehették.

CSEH-MORVA ATYAFIAK MISKOLCON

KÖZISMERT, HOGY A 17. SZÁZADBAN a hazájukban üldözött cseh-morva protestánsoknak számos csoportja telepedett le Magyarországon.¹⁰⁶ Közöttük sokan voltak olyanok, akik a Tiszán inneni református egyházvidék egy-egy községében találtak menedéket, élvezve I. Rákóczi György támogatását és védelmét.¹⁰⁷ A 18. században Miskolc közelében, Tiszakesziben és Hernád-kakban éltek, ez utóbbi helyen zárt közösségben, megőrizve nyelvüket és hagyományaikat.¹⁰⁸ Zemplén vármegye vizsgálatot indított 1769 táján, mert az a vád érte az itteni menekülteket, hogy husziták. Kiderült egyrészt, hogy bírójuk házában cseh nyelvű istentiszteleteket tartanak, ahol az anyanyelvükön olvasni tudó bíró postillákat olvasott fel. Másrészt betagolódtak a református egyházközség életébe, a gesztelyi prédikátor (Hernádkak Gesztely filiája volt) végezte közöttük a kauzális szolgálatokat – keresztelt, esketett és temetett. Az is nyilvánvalóvá lett, hogy a reformátusokkal együtt „*közönségesen szoktak Úr Vacsorájával élni, s ekképpen mutatták magokat Helvetica Confession valóknak lenni*”.¹⁰⁹ Hernádkakból több család költözött Miskolcra a század 60-as éveiben. Az előzőekből kitetszik, miszerint nem jelentett nehézséget számukra, hogy a református egyházközség életébe itt is bekapcsolódjanak. Nyilvánvalóan az ő közvetítésük által léptek kapcsolatba a menekültek Miskolchoz közeli csoportjai Szalay Sámuel itteni lelkésszel és Tiszán inneni püspökkel, akihez 1772-ben kérelemmel fordultak: „*Mi szegény elvetetett és elszéledett Cseh és Morva Atyafiak, akik mind ez időig semmi csábításnak nem engedvén, igaz reformátusi hitünkben megmaradtunk, és semmiféle veszedelem bennünket ettől az egy igaz hittől el nem szakasztott,*

¹⁰⁶ Lásd a Comenius-irodalmat CSORBA CSABA, FÖLDY FERENC, KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (szerk.): Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Szerk. Sárospatak 1994. 1-190. p., című kötetben, valamint a bibliográfiát CZEGLÉ IMRE: A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782-1792), Budapest, 1981, 112-114. p.

¹⁰⁷ DIENES DÉNES: I. Rákóczi György és a cseh-morva atyafiak In KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (szerk.): Művelődésünk múltjából (Bibliotheca Comeniana VIII.) Sárospatak, 1999. 75-80. p.

¹⁰⁸ CZEGLÉ IMRE: i. m. 3-8. p.

¹⁰⁹ SRKLt. A.XIII. 4193.

melyet egyszer megismertünk. Régen várjuk azt a boldog órát, amelyben mi a közönséges helyen, született nyelvünkön hallanánk az Isten szolgájának szájából Ő Felsége beszédét. Mert mi elszéledett Cseh és Morva Atyafiak olyanok vagyunk, mint a pásztor nélkül való juhok. [...] Várván ebben vigasztaló szavaidat, hogy minékünk lennél pártfogónk, és te általad igazgattatnánk oly helyre, hol kaphatnánk oly Pásztort, aki minket született nyelvünkön taníthatna.”¹¹⁰ A kérés nem volt egészen irreális, mert ezekben az esztendőkből erőfeszítést tett az egyházkerület arra nézve, hogy szláv nyelven beszélő lelkipásztorokat képezzenek Patakon a szlovák anyanyelvű gyülekezetek részére.¹¹¹ Végül azonban 1781 után rendeződhetett el az ügy. A miskolci cseh-morvák fontos szerepet játszottak ebben, mert a Türelmi rendeletet követően közülük kerültek ki azok, akik informálták Szalay püspököt a menekültek helyzetéről, és gyakorlati segítséget nyújtottak számára a cseh-morva protestantizmus újjászervezésében végzett igen jelentős munkájában.¹¹² Szalay Sámuel elkötelezettségét ebben a misszióban minden bizonnyal meghatározóan befolyásolta, hogy Miskolcon a püspök-lelkész gyülekezetének tagjaivá lettek az itt letelepült cseh-morvák. „Ez a személyes kapcsolat indítja el... azt a folyamatot, melynek során oly sok magyar református lelkipásztor hagyja el hazáját és megy ki Morva- és Csehországba, hogy az ottani... evangéliumi keresztények között a református gyülekezeteket megszervezzék”.¹¹³

¹¹⁰ Uo. A.XIV. 4967.

¹¹¹ DIENES DÉNES: Misszió a szlovákok között a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. In BENKE GYÖRGY, DIENES DÉNES (szerk.): „Menjetek el szerte ez egész világra” Tanulmányok Szabó Dániel 65. születésnapjára. Sárospatak, 1998. 100-107. pp.

¹¹² Erről részletesen CZEGLE IMRE: i. m.

¹¹³ CZEGLE IMRE: i. m. 11. p.

GYÜLEKEZETI ÉLET 1781 UTÁN

A TÜRELMI RENDELET (1781) a másik korszakhatár az egyházi adminisztráció önállósodása (1736) után az eklézsia életében. Ugyan az egyházi jegyzőkönyvekben nem túl sokat olvashatunk a katolikus restauráció nyomán keletkezett feszültségekről, a miskolci reformátusok is megszabadultak sok, számukra terhes dologtól (katolikus ünnepek megtartása, a céhek kötelező részvétele a körmenetekben, stb.). A külső szabadság következményeként jelentkezett változás a teológiában is éreztette hatását. A Nyugaton már többé-kevésbé elterjedt racionalizmus nálunk is kezdett tért nyerni. Ez legelőször a művelteket érintette meg. A felvilágosodásnak nevezett eszmei áramlat a természettudományos fejlődést rendkívül pozitívan értékelte, a tudományosság kritériumát annak módszereivel határozta meg a teológiában is. A teológia egyfelől szintézisre törekedett ezzel a gondolkodással, másfelől arra igyekezett, hogy a régi bástyákat védve, különállását hangsúlyozza. A magyarországi protestantizmus talaján az előbbi gondolkodás jutott általánosan érvényre, melyben a teológia legfőbb kritériuma az értelem lett. Ezért kapta ez az irányvonal a „racionalista” jelzót. Bennünket természetesen a gyakorlati egyházi élet érdekel, amelynek a racionalizmusból fakadó jellemzője a moralizmus volt. Hozzá kell mindehhez tennünk, hogy ezt a szemléletet színezte a romantika, amelynek teológiai gondolkodásában a vallásos ember kerül a középpontba. Az általános egyházi életben ez a gondolkodás újfajta humanizmust eredményezett: a vallásos ember erkölcsös életet él, aktivitását a közjó érdekében fejt ki. Morális tökéletlensége (bűnös állapota) nem eredendően lezárt, megfelelő neveléssel fejleszthető, nemesíthető. Az ember többé már nem Megváltója kegyelméből élő bűnös, akinek ereje az értelem áldozatot hozó Isten szabadításában rejlik. Önmagával nem tartozik Istennek, amiből következhet, hogy nem feltétlenül szükséges az egyházhoz tartoznia sem. Az egyház azonban, mint jól kiépült intézmény, a modern humanizmusnak megfelelő keretet adhat. Mert ha a dogmák tekintélye meg is ingott, a keresztyén morál még mindig mély tiszteletben részesült.

A politikai község – jelen esetben Miskolc város – és az egyházközség sajátos szimbiózisának, a corpus christianum világának felbomlása a 19. századra esik. Ebben meghatározó szerepet játszott a teológiai szemléletváltás. A város társadalmának és az egyháznak életét azonban még sokáig nem lehetett mereven elválasztani egymástól. A polgári élet eseményei egyben egyházi események is voltak. A gyermekszületés – keresztesítés, házasságkötés – esküvő és halálozás – temetés, amelyek leginkább megőrizték ezt a kötődést, hordozták talán legjobban a corpus christianum jellemzőit. A kegyességben, a személyes vallásosság területén változás történt, amit az „értelmes hit – vallásos értelem” Kazinczy Ferenc által meghatározott fogalmával jellemezhetünk a legjobban. A corpus

christianum bomlásához az is hozzájárult, hogy a város felekezeti homogenitása megtört. Ámbár az 1781-ben kiadott Türelmi Rendelet Miskolc református lakosságát még mindig jelentős többségben találta a városban élő más felekezetekkel szemben. A reformátusok 1781. évi összeírása 8.727 helvét hitvallású lelket számlált.¹¹⁴ Két esztendővel későbbi adatok már összehasonlításra is alapot adnak.¹¹⁵

összlak.	református	róm. kat.	evangélikus	görögkeleti	izraelita
12.867 fő	8.817 fő	3.208 fő	550 fő	210 fő	82 fő
100 %	68,5 %	25 %	4,3 %	1,6 %	0,6 %

A reformátusság között a nemesek száma igen jelentős volt. Az 1819. évi adatok szerint a nemesek 4.164, a nemtelenek 5.126 főt számláltak. Valószínűleg ennek tulajdoníthatjuk, hogy a reformátusság a város közigazgatási és politikai életének irányítását korszakunkban végig a kezében tartotta.

A református eklézsia életében kiemelkedő szerepet játszottak azok a művelt, polgárosult nemesek, akik a városi, a megyei vagy éppen az országos közéletben is rangos helyet foglaltak el. A Négyesi Szepessyek a 18. század folyamán voltak támaszai a gyülekezetnek, István főkurátori tevékenysége az eklézsia lelki – szellemi – anyagi épülésének kiemelkedő szakasza. Szepessy Zsigmond nyugalmazott kapitány, bátyja halála után főgondnok, szintén nagy támogatója az eklézsiának, Ferenc pedig az új templom telkének adományozásával koronázta meg 1784-ben családjá pártfogó tevékenységét. A Vay család több főgondnokot is adott az egyházközségnek. Közülük is a legtöbbet munkálkodott gróf Vay Ábrahám (1789-1855), az országos politikai közélet kiemelkedő alakja.¹¹⁶ Előbb borsodi alispán, majd máramarosi főispán lett, 1830-ban grófi rangot kapott. Vayt 1819-ben választották miskolci főkurátornak. A kortársak így jellemezték munkásságát: „*Harmincöt éves kormánya ezen nagy férfiúnak egyházunk legvirágzóbb korszakát tünteti föl*”.¹¹⁷ Vay Ábrahámot Dániel fia követte. Mindketten különösen az iskolaügy területén buzgólkodtak, alapítványaik jelentősen hozzájárultak annak fejlődéséhez. A Szathmáry Király család is több főgondnokot adott az egyháznak, azonban a família hölgy tagjai a férfiak buzgóságát messze meghaladó módon tevékenykedtek elsősorban a nőnevelés, a szegény- és árvaügy felkarolásával. A „*Cato melléknévvel nevezett nagy tudományú s a megyei életben nagy befolyással bírt*”¹¹⁸ Óváry Fodor Miklós ugyancsak elkötelezett támogatója és meghatározó egyénisége volt az eklézsiának. Szintén a század első felében volt tevékenységi színhelye az egyházi közélet Palóczy Lászlónak (1783-1861),

¹¹⁴ SRKLt. A.XIX.6955.

¹¹⁵ MARJALAKI KISS LAJOS: i. m. 5. p.

¹¹⁶ Életéről többek között SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái XIV. Bp. 1914. 1002-1003. pp.

¹¹⁷ Sárospataki Füzetek 1859. 981-982. pp.

¹¹⁸ Uo.

aki a reformkor egyik legjelentősebb politikusa volt. Országgyűlési képviselőként is jelesen küzdött a protestáns felekezetek jogainak elismertetéséért.¹¹⁹ Miskolcon 1825-1848 között segédgondnoki tisztet viselt. Vay Ábráhámmal karöltve vezéralakja volt az egyház társadalmi tevékenysége kiszélesítésének.

A miskolci református egyházközség a Türelmi Rendelet utáni évtizedekben a Tiszáninnen Református egyházkerület életében egyre inkább kiemelkedő helyet foglalt el. A reformációt követő évtizedekben ez a régió nem egyetlen központ köré épült. Felső-Magyarország „fővárosa” Kassa túlnyomó részben lutheránus volt, így a reformátusság életében nem lehetett meghatározó. Ugyanakkor az itteni egyházmegyék nem szerveződtek egységes kerületté 1735-ig, az esperesi hivatalok pedig nem voltak helyhez kötöttek. Egyházi központnak mindig az a helység minősült, amelynek olyan kiemelkedő lelkipásztorai voltak, akik személyükben tekintélyt hordoztak. Számos mezőváros - Szikszó, Sajószentpéter, Rimaszombat, Sárospatak, Szerencs, Gönc, stb. - számított egyházi központnak történelme egy-egy szakaszában. Az első Tiszán inneni püspök rimaszombati lelkész volt, működése során többek között az is akadályozta az egyházi adminisztráció hatékonyságát, hogy a püspöki hivatal földrajzi tekintetben az egyházkerület periferiáján létesült. A második püspök, Csáji Márton (1695-1770), már a miskolci eklézsia pásztora volt, szerencsésen egyesítve személyében a hivatott szolgát és az alkalmas helyet. S bár a református egyházban hivatalosan nem volt - és ma sincs - püspöki székhely, gyakorlatilag Miskolc azzá vált. Igaz, hogy 1792 és 1823 között előbb a mezőkeresztesi majd a sajószentpéteri lelkész viselte a püspöki tisztséget, ezután azonban százhusz éven át miskolci lelkészt választottak, vagy ha nem, a más tisztségben megválasztott püspök lett rövidesen itteni lelkipásztor. A város erőteljes fejlődése, központi fekvése, népes reformátussága megnövelte az eklézsia súlyát. Vezető lelkipásztorai az egyházkerület kormányzóiként is tevékenykedtek. (Ezért már Csáji Márton mellé segédlelkészt hoztak, majd kettőről háromra emelték a lelkész állások számát.)

Szalay Sámuel (1718-1792) 1761-1792 között volt miskolci lelkész, 1770-től püspök. Sárospataki tanulmányai után Hollandiában gyarapította tudományos ismereteit.¹²⁰ Rendkívüli energiával szervezte szolgálati idejének utolsó évtizedében az egyházkerület és a pataki főiskola misszióját a cseh-morva protestantizmus újjáépítésében.¹²¹ A miskolci egyházra tetemes összeget – 3.500 forintot – hagyott.¹²² Utódául a miskolciak Szatahmári Paksi Józsefet (1763-1848) választották meg, aki 1790 januárjától haláláig, 1848. január 11-ig ötvennyolc esztendőn keresztül pásztorolta az eklézsiaát. Korának egyik legkiválóbban képzett lelkipásztora volt. Sárospatakon bevégezve itthoni tanulmányait, Bécsben, Göttingenben és

¹¹⁹ SZINNYEI JÓZSEF: i.m. X. kötet, Bp. 1905. 222-223. pp.

¹²⁰ ZOVÁNYI JENŐ, 1977. 567. p.

¹²¹ CZEGLE IMRE: A cseh-magyar református egyházi kapcsolatok egy évtizede (1782-1792). Bp. 1981.

¹²² Sárospataki Füzetek 1859. 981. p.

Marburgban öregbítette tudását. A göttingeni egyetem 1830-ban díszdoktorává választotta. A Tiszán inneni eklézsiák 1823-ban emelték a püspöki tisztségbe.¹²³ Ötvenéves miskolci szolgálata alkalmából országgyűlési követként Pozsonyban tartózkodó Palóczy László levélben így köszöntötte: „Hálát adok én is az Isteni jóságnak – együtt a Miskolczi gyülekezettel – azért, hogy Lelki Tanítónknak és Pásztorunknak 50 évvel ez előtt Fő Tisztelendő Urat rendelte. Hálát s érzékeny hálát mondok Fő Tisztelendő Úrnak azért, hogy a Jézus Evangyélioma szerint meg tisztított Szent Vallásunkat a Miskolczi gyülekezetnek szép körében 50 évekig, ékesen szóló nyelvvel, nemes Lelkével, s tettlegi fényes példájával oly szépen, oly felségesen s oly gyümölsözőleg tanította, hogy a jókat keresztyéni szép pályájokon meg tartani, s a Vallást és Erköltsiséget, mindennel, ki még a gonoszságban egészen el nem fásult, meg szerettetni tudta... Fő Tisztelendő Urat, kit a bal sors egyetlen egy fiától meg fosztott, valyon nem vigasztalhatják é meg egykori halálos ágyában is ama gondolatok, hogy sok ezer fiaikat és leányokat nevelt fel közönséges jó Atyánknak az Istennek, s azok hálájának könnyei lesznek egykori koporsójának is leg szebb ékességei, melyeket a Fő Tisztelendő Úr érdemeire való hosszas és szíves vissza emlékezés, a most élő Kor szívében, oly sokszor fog meg újjítani”.¹²⁴ Szathmári Paksi Józsefet a püspöki székből lelkésztársa (és egyben veje) Apostol Pál (1787-1860) követte 1848-ban. Apostol is pataki diák volt, tanult külföldön is. Miskolci lelkész 1827-ben lett.¹²⁵ Szathmári Paksi József utódául a miskolciak Tompa Mihályt szerették volna megnyerni.¹²⁶ A kezdeményező Palóczy László volt. Az ekkor már közismert költő bizonyára az egyházi élet mellett a város közéletét is gazdagította volna. A szavazatok 80 %-át megszerző Tompa azonban nem fogadta el az állást. Betegségére hivatkozott, amely fizikai állapotában éppúgy megviselte, mint lelkileg. Ugyanakkor önérzetében is sértve érezte magát, mert az ellene korteskedők között barátnak hitt személyek is voltak, mint Kovács Gábor gimnáziumi tanár és Kazinczy Gábor.

Paksi József helyére végül nem Tompa Mihály, hanem Kun Bertalan (1817-1910) került 1850-ben.¹²⁷ Neki már voltak korábbi miskolci kapcsolatai is, amennyiben az itteni líceumban végezte el a bölcsészeti és filozófiai osztályokat. Még nem volt ötven éves, amikor 1866-ban püspökké választották.

Apostol Pált a Tiszán inneni püspöki hivatalban - megtörve a sort - nem miskolci lelkész, hanem pataki tanár követte 1860-ban. Zsarnay Lajos (1802-1866) azonban a megválasztását követő évben a miskolci eklé-

¹²³ ZOVÁNYI JENŐ, 1977. 575. p.

¹²⁴ SRKLt. B.LXIII.27,931.

¹²⁵ ZOVÁNYI JENŐ, 1977. 30-31. pp.

¹²⁶ S. SZABÓ JÓZSEF: Tompa Mihály, a költő pap. Protestáns Szemle 1901. 32-33. Legújabbán FAZEKAS CSABA: Tompa Mihály levele Palóczy Lászlóhoz 1848 márciusából. Új Holnap 1998. július 94-99.

¹²⁷ ZOVÁNYI JENŐ, 1977. 355. p.

zsia pásztorá lett, felcserélve a tanári hivatást a lelkészivel.¹²⁸ Az önkényuralom idején a protestáns autonómia egyik legelszántabb harcosa volt. Tudományos működéséért, főként görög szótárát méltatva, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé sorolta.

Kun Bertalan halála után négy esztendőre Sátoraljaújhelybe került a püspöki hivatal, miután az ottani lelkészt választotta a kerület. Fejes István azonban 1913-ban elhunyt, s az egyházkerület bizalma újra az egyik miskolci lelkészen nyugodott meg. Tüdős István (1866-1918) sárospataki, jénai és kolozsvári tanulmányok után - az utóbbi egyetemen bölcsészdoktorságot szerzett, miután patakon teológiai magántanár lett - Miskolcra került segédlelkésznek 1892-ben.¹²⁹ Három évvel később teológiai tanár lett Sárospatakon. Majd 1905-ben a miskolciak papjuknak választották, a kerület pedig püspöknek 1914-ben.

Tompa Mihály ugyan nem jött Miskolcra, a városnak mégis lett költő papja Nyilas Samu személyében.¹³⁰ Szederkényben született 1830-ban, a gimnáziumot és a teológiai tanfolyamot Miskolcon végezte, az utolsó két esztendőt Patakon járta. Segédlelkész 1851-53 között gimnáziumi tanulmányainak színhelyén lett, majd 1867-ben az egyik lelkészi állásra megválasztotta a miskolci eklézsia. Itt hunyt el 1874-ben. Életében kedvelt költő volt, többször jutalmazták verseit.

Az egyházközség lelkipásztorai, amellet, hogy koruk képzett teológusai közé tartoztak, a város szellemi- és politikai közéletében is jelentős szerepet játszottak. Szathmári Paksi József például új kiadásban közrebocsátotta Benkő Sámuelnek „Topographia oppidi Miskolc historico-medica” című művét 1818-ban. Nyilas Samu a Borsodi Nőegylet jegyzőjeként tevékenykedett, 1868-ban árvaházuk megnyitásánál ő volt az egyik ünnepi szónok. Borsod vármegye közgyűlésén tartott egyházi beszédek, a város kiemelkedő alkalmain elmondott imádságaik, emlékbeszédek (József nádor, Széchenyi István, Kossuth Lajos emlékére), valamint a nemzeti liberalizmus elkötelezett támogatásában kifejtett tevékenységük – de, mint alább látni fogjuk, prédikációik egyaránt – az egyházi kereteken túl is hatott a város mindennapjaiban.

Miskolc jeles lelkipásztorai kiemelkedő szónokok voltak. Apostol Pálról például feljegyezték, hogy *„a szószékből igazán apostoli tűz és lelkesedés adá szájába mindenkor az ígét s nagy szónoki képessége által, bámulattal párosult tiszteletet keltett maga iránt hallgatóiban; s a miveltebbek épen úgy, mint a nép alsóbb rendűi, a szó teljes értelmében tódultak templomi tanításaira; sőt a Miskolczon megfordult idegen is, alkalmilag el nem mulasztá, hogy meg ne hallgassa a híres egyházi szónokot”*.¹³¹ Az igehirdetések a közjóért való fáradozásra, a polgári erények gyakorlására biztatták a hallgatókat: *„...helyzetekben vagy hivatalokban légy serény és hű*

¹²⁸ Uo. 710. p.

¹²⁹ Uo. 661. p.

¹³⁰ SZINNYEI JÓZSEF: i.m. IX. kötet, Bp. 1903. 1170-1171. pp.

¹³¹ NNYILAS SAMU: Bevezetésül néhány szó Apostol Pálról. In: Apostol Pál egyházi beszédei. Miskolcz 1864.7-8. pp.

munkás! A henyélés leggazdagabb forrása az unalomnak, és ebből származó elégedetlenségnek; a serénység és szorgalom pedig, gyakorolja, neveli erőnket, elfoglalva tart, s nagyobb tettekre való készséget szerez, és megelégedéssel jutalmaz, a mint mondatik: a munkában bővölködés vagyon (Péld. 14:23)” [...] „Igyekeztek azon, hogy a jót és rosszat biztosan megtudjátok egymástól különböztetni. Nem nehéz ez k.(edves) h.(ívek) mert a bölcs és jó teremtető (!) adott nekünk erre megkívánható tehetséget és érzést. Ha valamely gondolat keletkezik azért elmétekben, kérdezzétek meg a lelkiismeretet, helyben hagyja-e azt, vagy nem?”¹³² S felvonultathatnánk még idézetek sokaságát ennek illusztrálására. Jézus példakép, aki a szenvedésben diadalmas küzdő, türelmes, az emberiség vezére a „magasabb, örök életre”. Azok a tulajdonságok, amelyek képessé tesznek követésére, az emberben megvannak. Ezek aktivizálására buzdított a 19. századi miskolci prédikátor. Így a prédikáció a miskolci templomokban inkább volt nemzeti szellemű, moralizáló, lelkesítő beszéd, mint biblikus prófétai üzenet.¹³³ A belvárosi templom centenáriumi ünnepe kapcsán felvett presbiteri jegyzőkönyv szövege híven jellemzi a prédikációk nyomán formálódott szellemiséget: Az egyháztanács hálás szívvel emlékezik meg a templomépítő elődökről, „mert e templom már 100 éve nemcsak az ájtatosság színhelye, hanem olyan hely is, hol hazafias s nemzeti ünnepeink megtartatván, ketős célt szolgál, t. i. az Isten dicsőítését s a honszeretet kultiválását. Áldott legyen örökre azon elődeink emléke, akik e templomban oltárt emeltek maguknak s utódaiknak az Isten s a hazaszeretet részére... Új templomunk 100 éve áll! A jó Isten annyi háború, annyi tűz-vész, árvíz s földrengés dúlása közt megoltalmazta ezt nekünk hitünk s hazánk erős vára gyanánt”.¹³⁴

A fentebb jellemzett prédikációk – bizonyos értelemben – egyáltalán nem voltak hatástalanok. A templomos egyháztagek igen komoly áldozatkészségről tettek tanúbizonyságot, hasonlóan az előző században élt elődeikhez. Az egyházadón felüli adakozásokból, évi rendszerességgel, számosan vették ki részüket. A 19. század első felében Vizsolyi Jánosné szül. Sándor Éva (1805), Zsóry István (1810), Tokay Györgyné szül. Dobos Éva (1810), Kazinczy Péter, Bódogh Tamás (1824), Tomkaházi Tomka család (1820-21), Óváry Fodor Miklós (1822), Szepessy Szabó István, Szathmáry Király Johanna (1834), Bakassy Imre bécsi ágens (1836), a líceum volt diákja, Vay Ábrahám (1819, 1855) tett nagyobb alapítványt az egyház és iskola részére.¹³⁵ Fontos azt is tudnunk, hogy a hagyatékozók nem azért tették kedvezményezettjükké az egyházat, hogy annak pusztá vagyonát gyarapítsák, hanem hogy átadott javaikat a „közjó” előmozdítására használja. Ezért a legtöbbször ki is kötötték azt a célt, amire a ha-

¹³² Uo. passim.

¹³³ TUDÓS ISTVÁN: Dolgozatok a gyakorlati lelkészet köréből. Miskolcz 1897. KUN BERTALAN: Jubileumi egyházi beszéd miskolczi ötven éves papságom évfordulóján. Miskolcz 1900.

¹³⁴ TUDÓS ISTVÁN (szerk.): Emlék-Lapok a Miskolczi Református Egyház Kossuth-utcai Temploma fennállásának 100-ik évfordulója alkalmából. 14. p.

¹³⁵ SRKLt. A.XXXI. 11,945. A.XXXIV. 13,371-13,382. A.XXXV. 13,458-13,459. B.XLIV. 18,579-18,584. R.B.II.3/1.

gyatékból származó hasznot fordítani kellett, s ami nem feltétlenül közvetlen egyházi cél volt.

A vallásossággal átszőtt nemzeti lelkesedésből fakadó áldozathozatal egyik jeles példája Szepessy Szabó István 1834-ben kelt végrendelete,¹³⁶ ami egyébiránt egy vidéki nemes művelődési igényeinek megvilágítására is remek támpontokat ad. Egyház, iskola, városi intézmények, sőt – az országosan létező katolikus-protestáns reverzális viták ellenére – Miskolc nem református felekezetei is részesednek hagyatékából, nyilván azért, mert valamiképp azok is a várost építik.

A század második felében megsokasodtak az adományozók. Vay Dániel 1855-ben az elemi iskolák támogatására 1.000 forintot adott. Pálóczy Horváth Mária 1867-ben végrendeletileg tett alapítványa évi 1.200 forint jövedelmet nyújtott a gimnáziumnak. Ugyanekkor Szathmáry Mihailovics Karolina nagybecskereki lakos alapítványa 5 ezer forint értékű volt.¹³⁷ Az avasi templomra 1870-74 között 740-en adakoztak önkéntesen.¹³⁸ Bató István az apróbb ingóságok mellett 1880-ban kelt végrendeletében egy emeletes és egy földszintes házat hagyott szeretett egyházára, mintegy 300 ezer forint értékben. Dudok József ugyanebben az évben 50 ezer, Bikkszeghy Józsefné 40 ezer forint értékű házat hagyatékozott. Debreczeny Imre és neje Nagy Zsuzsanna egész vagyonukat, mintegy 100 ezer forint értékben, az egyházközségnek ajándékozták 1888-ban.¹³⁹ (A hagyatékból létesített alapítvány kamataiból a szegény iparos fiatal házasok anyagi gondjain igyekeztek segíteni). Kun Kálmán 1896-ban az avasi templomban egy karzat építésének vállalta a költségeit, ugyanott özv. Kovács Jánosné, Heer Erzsébet orgonát építtetett. A két építkezés 7 ezer forintba került. A következő esztendőben hunyt el Debreczeny Dánielné, Kecskeméti Nagy Karolina, aki végrendeletében a Széchenyi utca 32 alatt lévő házat a református egyházközségre hagyta, hogy „*folytonos segélyül szolgáljon az egyháznak, ... (mely) el sem zálogosítható, meg sem terhelhető és soha el nem adható*”.¹⁴⁰ A 20. század első éveiben Horváth Lajos a templomra és az iskolára 110 ezer koronát hagyott, Varga Soma hagyatéka 10 ezer koronából állott, Soltész Nagy Kálmán 4 ezer, Görgey Márton 2 ezer, Kun Árpád szintén 2 ezer koronás alapítványt tett.¹⁴¹ A korszakunkban száz számra menő nem kevésbé fontos kisebb adakozásokat, hagyatékokat jelen keretek között lehetetlen felsorolni.

A népes eklézsia a 18. század során kinőtte a rendelkezésre álló két istentiszteleti helyet, az avasi- és a Deszkatemplomot. Ez utóbbit temetésre, keresztelésre és esketésre használhatták, de vasárnapi istentiszteletre nem. Már 1767-ben felvetették új templom építésének szükséges voltát. Mivel annak engedélyezésére kevés volt az esély, ideiglenes megoldásként

¹³⁶ SRKLt. R.B.I.3/5. doboz, nro. 3355. lásd a Függelékben.

¹³⁷ SZENDREI JÁNOS: i.m. IV. 432. p.; Sárospataki Füzetek 1859. 983. p.

¹³⁸ Évkönyv 1874. 15-24. pp.

¹³⁹ SRKLt. At.810.

¹⁴⁰ Évkönyv 1899. 43. p.

¹⁴¹ Jelentés. i.m. 3-4. pp.

a deszkatemplomi vasárnapi istentiszteletek lehetőségének elnyerését indítványozták.¹⁴² II. József császár tolerancia rendelete lehetővé tette, hogy új templom építésével megoldódjék a hívek által is problémásnak tartott kérdés. A Kádas utcai, úJVárosi és tetemvári lakosok kérelmet nyújtottak be az egyház és a város vezetőségéhez még egy templom építése iránt 1783-ban.¹⁴³ Még ebben az esztendőben kérvényezte az eklézsia a Helytartótanácsnál és az uralkodónál az építés engedélyezését. Az indoklásban hangot kapott, hogy 1782-ben a reformátusok száma 8.201 fő volt, akik az ünnepeken nem fértek el a két templomban, mindössze kétötödük vehetett részt az istentiszteleteken.¹⁴⁴ Igazolta azt is az eklézsia, hogy a 21 ezer Rajnai Forintra becsült építkezéshez megfelelő anyagi alapokkal rendelkezik. Az építkezés 1786-ban indulhatott el, s a templomot 1808. november 19-én szentelték fel. Azonban lakatos, kovács és egyéb munkák sora folyt még több mint tíz éven át ezután is.¹⁴⁵ Az 1843. július 19-i nagy tűzvész súlyosan megrongálta az épületet.¹⁴⁶ Tornya kezdetben nem volt, építését csak 1864-ben kezdték el, miután a pénzalap megteremtésére táncvigalmat tartottak. A következő esztendőben felépült, a reformátusok önkéntes adakozása messze túlszárnyalta a báli bevételt.¹⁴⁷ A századfordulón, a száz éves jubileumra készülve nagy felújításon ment keresztül az épület. A szükséges renoválási összeget kötelező kivetés formájában biztosították.¹⁴⁸

Az istentisztelet a 19. században továbbra is a régi hagyományos keretek között folyt Miskolcon. A belvárosi templomban 1822-ben építettek orgonát (az Avason csak 1896-ban),¹⁴⁹ az éneklés azonban diktálással folyt. A diktálás az alumnus diákok feladata volt, akiknek egyháztanácsai végzés súlyával hagyták meg 1819-ben, *„hogy mindenkor, mikor diktálnak, álljanak fel és hajoljanak ki, a könyvet ábrázatok elejibe nem tartván, hogy így a hang az által is vissza nem verődvén, mindenfelé jobban elterjedhessen és hallathasson”*, mivel – kivált az új templomban – sokan nem hallották az énekek szövegét.¹⁵⁰ Az egyházlátogatói jegyzőkönyvek évről-évre azt jegyezték meg, hogy *„köz-vasárnap és ünnep napokon az istentisztelet evangéliumunk szellemében rendesen megtartatik, a hívek által kellő buzgósággal gyakoroltatik”*.¹⁵¹ A hivatalos szöveg mögött tradicionális egyházi élet rejtőzött. Vasárnap délelőtt a lelkészek szabadon választott textus alapján prédikáltak, délután a Hidelbergi Kátét magyarázták. Az új énekeskönyv használatát 1816-ban bevezették. A nyilvános konfirmációi vizsgát 1817-ben vezették be, ekkor 37, az elemi iskolát ki-

¹⁴² SRKN Kt. 4335. nro. 136.

¹⁴³ SZENDREI JÁNOS: i. m. II. 408. p.

¹⁴⁴ SRKLt. R.B.I.5/1. nro. 411.

¹⁴⁵ SRKLt. R.A.IV.2/3. számadások.

¹⁴⁶ SRKLt. B.LXVI. 29.779.

¹⁴⁷ SRKLt. R.A.III.2/2. „Toronyépítési ajánlatok”.

¹⁴⁸ SRKLt. R.B.I.1/1. Beszedési naplók.

¹⁴⁹ SRKLt. DCXXXI.74.123.

¹⁵⁰ SRKLt. At.857. 41. p.

¹⁵¹ SRKLt. Kgg.IV. 1., Kgg.IV.2. passim.

járt fiatal konfirmált, a következő években 70-90 között mozgott a létszám.¹⁵² Az istentiszteletre járás a tisztos polgári élet velejárója volt, egyfajta társadalmi esemény. Ebben igen fontos szerepe volt a templomban elfoglalt helynek. Az új templom használatba vétele után még tíz esztendővel is ennek elrendezésével volt elfoglalva az egyháztanács, s nem csak az „*ifjabb mester embereket*” kellett meginteni „*az őket nem illető üléseknek általok való elfoglalása*” miatt, hanem „*az asszonyi renden lévőket*” is el kellett igazítani „*az őket és kit-kit a maga rangjához képest illelhető hely foglalásra, közhirdetés által... és egyenes nyilvánosságos kifejezéssel*”.¹⁵³ Mint „szokást”, tehát hosszabb ideje meglévő gyakorlatot igyekezett megszüntetni az egyháztanács a század első harmadában, „*hogy a templomban egyik székből a másikba, sőt a harmadikba is a bokréták az asszonyok és leányok által, susogás és nevetkezés közbe, által nyújtogattnak*”.¹⁵⁴ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne találhatnánk meg *nyomát* mindezen formák között a más színű, mélyebb egyéni kegyességnek. Példaként ismét egy – 1848-ban kelt – végrendeletet hozunk fel. A férjét és gyermekeit eltemető Deáky Istvánné Kováts Mária ugyan csak keze X vonásával hitelesíthette az okmányt, lévén írástudatlan, a benne foglaltatott önvallomása azonban komoly bibliaismeretről, Istenbe vetett reménységről, bizodalomról tanúskodik: „... számos éveimnek több nyughatatlan-ságokkal s keserűségekkel fojt [!] napjaimban csak akkor éreztem lelkemben tsendes nyugodalmat és meg újulást a mikor én az én jó Mennyei Szent Atyámnak Istenemnek tiszteletére rendeltetett Isten Anya Szent egyházában egy hála adó buzgó fohászt botsájthattam jó Istenemnek kegyes színe eleibe, mert meg vallom, hogy életemben az Isten Anya Szent Egyházát gyakorolni és szeretni szent és első kötelességemnek tartottam”.¹⁵⁵ Mindezekkel együtt Miskolcon tömegesen jártak templomba az 1800-as évek első felében, úgyhogy az úrvacsorát az ünnepek második napján is ki kellett osztani, mert egy alkalommal nem fértek el a templomokban az úrvacsorázni kívánó hívek.

Az egyháztól való elidegenedés fokozatosan erősödött ugyan a 19. században, de korántsem volt nagyarányú. Inkább „templomkerülésben” mutatkozott meg, mint teljes, tudatos elszakadásban. Az egyház minden reformátust tagjának tekintett, felekezeten kívüliség 1895-ig jogilag sem létezett. A hagyományos egyházfegyelmi ügyek (házasságtörés, káromkodás és egyéb erkölcsi vétségek) azonban egyre ritkábbak lettek, s nem azért, mert nem történtek botrányos esetek, hanem mert az egyháztanács illetékességét ezekben már számosan megkérdőjelezték. A század második felében *kétezer főt* meghaladó (ez valójában ugyanannyi család) adófizetője volt az egyházközségnek, igaz, hogy a befizetendő egyházi hozzájárulással számosan hátralékban maradtak.¹⁵⁶ Ezzel együtt a templomok nem ürül-

¹⁵² SRKLt. R. D. VIII. 6/2. doboz. Vizitációk, miskolci kerület.

¹⁵³ SRKA At.857. 38-40. pp.

¹⁵⁴ Uo. 42. p.

¹⁵⁵ SRKLt. R.B.I.6/5. nro. 4910. Nem kizárt, hogy olvasni tudott, bár írni nem.

¹⁵⁶ Évkönyv 1874. Évkönyv 1899.

tek ki. Minden nap, reggel és délután istentisztelet volt, énekléssel és könyörgéssel, vasárnap pedig teljes (prédikációs) istentiszteletet tartottak délelőtt és délután. A Deszka-templomban csak a három sátoros ünnepen volt istentisztelet, legalábbis 1899-ben már így jelentik.¹⁵⁷ A templomok vasárnap tehát megteltek, ez azt jelenti azonban, hogy a reformátusságnak mintegy negyede-harmada gyakorolta aktívan vallását.

A lelkipásztoroknak igen sok munkát adott a miskolci egyházközség. A 19. század első felében évente átlagosan minden napra esett egy-egy temetés, keresztelezés és minden harmadikra egy-egy házasságkötés. Emellett minden nap volt kétszer istentisztelet is. Ezeken túl egyéb társadalmi jellegű feladatokat is elláttak, s hogy ezek olykor mennyire távol estek a mi fogalmaink szerinti egyházi élettől, azt jelzi egy 1827. évi feljegyzés, miszerint a himlőoltás körül is szerepet kaptak a prédikátorok. Az emberek felvilágosítása az ő feladatuk volt.

Tekintsük át az egyházközség tulajdonát képező ingatlanok lajstromát, ahogy azt 1842-ben összeírták.¹⁵⁸

„A Miskolczi Helv. hitvallású Szent Egyház azon Telkeinek öszve írása, mellynek az 1755^{ik} Év előtt is tulajdonai voltak.

1^{ször} Az egész Papszer, mellyet a Superintendentia Jegyző Könyvében iktatott öszve írás szerint már 1613^{ban} és az előtt is bírt.

Mellyen vagynak ezek.

a., Az úgy nevezett Avasi Nagy Templom, a mellette lévő Toronnyal és Temetővel.

b., Két Paplak két különös telkeken, melly hasonlólul már 1613^{ban} meg volt.

c., Kántor Lakhely külön telken.

d., Az Oskola külön telken.

e., A Rector és még két Professorok lakhelyei, külön telkeken.

f., A Szent Egyháznak Papszeresi taksásai 88^{an} kik külön-külön telken laknak, és külön bíró és tanács által igazgattatnak, kik közzül a Bíró számol évenként a Sz. Egyháznak, és a Sz. Egyház évenként ki rendelt Küldöttsége által restauráltatnak.

g., Az úgy nevezett Pap-Malmi telek, melly a fentebb érintett 1613. évi Superintendentia Jegyző Könyvébe iktatott öszve írásban már bent foglaltatik.

h., A Kórház.

i., A Mély völgyön egy haj alatt van négy, külön pedig kettő, öszvesen hat Pintze, ezek közzül egy az Ekklesiáé, kettő a Papoké, három a Professoroké.

2^{ször} A Tetemvárban az úgy nevezett Deszka Templom telek, a mellette levő Temetővel, melly 1755^{ik} Esztendő előtt már a Szent Egyház tulajdona volt.

Azon Telkek öszve írása, mellyek az 1755^{ik} éven innen lettek a Helv. Hitvallású Szent Egyház tulajdona

¹⁵⁷ Évkönyv 1899. 9. p.

¹⁵⁸ SRKLt. RB.II.3/1.

1^{szer} A Kádas Útszai úgy nevezett újj Egyház.

2^{szer} Mellette egy Paplak.

Jegyzés: Ezen két telek néhai Szepessy Ferentz Úrnak 1784^{ki} kegyes ajándéka.

3^{szer} A Kádas Útszán egy Paplak, melly is néhai Bagaméri András Úrtól szereztetett.

4^{szer} A Kádas Útszán egy leány Oskola, Kádasoktól és Miskolczy Páltól 1835^{ik} Esztendőben szereztetett.

5^{szer} Ugyan a Kádas Útszán volt régi Leány oskolai telek (szerzemény).

6^{szer} A Kis Hunyad Útszán egy Leány Oskolai telek (szerzemény).

7^{szer} A Szirma Útszán szinte egy Leány Oskolai telek (szerzemény).

8^{szer} A Gyöngy virág Útszán néhai Tekintetes Óváry Fodor Miklós Úr kegyes hagyományából Leány Oskolai két telek.

Adósságba által vett telkek

1^{szer} A Vízközi Útszában a Nemes Szabó Jósef féle exequált ház és telek.

Az Ekklésia Telkein lakó Taksások

1^{szer} A Nyakvágóban van 3.

2^{szer} A Bagaméri Soron 7.

3^{szer} A Bábonyi bércezen 3.

4^{szer} A Gordonban 8.

Pintze

1. A Bábonyi bércezen 1. az első Papé

Mind ezen fent említett tulajdonaitul a Sz. Egyház taksát nem fizet.”

Egy századvégi kimutatás szerint – az úrbéri váltság után – az egyházi földbirtok nagysága 128 k. hold 914 négyszögöl volt, melyből megközelítőleg 20 k. hold volt a temetők területe.¹⁵⁹

A miskolci egyház, áldozatkész tagjai ellenére, folyamatosan anyagi nehézségekkel küzdött. Ez részben az igen nagy volumenű építkezéseiből adódott, részben pedig fenntartandó intézményeinek, illetve az alkalmazottak viszonylag nagy számából. A szüntelen építkezés a legtöbbször kényszer volt, amennyiben az ingatlanok állagát meg kellett óvni, vagy azokat korszerűsíteni kellett. Az avasi templom kétszer is átfogó felújításon ment keresztül (1831, 1874), a Kossuth utcai új templom építése pedig szinte átfogta az egész századot. Iskolák, lelkész- és tanítói lakások újjáté-
sa, vagy újak létesítése szüntelenül napirenden volt. A természeti csapások sem kímélték az épületeket: 1843-ban a tűzvész, 1878-ban az árvíz okozott igen nagy károkat. S ugyancsak meg kell említenünk, amire fentebb már utaltunk, hogy az egyházadó-hátralékosok száma szinte tömeges méreteket öltött, amennyiben az adófizetőknek mintegy fele (!) nem, vagy csak késlekedve teljesítette kötelességét. Számos szegény család élt a gyü-

¹⁵⁹ Évkönyv 1899. 34. p.

lekezet perifériáján – ez szinte kórtünete volt a városi egyházi életnek –, de az egyháztanács tagjai között is akadt, mint láttuk fentebb, aki a nemesi előjogok maradványaként *adót* nem akart fizetni.

A századok óta fenntartott szegényházat (előbb ispotályként, majd egyházi ápoldaként, olykor kórházként is említik, a 19. században lakóinak száma nem érte el a 10 főt¹⁶⁰) az egyházközség 1892-ben felszámolta. Lakóit részben a városi menházban, részben bérelt szálláson helyezte el, de továbbra is gondjukat viselte. Helyén – az Alsó-papszer utca 1. szám alatt, főként a papmalom értékesítéséből és az úrbéri váltság fejében kapott kártérítés összegét felhasználva – bérházat építtetett.¹⁶¹ Ingatlanait – az említett hagyatékok mellett – vásárlás útján is bővítette 1905-1915 között: házat s telket vett az egyházközség a Kölcsey utcában, a tetemvári Bató-féle ház szomszédos ingatlanait is megvásárolta. Eladta viszont a Jókai utcai házat.¹⁶²

A század második felében már nem érvényesül egy-egy kiemelkedő egyéniség olyan mérvű befolyása, mint amilyen Vay Ábrahám vagy Palóczy László munkálkodására jellemző volt. Az önkényuralommal szembeni küzdelem még összefogásra ösztönözte az eklézsia közéletében aktívan résztvevőket, a politikai enyhülés viszont, elmúlván az összetartásra ösztönző veszély, teret engedett a belső ellentétek felszínre kerülésének. Az egyháztanácsnak csaknem minden jobb módú református családfő tagja volt, létszáma megközelítette a kétszáz főt.¹⁶³ Kovács Gábor, a főgimnázium történetének megírója, így jellemezte az 1860 utáni évek közéletét: „a miskolczi ev. ref. egyház... nagyon hanyatlani kezdett, részint a politikai pártszinezetnek a presbyteriumba való bevivése, részint és főleg több vagyonos, de műveletlen és szájas demagógnak minden jó és művelt egyéntől eredő tanács iránti gyűlölete miatt. Az évről-évre kivetett, és be nem fizetett egyházi adó-tartozásból eredt anyagi zavarok aztán azt eredményezték, hogy a lelkesedéssel minden jót tervező főgondnokok, minthogy látták munkájuk sikertelenségét, rövid idő múlva egymás után hagyták el az azelőtt nagy tekintélyt adó tiszteleti állást, melynek tekintélyét egyes szájas bujtogatók, az egyháztagok műveletlenebb része és az adózni nem szerető nép előtt teljesen alászállították”.¹⁶⁴ Ez a helyzet indokolta Kun Bertalannak azt a döntését, hogy hajlandó lett volna elmenni Alsóvadászra (Abaúj vm.) lelkipásztornak 1876-ban.¹⁶⁵ (Az egyházkerület érdekeit szem előtt tartva mégis maradt.) Az 1881. évi alkotmányozó zsinat rendelkezése alapján a presbitériumot ujjaszervezték („a nem adózunk» jeligés demagógok kimaradtak”,¹⁶⁶ a létszáma mintegy negyedére csökkent), a főgond-

¹⁶⁰ A Miskolczi Ev. Ref. Egyház Évkönyve 1885. Miskolcz 1886. 21. p.

¹⁶¹ Évkönyv 1899. 27, 37-38. pp.

¹⁶² Jelentés. 9. p.

¹⁶³ A Miskolci Helv. Hitv. Reformált Egyház Évkönyve 1874. [A továbbiakban: Évkönyv 1874.] Sárospatak 1875. 4-6. pp.

¹⁶⁴ KOVÁCS GÁBOR: A Miskolczi Ev. Ref. Főgimnázium Története. II. rész. Miskolcz 1895. 15. p.

¹⁶⁵ DIENES DÉNES: Alsóvadász. Egy abaúji község históriája. Sárospatak 1998. 81. p.

¹⁶⁶ KOVÁCS GÁBOR: i.m. 16. p.

nok 1883-ban Mikuleczky István ügyvéd lett, aki jó szervezőnek bizonyult, s így „*az egyház ez időbeni veszedelmes állapotából kimenekülhetett*”.¹⁶⁷ A Soltész Nagy, a Bizony, a Csorba, a Rácz család egy-egy kiemelkedő tagjának meghatározó szerepe fémjelzi ezeket az évtizedeket.

A 20. század elején csírázni kezdett, újabb formákban mutakozó belmissziói munkát a régi szellemben folytatta az egyházközség, azaz Miskolcot nem érintette átható erővel a 19. század végének, egyébként csak a nagy városokban tért nyert, evangéliumi ébredése, amely új hangot hozott az igehirdetésben, különösen pedig krisztocentrikus keresztyén modellt formált. Az ifjúság lelkigondozásának céljával 1912-ben alakult „Konfirmáló ifjak egylete” programjában énekléssel, imádkozással, szavallattal, bibliamagyarázattal „*kellemes és erkölcsös szórakozás*”-t ígért. Érdeklődést azonban csak 10-20 fiatal számára keltett. Az 1908-ban útnak indult „gyermek-istentisztelet” már sikereesebb volt, viszont kifejezetten csak az egyházi elemi iskolásokat célozta meg. A téli vasárnapokon a felnőttek számára rendezett vallásos felolvasások inkább bizonyultak a kulturprotestantizmus erőtlén műhelyeinek, mint hitmélyítő alkalmaknak.¹⁶⁸

A háború a korábbi helyzetnél erőteljesebben felhívta az egyház figyelmét a katonák lelkigondozására. A Papszer utcai tanácsteremben 1915 tavaszától „Katona Otthont” rendeztek be, ahol néhány hónap alatt „*több száz, sőt ezer katona fordult meg s olvasással, szórakoztató játékkal, előadások hallgatásával, levélírással*” töltötte az időt. „*Köszükséget pótolunk ezzel az Otthonnal – fogalmazott Tüdös István – s ha béke idején is fenntarthatjuk, nagy jót cselekszünk*”.¹⁶⁹

A lelkipásztori munka csak a hagyományos formában, a szószék magasságából érintette az embereket. A vezető lelkész püspökként el volt foglalva az egyházkerületi ügyekkel, munkatársai pedig alig győzték a rengeteg szolgálatot (csak temetés esett minden napra legalább egy). Miskolcon négy lelkészi állás volt, az 1850-es években azonban a papi fizetést úgy „javították”, hogy egy állást megszüntettek.¹⁷⁰ Segédlelkész alkalmazása nem pótolta ezt a hiányt. A századfordulót követően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy változtatni kell az addigi gyakorlaton. Ezért létrehozták a „parochiális köröket”, körzetekre osztva a gyülekezetet, s laikus munkások segítségével igyekeztek megpezsdíteni a gyülekezeti életet. A tapasztalatokat Tüdös István 1915-ben így foglalta össze: „*Sajnos, az eszme gyakorlati érvényesülése nem bizonyult céltszolgálónak, mert a tevékenységi kör mintha összeütközést támasztana, a tagok munkakedvének gyakorlati eredménye nem mutatkozik, sőt bizonyos általános feszélyezettség észlelhető, amely annak a jele, hogy az emberek nem értik meg a dolog fontosságát, nincsenek tisztában a céllal, a minthogy általában a presbytériumok sem*

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ Uo. 5, 14-15. pp.

¹⁶⁹ Uo. 15. p.

¹⁷⁰ SRKLT. B.LXXVI. 36149-36152.

azok, amiknek igazán lenniök kellene. Valahogy a kormányzási elv, cél és akarat, az igazgatási kedv és hajlam tökéletesen felszívta a lelkeket s így nem építünk, nem alkotunk, hanem ott is igazgatunk, ott is kormányzunk, ahol erre semmi szükség. Előbb, úgy látszik, el kell a lelkeket készíteni s csak akkor lesz kívánt eredmény. Ezt az előkészítő iskolát naponként állítgatjuk, de eredmény nem mutatkozik.”¹⁷¹ A népmozgalmi adatokból és az iskolák állapotából kiindulva a püspök-lelkész ugyanakkor úgy látta, hogy a miskolci eklézsiában „élet van”. Következtetésként pedig - a háborús világban az igaz békesség napjának mielőbbi felvirradását várva - megfogalmazta az egyházközségi élet programját, ami valójában a megelőző évtizedek szemléletének és tevékenysége rugóinak tömör összefoglaló jellemzése is volt: „De ezt az életet ápolni és gondozni is tartozunk, hogy az életcél és élethivatást betöltsük és elérjük ! Vallásos buzgóság és áhítat, Istennek méltó imádása s igaz szeretete, tiszta erkölcsiség, kötelességteljesítés, józanság és mértékletesség, áldozatkészség és emberszeretet, nemesszívűség s tisztakezűség: ezek az életcél és élethivatás eszköze! Használjuk mindezeket s az áldásos eredmény a boldog földi és az örökkévaló mennyei élet!”

¹⁷¹ Jelentés. 15. p.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG ISKOLÁJA

A MISKOLCI REFORMÁTUS (LATIN) ISKOLA már a megelőző században is a Tiszán inneni református egyházvidék jeles gimnáziumai közé tartozott. Tulajdonképpen Sárospatak partikulájaként működött, amit leginkább az reprezentált, hogy rektorait az ott végzett diákok közül hozta. Ebben a tekintetben a 18. század első évtizedei még nem hoztak változást.¹⁷² Ezek a rektorok a legtöbbször seniori vagy contrascribai tiszteket töltöttek be Patakon, azaz minden bizonnyal a legkiválóbb nagydiákok lehettek. A miskolci szolgálatban maguk is érdekelve voltak, mert az itteni jövedelem és a város jótékony segítsége folytán külföldi akadémiára mehettek. Mást nem is igen tehettek, mert ennek az ősi gyakorlatnak szabálya szerint legfeljebb három évet rektoroskodhattak, utána kötelező volt akadémiára menniük.¹⁷³

Miskolc városa és református eklézsiája fáradozásának köszönhetően a latin iskola annyira megerősödött, hogy a 18. század elején már tógátus, azaz lelkészi pályára készülő diákokat is nevelt falai között. Sőt, 1730-ban a városi tanács túlméretezettnek látta az iskolának ezt a tagozatát, s a tógátusok számát legkevesebb 20, legtöbb 25 főben határozta meg.¹⁷⁴ Majd 1768-ban a felső határt 30 főben állapították meg.¹⁷⁵ A tógátusok tanfolyama nem volt teljes, a bölcsészet alapjait tanulhatták meg a miskolci iskolában, s kaptak némi bevezetést a teológiába is.

Az iskola- és művelődésügy iránti elkötelezettséget jellemzi az is, hogy az eklézsia alumnusokat tartott Pozsonyban. Fedezte teljes ellátásuk és ruházkodásuk költségét. S amikor azok levélben jelezték, hogy mely könyvekre volna szükségük, a konzisztórium azonnal döntött: „*Ecclesiánknak költségén megszereztesse nek, azon két ifjak hasznosabb tanulásokra, mely könyvek is annakutána Ecclesiánk hasznára conserváltassanak*”.¹⁷⁶ Az eklézsia más, a miskolci gimnáziumot elhagyó, másutt továbbtanuló diákokat is támogatott. Így például 1745-ben két, Patakon tógátusnak beiratkozott diák 1-1 aranyat kapott, mert nem volt pénzük „hosszú köntösöknek megcsinálására”.¹⁷⁷

A bennlakó diákok az iskola és a kamarák fűtéséről maguk gondoskodtak. A miskolciak fát hoztak, a vidékiek pedig pénzt fizettek. Miután azonban elő-előfordult, hogy az ifjúság lopással szerezte be a tüzelőt, a

¹⁷² A rektorok névsorát közölte 1698-cal bezárólag HELLEBRANT ÁRPÁD. Századok 1886. 917-918. pp. A 18. századra is kiterjedően pedig BALOGH JUDIT: i. m. 18-21. pp.

¹⁷³ A Borsod-Gömör-Kishonti Cikkek XXXII. cikkelye 1600 körül így rendelkezik. KISS ÁRON: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, Bp. 1881.

¹⁷⁴ TÓTH PÉTER: i. m. 28-29. pp.

¹⁷⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 137.

¹⁷⁶ SRKN Kt. 4335. nro. 104.

¹⁷⁷ SRKN Kt. 4335. nro. 108.

konzisztórium maga is hozzájárult néhány szekér fával a téli hideg enyhítéséhez.¹⁷⁸

Miskolcon két esztendeig tartott az iskolát vezető tanító (rector) hivatala, ennél csak akkor lehetett hosszabb, ha szolgálatuk valamelyik évében a rossz termés miatt elégtelen volt a fizetésük.¹⁷⁹ Az iskolaügyet szem előtt tartó egyháztanács világosan látta, hogy a rektor gyakran változó személye nem segíti elő a remélt fejlődést, sőt a kiegyensúlyozott színvonal megtartására sem elegendő. Ennek hangot is adtak 1749-ben: „*Oskolánk megaljasodott állapottya, melyet nem egyébnek tulajdoníthatni, hanem mestereinknek minden két esztendőben meg lenni szokott változásának,*” csak hosszabb távra meghívandó rektor által változtatható meg.¹⁸⁰ Az ügyben igen tájékozott egyháztanácsnak jelöltje is volt az akadémiákról hazatért s Tállyán tartózkodó Szalay Sámuel személyében. Az előjáróság eltökéltségét mutatja az a széleskörű és rendkívül tervszerű tevékenység, amellyel elképzelését véghezvitte. Küldöttséget menesztettek Patay Sámuelhez, a pataki Kollégium világi gondnokához, akinek támogatását megnyerték. Ez azért volt fontos, mert a Kollégiumnak ősi joga volt igénybe venni a jelesebb rektóriákat, hogy diákjait külföldi tanulmányúthoz juttassa. Dokumentálni nem tudjuk, de a későbbi történelekből valószínűsíthető, hogy a miskolci eklézsia ígéretet tett egy-egy pataki diák akadémiái tanulásának folyamatos támogatására.¹⁸¹ Patayt így lehetett az ügy mellé állítani. Szalay is jött volna, de a miskolciak megkeresése előtt elkötelezte magát Rimaszombatba, s az obligációt fel kellett oldani. Megkeresték a püspököt, a kerületi főgondnokot, megszavazták, hogy akár azt a 19-20 aranyat is megfizetik Rimaszombatnak, amivel lekötötték Szalayt. Az esperesnek 3, az egyházmegyei jegyzőnek 1 aranyat küldtek „*dolgainknak könnyebb folytatására nézve*”. Kell-e mondanunk, hogy az akció sikeres volt? Nem tudjuk, hogy miért Szalayt választották. Azt azonban igen, hogy a preceptorok ügyében leveleznek, közegyházi személyekkel egyeztetnek, többek között a kiváló losonci tanárral Kármán Andrással, aki 1731-től kezdődően az addiginál jóval magasabb színvonalra fejlesztette az ottani iskolát.¹⁸² Ez közismert lehetett Miskolcon is, az sem elképzelhetetlen, hogy mintájául szolgált az itteni törekvéseknek. Két év-tizeddel később hasonló utánajárással, Sárkány Dávid nyugdíjas éveit Miskolcon töltő egykori pataki professzor támogatását bírva hívják majd meg Miklós Sámuel. Bárhogyan is történt, kiváló döntés volt. Szalayban

¹⁷⁸ Tóth Péter: i. m. 29. p. SRKN Kt. 4335. nro. 108.

¹⁷⁹ TÓTH PÉTER: i. m. 25. p.

¹⁸⁰ SRKN Kt. 4335. nro. 112. Szalay meghívásának ügye is ott.

¹⁸¹ Vay Ábrahám kerületi és kollégiumi főkurátor 1751-ben emlékeztette a konzisztórium tagjait, hogy a Patakról külföldre menő diákok segélyezésére ígéretet tettek. SRKN Kt. 4335. nro. 118. Szathmári Paksi Pál későbbi pataki professzor tanulmányait bizonyosan támogatták, aki ezért 1759-ben köszönetet mondott. SRKN Kt. 4335. nro. 122, 125. Szintén segítették egykori prédikátoruknak Patakról külföldre induló fiát, Zsérczi Tóth Lőrincet, tekintve „néhai édes Attya urának ... egész koporsójáig véghez vitt hűséges és dicséretes lelkipásztori hivataljában gyakorlott szolgálatját”. SRKN Kt. 4335. nro. 130.

¹⁸² Zoványi Jenő: Magyarország Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977. 295. p.

a várost, a miskolci reformátusságot 41 évig igen magas színvonalon szolgáló tanárt, majd lelkészt nyertek. Az iskola élén 12 évig állt. Az 1749-es esztendő mindenképpen fordulópont a miskolci latin iskola életében. A rektor mellett két preceptor dolgozott, akiket többnyire Patakról, korábban olykor Pozsonyból hoztak.¹⁸³ Lehettek magántanulók, de „ne számosan”, határozták az előjárók, hiszen akkor iskolai kötelezettségük rovására fognak velük foglalkozni. Ők tanították a két legfelső gimnáziumi osztályt. Az iskola alumnus diákjaitól tandíjat nem vehettek, de az extraneusoktól, tehát a vidékiektől, akik nem élvezték a miskolci egyház támogatását, hanem saját költségen tanultak, kérhettek 2 máriást, ami a forintnak mintegy kétharmadát érte. A miskolci nagydiákok (tógátus diákok) közül került ki a többi „classicus praeceptor”. Ők voltak az alsóbb osztályok tanítói, a kisebb diákokat oktatták a latin nyelv alapjaira. A „privatus praeceptorok” magántanulókat fogadtak, két máriást kérhettek tanítványaiktól tandíj fejében. Az eklézsiától nyert fizetésük egyenként 90 magyar forint, négy köböl búza és két hordó lőre volt.¹⁸⁴ Itt érdemes megemlékeznünk arról, hogy a városi tanács 1730-ban a preceptorok javadalmom kiegészítésének ősi formáját szüntette meg, amikor eltörölte a „gyöngyvirág-, a rózsza- és mogyorószedést.”¹⁸⁵ Párhuzamként hozhatjuk fel, hogy a Zemplén megyei Erdőbénye latin iskolájának nagyjából ebben az időben megújított szabályzata hasonlóan intézkedik, noha praktikus megfontolásból fenntartja a régi szokást: „Az rosa és gyöngy virág szedésre ámbár szüksége nincsen a mesternek, úgy szintén a mogyorózásra is, nem lévén semmi benne haszna a gyermekeknek, mindazáltal már régi szokásban lévén, midőn tiszta és alkalmas idő leszen, mester és preceptor jelenlétében megengedtetik, tisztességes recreationnak okáért.”¹⁸⁶ Talán az rejtőzött a régi szokás mögött, hogy a gyermekek által szedett virágokat és mogyorót a tanító eladta. A 18. században fölöslegesnek, esetleg méltatlannak is találták, ezért Miskolcon megszüntették ezt a gyakorlatot.

A patakról jött preceptoroknak öltözködésükben is meg kellett mutatniuk, hogy a Kollégiumnak már ingremiatus (bekebelezett) tagjai (ők még nem fejezték be kollégiumi tanulmányaikat), ezért templomba, temetésre, vagy „emberséges emberekhez” longában, azaz hosszú ruhában (mentében) és kezükben pálcával volt illendő menniük. A mezőre mehetek rövid mentében, de a pálcát akkor is vinniük kellett.

Szalay Sámuel elsőként az étellemezést vizsgálta fölül az iskolában. A bennlakó, alumnus diákoknak a város lakói sorban főztek. Kiderült, hogy az így adott étel nem elegendő táplálásukra. Az okát abban találták meg, hogy a diákok hanyagságból az ételes fazekakat nem vitték vissza. Ezért az iskolának fazekakat vásároltak, amelyben hordhatják az ételt a

¹⁸³ Az alábbiak SRKN Kt. 4335. nro. 113-114.

¹⁸⁴ SRKN Kt. 4335. nro. 112.

¹⁸⁵ Tóth Péter: i. m. 29. p.

¹⁸⁶ SRKLT. Erdőbénye; A schola mester kötelességei.

főző családoktól. Ezek cserépből voltak, mert azt is meghatározták, hogy ha eltörnék a gyermekek, fizessék meg az árát. Szalay intézkedése nyomán az étkezésnél szokásos hiábavaló beszédnek úgy kívántak gátat szabni, hogy *„midőn ebédelnek és vacsorálnak, egy személy a katedrában Bibliát, vagy más kegyes könyvet olvasson, hogy az Isten áldásának magokhoz való vételek alkalmatosságával is az idő tőlök haszontalan el ne menjen, hanem akkor is istenfélelemben gyakoroltassanak, kik hogy az tisztességes ételnek módjához szoktattassanak, valamely neutralista¹⁸⁷ nekiek asztalt terítsen, tányérokat és tálakat asztalra rakjon. Aki pediglen praelegalni fog nekik, illendő portioja annak meghagyattassék”*. Talán peregrinációja során látta így Szalay Sámuel a nyugati akadémiákon.

Változás történt abban is, hogy a „lakodalmakban és céh lakásokban seregestül” járó diákok ezentúl csak kettesével mehettek ünnepi alkalmakra, ott többé nem énekelhettek, csak köszöntéssel tisztelhettek a társaságot. Mindez azért, mert az *„itallal való magok erőltetések sok visszavonásoknak, veszekedéseknek oka”* volt azelőtt. Amikor 1771-ben királyi rendelet tiltotta a kántálást és muzsikálást, a konzisztórium úgy döntött, hogy a diákok a szegény „contribuens emberekhez” ne merészeljenek elmenni, de a tehetős előjárókat felkereshetik.¹⁸⁸

Még 1742-ben elhatározta a konzisztórium, hogy a tógátus deákok legalább három esztendőre töltsenek az iskolában. A tógátusok már teológiát is tanultak, tehát az iskola legfelső tanfolyamának voltak hallgatói. Mivel azelőtt egy-két évet voltak itt, ez azt jelentette, hogy nem épülhetett ki kellően a felsőbb tanfolyam rendszere. Szalay érkezével ezt az időt négy esztendőre emelte az egyháztanács, nyilván ezt is az ő ösztönzésére. Indoklásul felhozták, hogy *„mind magokat jobban perficiálhassák, s mind tanítványaikat hasznosabban taníthassák”*.¹⁸⁹ Nyilvánvaló, hogy a két preceptor csak úgy tudta ellátni a gimnáziumi osztályokat, ha voltak olyan segítők, akik a különböző tanulócsoportokat vezették, felügyelték. Ezek a segítők a tógátusok közül kerültek ki. Ugyanakkor Szalay Sámuel felkészültsége meghaladta a korábbi rektorokét, joggal lehetett arra számítani, hogy az iskola legfelsőbb tanfolyama magasabb színvonalon működik majd, megfelelően ki tudja tölteni a meghosszabbodott tanulmányi időt. Ettől pedig az iskola jó hírének növekedése várható.

A tanítási időt is szabályozták. A grammatistáknak és sytaxistáknak reggel héttől tízig, délután egy órától négyig „szüntelen” az osztályukban kellett tartózkodniuk. Az sem elhanyagolható, hogy az *„iskola bibliotékájához kívántató hasznos könyvek megszerzésére”* a pénzt a konzisztórium tagjai adták össze. Másfél év múlva már 48 újabban vásárolt könyvet adnak át az iskolának.

¹⁸⁷ A 17. században Patakon a saját költségén tanuló diák neve volt. Úgy látszik itt éppen ellenkezőleg, bennlakó alumnust jelent.

¹⁸⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 141.

¹⁸⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 113.

Természetesen Szalay érkezése előtt is foglalkozott az iskolával a konzisztórium, annak előtte pedig a városi tanács. Mégis nyomon követhető a jegyzőkönyvekből, hogy az iskola élete megpezsduült. Szalay Sámuel ösztönözte az iskolalátogató bizottság gyakoribb vizitációját, motivációs eszközt látva abban. Megerősítette konzisztórium határozattal a diákönkormányzat szerepét, amikor javaslatára az „iskola ifjai közül bírakat” választottak.

Szalay Sámuel a reformátori teológia szellemében folytatta rektori tevékenységét, de ortodox teológiája pietisztikus kegyességgel ötvöződött. A Heidelbergi Kátéhoz készített magyarázata alapján jó tanárnak, a figyelmet ébren tartani képes előadónak vélhetjük.¹⁹⁰ Kátémagyarázata, amit kérdés-felelet formában szerkesztett meg, tulajdonképpen „kis dogmatika”, könnyen érthető, szinte már népszerű fogalmazásban és igen szemléletes előadásban. A Szentléleknek a hívő ember imaéletében végzett munkáját, példának okáért, így magyarázza: *„Valamint a nagy bűnös, akinek valami kiváltképpen való dologban a bíró eleiben instanciát kellene nyújtani, de maga sem írni, sem olvasni nem tud, sem illendőképpen a maga szükségét előadni nem tudja, azért a maga dolgát tanult prókátorra bízza, aki őnekie mind az instanciát megformálja, mind pedig az ő kezébe adja, hogy azt megpecsételvén adja a bírónak. Ez az instancia, noha a prókátornak munkája, mindazonáltal minthogy a bűnösnek neve alatt és dolgában vagyon írva, övének mondattatik. Azok a bűnösök mi vagyunk, a Szent Lélek pedig az a prókátor, aki mibennünk és mi helyettünk azokat a megmondhatatlan foháskodásokat szerzi, azért mondattatik, hogy ezt kiáltja a mi szívünkben: αββα Atya, s Anya [sic!], Gal 6,4. Sőt mi kiáltjuk ezt Óáltala: Atya, Róm 8,5”*.¹⁹¹

A jól tájékozott egyháztanács néhány hónap alatt tapasztalhatta, hogy helyesen döntött, amikor Szalayt Miskolcra hívta. Így érthető, hogy amikor bejelentette távozási szándékát, mert a lakása távol volt az iskolától és nem is volt megfelelő, már másnap megkezdték az építőanyag vásárlását és a fundus vételére a pénzgyűjtést. Fel is épült 1752-re az új rektorház.

A diákokat a kántor tanította énekekre és lamentációkra, de 1753-ban a preceptorokra bízta ezt a feladatot, mert a kántor alkalmatlan volt a gyermekek tanításra. A gimnáziumnak énekkara volt, pontosabban „négy hangra” tanulták meg az énekeket, mert 1766-ban úgy határozott az egyháztanács, hogy ha valaki „harmonian” akarja temettetni halottját, a kántor köteles megengedni.¹⁹²

¹⁹⁰ Catechisatio in usum Scholae Miskoltzinae secundum ductum Catechesis Palatinatae ad quaestiones redacta, per Clarissimum V. D. Ministrum Professore Scholae M. Miskoltziensis Reform. Samuelem Szalai. Anno Domini MDCCLIII. [Kéziratban maradt. Egy felvidéki templom „genizájában” a karzat alatt – képzelhetni milyen körülmények között – több értékes irat társaságában találtam meg. Csak fénymásolatban sikerült a pataki Nagykönyvtár számára megmen-
tenem (sapienti sat!). Kt. d. 26,725.]

¹⁹¹ SNK Kt. d. 26,725. 235-236. pp.

¹⁹² SRKN Kt. 4335. nro. 133.

Miután Szalayt az elhunyt Tokay György helyére prédikátornak megválasztották, meg kellett keresni az utódát. A jelölt Miklós Sámuel lett, aki éppen Pozsonyban tartózkodott és útlevelére várt, hogy megkezdhesse peregrinációját. Csáji Márton és Szalay is ajánlotta őt, s mint fentebb utaltunk rá, Sárkány Dávid szintén. Az eljárás kísérteties hasonlóságot mutat a Szalay esetével, amennyiben a küldöttség egy pár arannyal kereste fel az esperest.¹⁹³ Miklós Sámuel az invitálást elfogadta, de halasztást kért 1763-ig, mert Bázélbe készült. Az útjához szükséges 90 aranyat megígérte a konzisztórium, amiből huszonötöt helyben összeadtak. Szepessy István főkurátor pedig személyesen hirdetett gyűjtést.¹⁹⁴ Peregrinációja során folyamatosan tartotta a kapcsolatot a miskolciakkal, főként Szepessy István főkurátorral levelezve, majd franekeri és bázeli tanulmányok után hazajőve, 1763-ban elkezdte a tanítást patrónusainak iskolájában.

Működése során – sajnos az irat nincs keltezve – valamikor 1770 körül 34 tógátus diák tanult az iskolában, a kisebbek számát nem közli.¹⁹⁵ Ez nem túl nagy szám, ha Sárospatakkal vetjük össze, ahol a tógátusok száma meghaladta a 300 főt. Patak megőrizte a továbbiakban is a hagyományain alapuló előnyét. Miskolcon – hasonlóan Patakhoz – hét gimnáziumi osztályban folyt a tanítás. Az elsőben tanultak a legkisebbek, az elementaristák. A latin nyelv „elemeit” tanulták, innen a nevük. Elsajátították a római számokat is. A második osztály tanulóit Miskolcon simplicistáknak nevezték, akik már egyszerűbb mondatokat gyakoroltak latinul. Ebben az osztályban kezdték a számtan tanulását az összeadással és a vallás alapjainak megismerését, ami főként a tízparancsolat kérdései körül forgott. A harmadik osztály tanulóinak neve duplicista volt, ők már tanulták a latin nyelvtant. A szabályok besulykolása mellett egyszerűbb fogalmazásokat készítettek. Folytatták a számtant a kivonással. Hittanból Siderius János 1597-ben megjelent kátéját tanulmányozták. A negyedikeseket comparatistáknak nevezték. Folytatták a latin nyelvtant a fő- és melléknévragozással, memoritereket tanultak. A számtanban az osztás-szorzást gyakorolták. A hittannal F. A. Lampe holland teológus műve alapján foglalkoztak. Az ötödik osztály tanulóit conjugistáknak titulálták, mivel a latin igeragozással foglalkoztak. Számtanból gyakorolták a megtanultakat. Hittanból folytatták az előző évben megkezdetteket. A hatodikosok voltak a grammatisták. A latin mélyebb elsajátítására törekedtek, fogalmazásokat készítettek, nehezebb szövegeket fordítottak. Számtan és hittan továbbra is szerepelt az órarendben. Új tantárgy volt viszont a földrajz, Magyarország tájainak megismerése. A tankönyv valószínűleg a Hármas Kistükör. Hittanból a Heiderbergi Káté volt az anyag. A hetedikesek voltak a syntaxisták, akik továbbfejlesztették latin tudásukat. Foly-

¹⁹³ SRKN Kt. 4335. nro. 128. Miskolcnak hiába volt püspök lelkésze Csáji Márton személyében, az egyházmegyébe való bekebelezés az esperestől függött. Viszont az esperes egyáltalán nem függött a püspöktől.

¹⁹⁴ SRKLT. R. B. I. 5/1. nro. 239.

¹⁹⁵ SRKLT. R. B. I. 5/1. nro. 251.

tatták a földrajzot, számtant és hittanból a kátét. A tógátusok klasszikus szerzők műveit tanulmányozták: Ciceró leveleit, szónoklatait, Pliniust és másokat. A logikát Christian Wolf német teológus, a teológiai racionalizmus megalapozója alapján tanulták. Ez meglehetősen modernnek számított, s ugyanakkor korszakváltást is jelölt az iskola szellemiségében. Christian Wolff (1679-1754) hallei, marburgi majd újra hallei egyetemi tanár teológiai módszere a dogmák önmagukból folyó tekintélye alól való felszabadulás szükségességét hangsúlyozta. „Akik a keresztyén vallás igazságait akarják alaposan megismerni, azok sem mehetnek tanítóikhoz valamilyen vakhittel és nem tarthatnak valamit csak azért igaznak, mert a nagytudományú férfiú, akire a tanulásban rá vannak szorulva, azt igaznak tartja... Ha Pál nem akarja elszenvedni, hogy a hívek értelemben gyermekek legyenek (1Kor 14,20), azaz hogy mint a gyermekek, gondolkodás nélkül fogadják el azt, amit eléjük adnak, azt, ami nekik tetszik és amit emlékezetből felmondanak – ugyanúgy egyetlen Pál-értelmű tanító sem kívánhatja hallgatóitól, hogy ők mint kisgyermekek, tetszés szerint engedjék magukat bepólyáltatni”.¹⁹⁶ Wolff rendszerében az értelem felértékelődik. Isten ismerete nem a dogmákra épül, hanem a világ és a lélek megismerésére (*theologia naturalis*). Wolff racionalizmusát tehát nem szabad abban az értelemben értékelni, amely a 19. századi liberális teológia sajátjaként vált általánossá, miszerint a ráció a valóság mértéke, amely a kijelentés fölött áll, azt hivatva van kritikai szempontból értékelni. Wolff tanításában a kijelentés nem veszíti el egyedülálló szerepét, mert azt közli, amire a természeti okosság nem vezetne el. A kijelentés értelemfeletti igazság, de nem értelem ellenes, harmóniában van az értelmi igazsággal. Erre szüksége van az embernek, mert e nélkül, pusztán az értelem útján, nem juthat el az igazság teljességének megismerésére. Egészen leegyszerűsítve, a wolffi teológiai racionalizmus eredendően nem jelentett többet, mint azt, hogy merj gondolkodni (*sapere aude*) a vallás kérdéseiben is. Következésként nem vak hitet, hanem meggyőződést követelt. Miklós Sámuel közvetve ismerhette meg Wolff tanait, mert nem németországi, hanem hollandiai és svájci egyetemen tanult. Halotti orációi jelzik, hogy wolffianizmusa békésen megfért a puritán-pietista kegyességgel.

A földrajzi ismereteket Johann Hübner könyve alapján fejlesztették tovább, s tanultak valamennyi történelmet is. A természetjogot, a görög nyelv és a teológia alapjait ismerhette még meg a miskolci tógátus diák. Természetesen a miskolci tanfolyam nem volt elegendő a lelkipásztori vizsga letételéhez. Ehhez a miskolci diáknak Patakra vagy Debrecenbe kellett mennie, s egy-két évet ott is szükséges volt tanulnia. A tanévet az iskolákban nyilvános vizsga zárta évente kétszer, januárban és nyáron.

Röviden arról is említést kell tennünk, hogy az iskolában helye volt a játéknak is. Szerdán és szombaton kaptak lehetőséget erre a tanulók. A konzisztórium 1740-ben erről úgy határozott, hogy egy-egy tanév során

¹⁹⁶ Juhász István: Christian Wolff és az erdélyi református teológia. In Uő: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996, 102-103 p.

pünkösdig gyakorolhatják ezt a régi szokást, azután a megnevezett napokon számtant tanuljanak.¹⁹⁷ Szintén szokásban volt színdarabok előadása. Erről azzal összefüggésben emlékezik meg a jegyzőkönyv, hogy a „comaedia” után a városban „hegedülés alatt illetlenül járkálni és magokat nem hozzájuk illő módon viselni, és sokakat azzal megbotránkoztatni bátorkodtanak”.¹⁹⁸ Amiért persze büntetést kaptak.

Szalay Sámuel és Miklós Sámuel rektorsága idején – együtt összesen 34 év – a gimnázium fejlődött, színvonala, tanrendje közeledett a pataki Kollégiuméhoz. A diákéletben természetesen minden szigor és hathatós munka ellenére jelen volt sokféle kihágás. Érdeemes elolvasnunk, amit panaszként fogalmaztak meg 1760-ban a konzisztórium ülésén. *„Mivel félő, hogy az oskolabéli gyermekek köves puskáknak és bunkós botoknak szokásban vett hordozásaival egymásban tetemes kárt is ne tegyenek, requiraltatni fog tiszteletes Rector Uram, hogy az ollyas botokat s puskákat a gyermekektől elszedesse. Emellett, ha valamikor valakinek keresztségben vett neve napja történik, akkor étszakákat, sőt tanulásra rendeltetett idejeiket is a gyermekek és deákok, másoknak köszöntésében és ha kitől valami pénzt kapnak, annak Kávé Házban való elköltésében, és puskapor szerzésben töltik. Tapasztalt dolog az is gyakran, hogy a gyermekek tanulásra rendeltetett reggeli hét és délelti egy órák után is sokkal az oskolába nem sietnek, hanem a piacon és az utcán széjjel futkosnak. Továbbá a togatus deákok a templomba járást annyira elmulatják, hogy még szerdán, szombaton délután is, mikor mindnyájoknak ott kellene lenni, alig vagyonhat vagy hét, egyéb napokon pedig kettő vagy három; és akik odamennek is, nem hogy Kántor urammal énekelni felállanának, sőt illetlenül széjjel dülöngőznek, holott a régi szokás szerint, valamíg Kántor uram feláll, a deákok is felállani tartoznak. Mindezeknek azért kívánatos megjobbítását fogják Deputatus uraimék tiszteletes Rector uramnak recommendalni, mert az eklézsia megengedni teljességgel nem akarja”.¹⁹⁹* S idézhetnénk több hasonló fegyelmi intézkedést is.²⁰⁰ Az iskolában a testi fenytés törvényesen megengedett volt, s nem csak a tanár, hanem a nagyobb tanulókból választott diák-tisztségviselők is gyakorolhatták. A kirívó durvaságot azonban keményen tiltotta a városi tanács, majd a konzisztórium. Egy 1730-ban kelt rendelkezésből kitűnik, hogy különösen a preceptorok voltak elmarasztalhatók: *„Ennek utána penig sem classicus, sem penig privatus praeceptoroknak az gyermekeken eddig végben vitt, mód nélkül való kegyetlenség és verés meg nem engedtetik”.²⁰¹* Atyaian és csendes szóval kell inkább tanítaniuk. A félig-meddig még diák sorban lévő segédtanítók nem voltak eléggé érettek a türelmes tanításra. Olykor kedvük sem volt a tanítóskodásra, anyagi érdekből vállalták. S túl közeli lehetett még az az élmény, amikor őket is keményen megverték egykori preceptoraik. A

¹⁹⁷ SRKN Kt. 4335. nro. 104.

¹⁹⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 137.

¹⁹⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 126.

²⁰⁰ SRKA At. 858. 29-30. pp.

²⁰¹ Tóth Péter: i. m. 84-85. pp.

tiltó rendelkezések ellenére súlyos esetek is előfordultak a 18. század folyamán. Az egyháztanács minden alkalommal alapos vizsgálatot folytatott, mert meg akarta őrizni iskolájának jó hírét. Ezért távolított el egy nagydiákot 1736-ban, aki ugyan a coetus tisztviselője volt, s egy kisdíákkal szemben helyes okból lépett fel, de haragja oda vitte, hogy megfelelő fenyítés helyett durván megverte.²⁰² S hogy az iskolához „ily dolog hidegséget ne causallyon” el kellett hagynia az intézményt. Érdekes betekintést enged az ügy a sajátos iskolai autonómia helyzetébe. Több felnőtt is látta az iskola területén zajló eseményt, de nem avatkozott bele. Nem közömbösségből azonban, hanem illetékesség híján. Amikor ugyanis egyikük a lelkész kíséretében belépett az iskolába, hogy tájékoztassa őt a látottakról, az egyik nagydiák így szólt hozzá: *„Ha gazda ember vagy, miért jöttél ide? Eredj, menj el, vessz ki innen! – és a fatens szégyen szemmel csak eljött, ott hagyván T[iszteletes]uramat”*. Jellemző, hogy az így fellépő diákot nem marasztalták el.

Az 1777-es Ratio Educationis nem vonatkozott ugyan a protestánsokra hivatalosan, de mégis hatott a reformok irányába. Az ezt követő időszakot általában is a protestáns iskolázás fellendülése jellemzi, aminek nem kis része volt a hazai szellemi élet felvirágzásában. A miskolci eklézsia egyébként is nagy gondot fordított iskolájára, s a pozitív változások előtt nyitott volt. A fiúiskola 1782. évi kimutatásában nyolc osztályos rendszer áll előttünk: duplicista, comparista, conjugista, grammatista, syntaxista, poeta, rhetor és togatus.²⁰³ A gimnáziumnak méltán nevezett iskolába 94 tanuló járt, közöttük 5 „lutheránus”, azaz ágostai hitvallású. Érdekes megfigyelni, hogy a tanulók életkor szerinti megoszlása egyáltalán nem igazodik föltétlenül az osztályokhoz. Az ötödik fokozaton álló syntaxisták között 19 éves diákot is találunk, míg a togatusok között is előfordul 16 éves ifjú. Az osztályokon belül 5, vagy akár több év korkülönbség is megfigyelhető. Volt, aki nem kezdte el 7 évesen a tanulást, s olyanok is akadtak, akik hamarabb jutottak el a tanulmányok elsajátításában a magasabb szintre. Az 1787. évi kimutatás 150 diák nevét sorolja fel.²⁰⁴ Közülük 76 nemes, 17 az „értelmiségi” származású, azaz lelkész vagy tanító gyermeke, a többiek jobbágyok fiai. Az iskola tanulóinak mintegy harmada a tanulás által igyekezett arra, hogy kiemelkedjék a jobbágyorsból. A diákok háromnegyede miskolci volt, a többiek Abaúj-Torna, Borsod és Gömör vármegyék falvaiból származtak (Gömörszkaros, Kázmárk, Igrici, Vatta, Mályinka, Mezőnagymihály, Boldva, Bódvalenke, Böcs, Alsószuha, Ároktő, Hernádkak, stb.).

Az iskola anyagi szükségeire, különösen pedig a diákok támogatására, 1784-ben előbb a szegények pénztára részére összegyűlt adomány egy részét rendelte az egyháztanács. Majd pedig arról határozott, hogy külön persely és rendszeres közadakozás szolgáljon erre a célra: „A Deá-

²⁰² SRKN Kt. 4335. nro. 100-102.

²⁰³ SRKLT. A.XIX.6960.

²⁰⁴ SRKLT. A. XXII. 8166, A. XXII. 8167, A. XXII. 8169. A. XXII. 8170.

kok pedig világosan publicaltassanak, és mellyik persely legyen az ő részekre rendelve, nyilván ki kell nevezni”.²⁰⁵ Itt megtudjuk azt is, hogy évente „búzabeli alamisnát, mind a S. Pataki, mind az ide való iskola számára” önkéntesen adtak a miskolci reformátusok.

Az 1787. évben új tanterv szerint szerveződött át az oktatás.²⁰⁶ Az iskola 10 osztályos rendszerben működött, az alsó öt tagozat az elemi fokú tananyagot tartalmazta, a felsőbb tagozatok a gimnáziumi tárgyakat foglalták magukba. A tananyagot úgy osztották el, hogy egyes osztályok elvégzése nem tett ki egy teljes iskolai esztendő, vagyis a 10 osztály anyagának elsajátítása nem feltétlenül tartott ugyanannyi évig. A tanítást a rektorprofesszor, a konrektor és három preceptor végezte. Az átszervezés mintája a sárospataki főiskola volt, szintén figyelmet kapott az 1777-ben kiadott oktatásügyi rendelet, a Ratio Educationis. Megváltozott a reformáció százada óta fennálló órabeosztás is, a hajnali iskolába járás megszüntetésével.²⁰⁷ Mivel „a gyermekeknek téli napokon hajnal előtt való iskolába járások mind haszontalannak, mind pedig veszedelmesnek lenni láttatná”, nyáron 7-től 10 óráig, illetve délután 2-től 4-ig, télen pedig 8 órától szabták meg a napi iskolázás idejét.

Megfogalmazták az iskoláztatás új szempontjait is. Figyelmet érdemel egyrészt a felvilágosodás hatása, másrészt pedig az a szempont, amely a tanuláshoz már nem csupán az írástudói pálya utánpótlásképző szerepét tartja szem előtt, hanem a korszellemnek megfelelően, a szélesebb gyakorlati hasznát is hangsúlyozza.²⁰⁸ „A’ melly tag a testben egészségtelen, azt nem kell mingyárt elvágni és haszontalanná tenni, hanem minden utat módot el kell követni meg gyógyításában, és csak akkor kell azon extremumra lépni, a’ midőn már egy részről gyógyulása felől semmi reménység nints, más részről pedig, ha el nem vágattatik, a többi tagot is inficiállya. A’ Respublica nem egyedül azért tart iskolát, hogy akik abban tanulnak vagy mind papok, vagy mind fő külső hivatalokra valóak legyenek, hanem szükséges a’ Respublicában mind fő mind alább való hivatalokra a’ Subjectum.” Akiknek képességeik elégtelenek a magasabb tudományokra, vagy megátalkodottságuk miatt nem haladnak előre a tanulásban, azokat erőltetni nem kell. Viszont szükséges megtanulniuk a számolást, írást, levél-, szerződés- és nyugta szerkesztést, „mellyek nélkül semmi statusban boldogok nem lehetnek”. Az is fontos, hogy ne a pillanatnyi szellemi teljesítmény alapján vonjunk le következtetéseket a tanulóról, hiszen vannak olyanok, akik később érnek meg a kitartó tanulásra: „midőn eszerekre térnek s meg tudják fontolni jövőendőbeli szerencséjüket, gyakran megtörténik,

²⁰⁵ SRKLT. A.XX.7362. vö. A.XX.7283. ; A.XX.7284.

²⁰⁶ DR. DEÁK GÁBOR: A Miskolci Ev. Ref. – Lévay József – Főgimnázium Története. (Különlenyomat a miskolci Földes Ferenc Gimnázium 425 éve c. könyvből.) Miskolc 1985. 29-30. pp.

²⁰⁷ SRKLT. A.XXII.7899. Sárospatakon az iskolai törvények így rendelkeztek a felkelésről: „Az oeconomus ... a felkelésre reggel három órakor, télen és nyáron, jelt adjon...”. SZENTIMREI MIHÁLY: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Sárospatak 1996. 75. p.

²⁰⁸ SRKLT. A.XXII.8139.

hogy a restséget levetkezik és tanulásnak adják magokat". A szülőket havonta tájékoztatni kell a gyermekeik tanulmányi előmeneteléről, szorgalmáról és viselkedéséről. A nevelési elveket összefoglaló határozat szigorúan megtiltotta a szegény diákok, az ún. mendikansok megalázását, beleértve a tehetősebb tanulók általi szolgaságra kényszerítést is. „A' mendicansok a deákoknak semminemű kötelességgel ne tartozzanak, mint hasonló beneficialusok, hasonló beneficiatusnak, hanem lakjanak az oskolában a' tanulás kedvéért, különb ember gyermeke mellett sincs más, hanem a' csizmáját maga tisztította meg, maga hoz magának vizet, maga rak tüzet, és maga a' vállán viszi a' köpenyeget, az ily gyermekek csak annyiban köteleztessenek ezekre, amennyiben ők is a meleg házban laknak, ők is vizet isznak 's a' többi". A szegényebb sorsúak a gyülekezet költségén tanulhattak, de megengedték azt is, hogy „úri gyermekek mellé recommendáltassanak” szolgadiáknak, így találva fedezetet a tanulásra.

Az 1798-ban bevezetett új tanterv kifejezetten Sárospatak híres iskolájának mintáját követte, ami 8 osztályos rendszert eredményezett. Néhány évvel később az egyházvezetés hosszú távon követendő mintának szabta meg a pataki modellt: „(ha) Sárospatakon módosul az oktatás rendje, nekünk is ahhoz kell alkalmazkodni”.²⁰⁹

Az iskolaügy felkarolása, a modernizálás azt is célozta, hogy a Tiszáninnen Eger egyházközsége legnépesebb eklézsiája a protestáns kereteken belül elérhető legmagasabb színvonalra és fokozatra (kollégium) emelje iskoláját. Ezért egyrészt rossznéven vették, hogy a miskolci diákokat Patakra csak osztályvesztéssel vették át, másrészt úgy látták, hogy iskolájuk nem kellő respektusa jeles diákjaik elvesztésével jár, mert azok Patakra mennek, attól tartva, hogy miskolci bizonyítványuk nem nyer megfelelő elismerést. Az első ilyen panaszt tartalmazó dokumentum 1788-ból való, de még 1851-ben is hangot kap ez a kérdés.²¹⁰ A patakiak úgy látták, hogy van még mit javítani Miskolcon, különösen a „publikus préceptorok” alkalmazását illetően, ugyanakkor kifejezték, hogy minden átjelentkező diáknak vizsgát kell tenni, bárhonnan is érkezik. Megjegyezték azt is kissé epésen, miszerint „sok onnan jött deákok azt mondják, hogy a sok temetésre való járást unják el”.²¹¹ A diákok temetési éneklése régi szokás volt, amiért némi jövedelmet is kaptak, s a nagy lélekszámú Miskolcon sokkal több ilyen alkalom volt, mint Patakon.

Ezek a viták nem kedvetlenítették el az eklézsia vezetőit, hanem inkább tervszerű iskolaszervezésre ösztönözték. Ennek tudható be, hogy a 19. század első évtizedeiben többször változott az iskola belső szerkezete, 1810-ben pedig bevezették az osztályozást, két évvel később a szabályos anyakönyvek rendszeres vezetését, 1821-től az év végi bizonyítványok kiadását, majd 1836-ban a tárgyakénti minősítést. Elhatározó lépés volt az iskola líceummá fejlesztése, azaz felsőbb filozófiai tanfolyammal való bőví-

²⁰⁹ DR. DEÁK GÁBOR: i.m. 35. p. Valamint nyolc évvel később is 1830-ban: SRKLt. B.22.815-22.817.

²¹⁰ SRKLt. A.XXIII.8349., A.XXV.9107., B.LXXII.33.144., B.LXXII.33.195.

²¹¹ SRKLt. A.XXV.9165.

tése ezekben az években. A hivatalos előterjesztést 1829-ben nyújtotta be az egyháztanács.²¹² Ezt azonban megelőzte 1820-ban három felsőbb teológiai-filozófiai osztály beindítása. A rektor professzor mellett, aki filozófiát tanított, az egyik lekipásztor kapta a megbízatást a teológia oktatására.²¹³ A Helytartótanács engedélye alapján 1835-ben nyerte el az iskola a megcélzott státust.²¹⁴

A német nyelv tanítását a Ratio Educationis nyomán még 1778-ban bevezették. A líceummá fejlesztés igénye pedig a latin tanítási nyelv fenntartására ösztönözte az egyház iskolaügyének irányítóit. A latin tanítási nyelv azonban nem lehetett kizárólagos, mert Szalay Sámuel rektor professzor 1753-ban latin címmel, de magyar nyelven írt tanítványai számára tankönyvet, melyről fentebb szoltunk. A mintának tekintett pataki iskolában 1810-től kezdődően a magyar tanítási nyelv győzedelmeskedett a latinnal szemben, s bár voltak ez ügyben viták még hosszú ideig, az anyanyelv vezérszerepét ezek már nem módosították. Miskolcon 1827-ben és 1830-ban is határozatokat hoztak a „*deák nyelvet elhanyagoló és magyarul beszélő növendékek*” megbüntetése tárgyában, illetve a latin szerepének megerősítésére.²¹⁵ A magyar tanítási nyelvet végül is 1839-ben vezették be. A sajátos felépítésű gimnáziumi-líceumi rendszert az 1836-ban készített összefoglaló jelentésből ismerhetjük meg.²¹⁶

Az elemi iskola (scholae elementares) osztályait *alsó- és felső elementária* névvel illették. Az első osztályban 50 kisdíák tanulta az úri imádságot, a tízparancsolatot, a credot, reggeli-, esti imádságot, étkezési hálaadást, s a templomban szokásos egyéni könyörgéseket. Ezeket memoriter el kellett sajátítaniuk. Bevezetést nyertek a keresztyén vallás elemeibe a legfontosabb bibliai történetek megismerése által. Tanultak olvasni, írni, megismerték az arab számokat, a négy égtájat, a négy évszakot s gyakorolták a helyes viselkedés formáit. A második osztályban 68 tanuló továbbfejlesztette a keresztyén vallásról nyert korábbi ismereteit, főként az ünnepkörökkel foglalkozva. Folytatódott a bibliaismeret. Ebben az osztályban kezdték a latin nyelvtan alapjainak tanulását, Magyarország földrajzát Losonczy István Hármaskönyv című műve alapján ismerték meg. A számtanban az összeadást és kivonást sajátították el. Gyakorolták a szépírást, az énekórán pedig 9 zsoltár és 3 dicséret megtanulása volt az évi tananyag. A két elemi osztály anyagának elvégzése során az is kiderült, hogy ki alkalmas a gimnáziumi tanulmányokra. Akit nem találtak megfelelőnek, azt a kisiskolába irányították, illetve a szülők döntésén múlott a folytatás a pályaválasztást illetően.

A nyelvtani iskola (scholae grammaticae) grammatista vagy másik nevén coniunctica osztályban 43 díák tanult. Folytatták az alsóbb osztályokban megkezdett bibliaismeretet, s a „keresztyén erkölcs summája”

²¹² SRKLt. B. LII.22.275.

²¹³ SRKLt. B.XLII.17.494.

²¹⁴ SRKLt. B.LVIII.25.584-25.585.

²¹⁵ SRKLt. B.L.21.459. B.LII.22.491.

²¹⁶ SRKLt. B.LIX. 26093.

tantárgy keretén belül etikai ismereteket kaptak. Magyar és latin nyelvtan, kiegészítve a nyelvi szabályokat rögzítő memoriterekkel a mélyebb nyelvi képzést szolgálta. Az írásban végzett stílusgyakorlatok magyarul és latinul szintén a nyelvi képzés elmélyítését célozták. Magyarország és Erdély földrajzi ismertetése a szülőháza megismerését segítette. A számtanban a szorzás és osztás volt soron. Az íráskészség fejlesztésére itt is sor került. Némi zeneelmélet mellett 12 zsoltárt és két dicséretet kellett megtanulni. Az un. felső grammatikai osztályban 71 diák tanult, lényegében folytatták és elmélyítették az előző osztályban megkezdett tananyagot. Újnak számított a földrajzban, hogy túllépték a hazai határokat és a birodalom megismerésével foglalkoztak. Újabb zsoltárokat és dicséreteket ismertek meg. A katekizmushoz Johan Fr. Stapfer munkája adta a vezérfontalat. Egészen új tantárgy volt a természetrajz, melynek keretén belül az állatvilággal foglalkoztak. A grammatikai iskola harmadik osztályát alsó syntaxista-, a negyediket felső syntaxista névvel illették. Az előzőben 53, az utóbbiban 42 diák tanult. Újként az egyháztörténet jelentkezett, ami nagyjából az első ötszáz esztendőtt fogta át. A katekizmus vezérfonala a Heidelbergi Káté volt. A földrajzban a Török Birodalom és Nyugat-Európa egy része következett. Megjelent a hazai jog alapelemeinek ismertetése. A nyelvtani iskola a gimnáziumi tanulmányok alapozó szakaszának tekinthető.

A humán tudományok iskolája a retorikai osztállyal kezdődött s a klasszikus műveltség tartalmát foglalta magában. Az ókori Görögország és Róma történetének ismertetése klasszikus szerzők műveihez kapcsolódott. Lényegében ez mondható el a poétikai osztály tananyagáról is. Újabb tantárgyak és már megismert tárgyakon belüli újabb tananyag épültek be az elsajátítandó együttesbe. A részletező bibliaismeret az evangéliumok magyarázatát ölelte fel. A hittanban a Heidelbergi Káté folytatását vetették. Megjelent a magyar irodalom története, a német nyelv és a geometria. Itt az egy-egy osztályban 31 illetve 22 diák tanult.

Az encyclopédista iskolában a szónoki és logikai osztályok működtek 20 illetve 19 diákkal. A klasszikus műveltség elmélyítése volt a cél, ezt csak erősítette az újabb tantárgy, a görög nyelv. A földrajzban kiléptek az öreg kontinensről és megismerték a glóbuszt. A vallás és a magyar irodalom társult még a klasszikus szerzők világát idéző tananyaghoz. A matematikában megjelent az algebra, a logikai osztályban természetesen a logika és – ami talán nem természetes – a pedagógia. A zene keretében a kóruséneklés (cantus harmonicus) örömeiben (vagy éppen kínjaiban?) részesedhettek a diákok.

A legfelső tanfolyamot a miskolciak – nem kis öntudattal – akadémiai iskolának nevezték. A tulajdonképpeni líceumi klasszsisok hallgatóit első-, második- és harmadik esztendősi philosophusoknak nevezték. Dogmatikát, etikát, filozófiát, fizikát, kémiát, pszichológiát, jogot, egyetemes- és magyar történelmet, magyar nyelvet és irodalmat, görög nyelvet és iro-

dalmat, latin nyelvet és irodalmat tanultak. Ők 1836-ban 33-an voltak. Az iskolában ekkor összesen 457 diák tanult.

Eddig is bizonyosságot nyerhettünk arról, hogy a miskolci eklézsia döntő fontosságúnak tartotta az iskolaügyet. A 19. század első felében hozott intézkedések csak megerősítik ezt a tényt. A megelőző évszázadokban az iskola az egyház veteményes kertje volt, s különösen a felekezeti küzdelmek idején a református jellegén volt a hangsúly, nem titkoltan a hitvalló élet formálásának fellegváraként tartották számon az intézményt. A 19. század első felében a fő szempont – nem túlzás így fogalmaznunk – a személyiség fejlesztése. Olyan művelt és erkölcsös polgárokat kell nevelni, akik tartalmas életükkel boldogítanak és maguk is boldog emberek. Az ilyen élet formálásának szinte kizárólagos otthona az iskola, hiszen a műveltség vagy tudatlanság alternatívája között választhat a halandó ember, mint amelyek pályafutásának helyes illetve elhibázott tartalmát és annak forrását adják. Az iskola falai között formálódik a személyiség morális tartalma is, mint amely a tudás-tudatlanság összefüggéseitől elválaszthatatlan. Miután az ember ebben a szemléletben nem determinált, kizárólag rajta múlik, hogy a felkínált alternatívák közül melyiket választja. Palóczy László miskolci egyházközségi segéd-főgondnok, a reformkor kiemelkedő politikusa egy iskolai ünnepélyen így foglalta ezt össze 1838-ban. *„Létünket Isten után szüleinknek, emberekké, keresztyénekké és jó polgárokká formáltatásunkat pedig főképp nevelőinknek és tanítóinknak köszönhetjük. Ők mutatják előttünk első ifjúságunkban a szép tudományoknak minden igazán keresők előtt nyitva álló tárházaiba vezető utat. Ők állítják előnkbe fejtér-bíbor köntösében a virtust, rettentő képében a vétet. Százszor boldogok, kik józan intéseikre igazán figyelmeznek. Bölcsőnk és koporsónk – létünk ezen két végpontjai között – nem nagy a távolság, s e kis távolság közt már itt e földön mennyé vagy égő pokollá a műveltség vagy tudatlanság s a jó vagy rossz erkölcsök teszik. e kettő közül választani ki előtt lehetne nehéz? S ki rosszul választ, a jók átkának súlyát önnön gyalázatosságából vonja magára. Ily földolog lévén a nevelés és tanítás, az iskolánál emberi fenségesebb intézetek, s az iskolai épületeknél – belső érdekekre nézve – remekebb művei az építő mestereknek nincsenek”*.²¹⁷ Végeredményben a deizmusra épül ez a szemlélet, Isten hatásköre létünk megadásáig terjed, azután minden a mi kezünkben van. Miskolc református polgársága ennek a jegyében gyakorolta vallását ezekben az évtizedekben s ez érvényesült az iskola életében is. Ne legyen megtévesztő, hogy a vallástanítás a Heidelbergi Kátéra és J. Fr. Stapfer katekizmusára épült. Ez utóbbit németből Wesselényi Anna bárónő fordította le s Kolozsvárott jelent meg 1774-ben.²¹⁸ A reformáció hitvallásos örökségének jegyében készült munka. Iskolai használatában azonban sok függ a magyarázattól, a tanár értelmezésétől. S hogy az milyen lehetett, arra nézve talán helyes következtetéseket vonhatunk le abból, hogy az etikát egy Sá-

²¹⁷ SRKN Kt. a. 393. fol. 15.

²¹⁸ A keresztyén vallásra való útmutatás. Kolozsvár, 1774.

rospatakon készült, a racionalizmus szellemétől érintett munka alapján tanították.²¹⁹ Ez a könyvecske az ember belátására, okosságára apellál, amikor valamilyen igazságról meg akar győzni. Jellemző példaként idézhetjük, hogy a „vallásbéli oktatás” a köznép számára elengedhetetlen, a „tanultabbaknak” hasznos, de főként „az együgyű köznépnek jó példát tartoznak mutatni”, ezért az utóbbiak se hanyagolják el.²²⁰ A szabadságharc utáni évtized iskolai szellemiségéről pedig már olyan forrásokkal rendelkezünk, amelyek igazolják értékelésünk helyességét. Az 1858/59. évi tanévről szólva az igazgató tanító megfogalmazta az iskola célkitűzéseit.²²¹ Az ifjúság szép és nemes tulajdonságokkal áldott, ezeket tanulmányai során tökéletesítheti. Értelmem, szív és akarat – ezeket kell nemesítenie. Ezért szükséges *„az ismeretek mezején több-több szellemkincseket gyűjteni, s azokkal egy másik szép szellemi tulajdont, jó erkölcsöt párosítani, mert a tudományos pálya egyszersmind az erkölcsiség pályája”*. Kijelölte a vallás helyét is: *„Műveltséged koronája legyen, óh ifjú, a kegyesség és vallásosság, mely nem csak abban áll, hogy kebledben vallásos érzelmeket táplálsz, hanem hogy az alázatosság, önuralkodás, lemondás és önmegszorításnak is példányképe légy; tiszteld a vallás tárgyait, s vallásos érzelmeid kinyilatkoztatása végett a külső isteni tiszteleteket gyakorold, szóval légy erényes és utáld a bűnt”*. Lényegében tehát Isten helyére a vallás kerül, mint ami tulajdona az erkölcsös, művelt embernek. A romantika hatása ugyan tetten érhető ezekben a sorokban, de ebben a változatban már nincs benne a „az Istentől való függésérzet”. Az ember mint független lény, saját jó tulajdonságainak kiművelésével jut el a vallásos érzületre. Ez pedig tulajdonképpen erkölcsiségének tartalma. Nem lehet véletlen, hogy a jelentés a „vallásos erkölcsiséget” a fegyelemmel összefüggésben tárgyalja: *„Fegyelmet illetőleg... fő törekvése volt a tanári karnak, hogy az ifjúság a tudományos ismeretekhez erkölcsi és vallásos érzelmeket igyekezzék szerezni, s úgy intézze életfolyását, hogy benne szív és értelem párhuzamosan fejlődjék, nemesüljön és tökéletesedjék”*. A régi formát még jelezte, hogy *„fő figyelem fordítottatott arra, hogy a tanítások minden nap éneklés és imával kezdessenek meg s zárassanak be, az istentiszteleten tanáraik vezetése mellett minden vasárnap délelőtt megjelenjenek, s ott magokat a hely szentségéhez képest viseljék”*. A fegyelmező eszközöket tekintve a 19. század második felére jellemző, hogy a tanári kar elutasította az erőszakot.

Az 1848. évi márciusi események Miskolcon is éreztették hatásukat. A nemzetőrség megalakult, s mivel a liceumi diákokat nem vették fel soraiba, szerették volna a saját őrseregüket megalakítani. Az iskola kormányzójához, Palóczy Lászlóhoz fordultak kérvényükkel március 22-én: *„Nagyszerű események történtek, nagyszerűek, melyek megrázkódtatták az egész Európát, s eszközölték azt, hogy kibontakozzanak a nemzetek az önkény alól, s alkotmányt szerezzenek: hogy édes hazánk e nagyszerű esemé-*

²¹⁹ Rövid keresztyén erköltstudomány. Sárospatak, 1824.

²²⁰ Uo. 17. p.

²²¹ Sárospataki Füzetek, 1860, 254-270. pp.

nyek kifejlésében szerepelt éber figyelmünket ki nem kerülte; s hogy őrse-mekkel kísérjük a múltnak történeteit, a napi eseményeket, s csekély belá-tásunk szerint a jövőbe is betekintve hazánk átalakulási korát keblünket átható örömmel érezzük, ez csak a közös anyához való hő ragaszkodásun-kat tanúsítja. Felbuzdítottak minket Tekintetes iskolai fő kormányzó úr a példák, melyeket előnkbe tárt honunk fő városa, s hol most történeteink lapjain örökre élő országgyűlésünk tartatik; felbuzdítottuk önmagunkat, s fel a lelkes polgártársak, hogy a már városunkban is alakult őrserég min-tájára, iskolánkban szinte egy ehhez hasonló társulatot alakítsunk. Mivel pedig polgártársainkból alakult, s a fentebb említett őrserégbe, részint ön-állásunk nem lévén, fel nem vétethetünk, részint az ezzel együttjáró, s ránk minden tekintet nélkül rendezendő gyakorlatok haladásunkat gátolnák, s ezáltal a cselekvés teréről leszoríttatnánk, holott pedig mi is hordhatunk szívünkben szeretett hazánk iránt oly érzést, melly talán önállású polgár-társaink honszeretetével is mérkőzhetik, vagy talán haladja is azt, szóval éltünk, honunk, s nemzetünk védelmére minden erőnket megfeszíteni buzgó törekvésünk.

Ennek létesülhetését egyedül Tekintetes iskolai fő kormányzó úr atyáskodó szeretetétől reménylhetjük megnyerhetni; annyival inkább óhajt-juk pedig ezt, mivel ez által a ránk nehezült vád alól is fölmentetünk. Ezen köztünk képezendő őrserég felállításának megengedéséért, s pártolásáért esdünk. Bizalmas kérelmünkben azon remény kecsegtet, hogy egy szerető atya, hű s hódoló fiainak kérelmét visszavetni nem fogja.”²²² Palóczy Lász-ló azonban - bár atyai szeretetéről biztosította az ifjúságot - mégis vissza-vetette kérelmét, felsorolva számos valós érvet döntése okaként.²²³ Az if-júság azonban nem tért napirendre a dolog fölött, hanem március 28-án 9 pontból álló követelést terjesztett az egyháztanács elé.²²⁴

1. Kívánjuk a nyilvános templombeli közvizsgálat eltörlését, az eddig szo-kásban volt szigorák [szigorlatok] meghagyása mellett.
2. Kívánjuk az idősb [senior] és ellenőr kijelölés nélküli szabad választá-sát.
3. Kívánjuk, hogy az igazgató oktatóság évenként változzék.
4. Kívánjuk, hogy az írott tudományok nyomtatottakkal váltassanak fel, olcsó kézi könyvek készítettén.
5. Kívánjuk, hogy a temetés pénzből a Szent ecclesia semmit el ne vonjon.
6. Kívánjuk, hogy egyedüli ítélőszéke az iskolai szék legyen a tanulósnak, az iskolai fő kormányzó elnöklete alatt, iskola tanítók ülnöksége, s szólás-szabadságuk, s szavazatjoguk mellett.
7. Kívánjuk, hogy az iskola zárt szobái, kivéve a természettani készülétek raktárát, mind a tanulósnak számára társalgási helyekül nyitassanak ki.
8. Kívánjuk, hogy a templomba járásra ne kényszeríttessünk, ez különben is a lelkiismeret dolga lévén.

²²² SRKLT. R.B.I.6/5. nro. 4862. A kérvényt 37 diák írta alá.

²²³ SRKLT. Uo. nro. 4863.

²²⁴ SRKLT. Uo. nro. 4865.

9. Kívánjuk, hogy miután a Pünkösdi szünidő ez évre eltöröltetett, a Húsvéti szünidő 3 teljes hét legyen, és máskor soha meg ne csonkíttassék.

Az egyháztanács nem fogadta lelkesen az ifjúság „fenn hangulatú” folyamodást, amely a „nem annyira haladó, mint rohanó idők” szellemét hordozza magában, mindazonáltal ígéretet tett, hogy az iskolai törvényeket felülvizsgálja és a szükséges változtatásokat kidolgozza a következő tanévre.²²⁵ A következő tanév rendjét azonban felforgatta a háború. Tanárok és diákok közül többen honvédnak álltak. Később az oroszok katonai kórházat rendeztek be az iskola épületében.²²⁶ Bár kidolgozták az iskola új koncepcióját az új iskolai kormányzó Soltész Nagy János vezetésével,²²⁷ az adott helyzetben megvalósítani nem lehetett.

A szabadságharcot követő önkényuralom idején a miskolci eklézsia is elutasította a sok pozitívumot tartalmazó, de az egyház autonómiáját sértő, s az elnyomás egyik eszközének tekintett 1851. évi iskolaügyi rendeletet (Organisationsentwurf = Működési szabályzat). Ez a magatartás fontos részét képezte az egyházi autonómia védelmében és a nemzeti létért folytatott küzdelemnek egyaránt. Maguk a miskolciak így adtak ennek hangot: „...a felhívó rendeletben érdekelt tárgy a protestantizmus lételevél oly szorosán összeforva lévén, hogy ha attól önként elállunk s a miniszteri tervezetet feltétlenül elfogadjuk, emezzen is halálos seb ejtetik, és nem csak több mint három évszázados gyakorlatot megdőntő újítást fogadnánk el, de vérrel szerzett, békekötések által nyert s törvényeken alapuló jogainktól mi magunk fosztanók meg magunkat.”²²⁸ Különösen a német tanítási nyelv bevezetésének igénye váltott ki felháborodást (az algimnáziumban néhányat, a felső négy évfolyamon a vallás és a magyar irodalom kivételével minden tárgyat németül kellett volna oktatni). De a kívánt átszervezéshez az anyagi alapok is hiányoztak. Mindezek következtében az iskola elvesztette a nyilvánossági jogot, azaz érvényes bizonyítványt nem adhatott ki. A felsőbb filozófiai tanfolyam osztályai megszűntek. Az önkényuralom szelídülése s az iskola megfelelő átszervezése következtében, hosszú küzdelem után, a gimnázium megkapta az érettségi vizsgálat tartásának és az érvényes bizonyítvány kiadásának jogát. Az átszervezés eredménye 8 osztályos gimnázium lett 8 rendes- és 3 segédtanári állással.²²⁹ A főgimnázium részeként kezelték a három osztályos elemi fitanodát, „hogy legyen ily elemi iskola, hová azon növendékek utasíttassanak, kik a kellő képességi mértéket meg nem ütik”.²³⁰ Néhány évvel később újra elválasztották az elemi osztályokat a gimnáziumtól.

Az átszervezés igen komoly erőfeszítést követelt az egyházközségtől. A színvonal emelés szándéka eddig sem volt távol az egyháztanács

²²⁵ SRKLt. R.A.I.1/2. 63. pont.

²²⁶ SRKLt. R.A.I.1/3. 83. pont.

²²⁷ SRKLt. R.B.I.6/5. nro. 4966.

²²⁸ Sárospataki Füzetek 1858. 487. p.

²²⁹ Uo. 491. Vö. A Miskolci Református Léway József Gimnázium Évkönyve az 1941-42. tanévről. Miskolc [1942] 7. p.

²³⁰ Sárospataki Füzetek 1858. 498. p.

akarától, s ez megmutatkozott abban is, hogy jeles irodalmárokat, tudósokat nyert meg ezekben az években a tanári állásokra. Teológiai, bölcsészeti, jogi végzettséggel-műveltséggel rendelkeztek a korabeli iskolarendszerből fakadóan (a sárospataki főiskolán például mindhármukat párhuzamosan lehetett tanulni), gazdag nyelvismeret birtokában voltak.²³¹ Közöttük is a legkiválóbbakat röviden megemlítjük: Lévay József (1825-1918) pesti újságírói-irodalmi tevékenységét cserélte fel a miskolci tanársággal 1852-ben. Kisebbségi megszakítással (1860-61) 1865-ig tanított a főgimnáziumban. Hazafiassága, eszményei iránti hűsége döntően meghatározta az iskola szellemiségét. Pásztor Dániel (1816-1882) 1850-ben került Miskolcra, mégpedig igazgató tanárnak választották meg. Kitűnő szervező, jeles pedagógus volt, s több országos lapnak munkatársa. A gimnázium szerkezeti átalakítását ő irányította, szintén jelesen munkálkodott a protestáns vasárnapi iskola megszervezésében. Orbán József (1818-1896) miskolci tanár 1848-1861 között volt. Harcolt a szabadságharcban önkéntesként. Nép- és középiskolai tankönyveket egyaránt írt a természettan és a történelem tárgykörében. Számos cikket közölt korabeli lapokban napi közéleti kérdésekről. Kun Pál (1827-1896) bölcsészdoktor, Kun Bertalan püspök testvéröccse, előbb az elemi osztályok tanítója, 1854-től gimnáziumi tanár. Természettani, néprajzi, közéleti írásai szereztek számára hírnevet.

A kiegyezést követő évtizedekben a város jelentős ütemű fejlődése jótékony befolyással volt a református iskolaügyre is. Felekezeti ügyből városi ügyé lett a gimnázium fejlesztésének programja. Az 1883. évi középiskolai törvények életbe léptetése nagy összegű államsegély igénylését tette lehetővé. (Bár az egyházi autonómiát féltve, csak nehezen szánta rá magát elfogadására az eklézsia vezetése, mivel annak fejében a tanárok egy részét az állam nevezte ki és felügyeletet is gyakorolt.) Az iskola kinőtte régi épületét (ma Herman Ottó Múzeum), s amikor bővítését tervezve 1892-ben 80 ezer forint államsegélyért folyamodtak, Eötvös Loránd közoktatásügyi miniszter kijelentette, hogy abban az esetben járul hozzá kifizetéséhez, ha korszerű, új épületet emelnek. A „tudománynak díszes csarnokát”, ahogy a felavató beszédben Soltész Nagy Albert igazgatótanács elnök jellemezte, s mely 1898. szeptember 1-re épült fel, – Erzsébet királynő tragikus halála miatti gyász következtében – ünnepélyesen egy évvel később, 1899. szeptember 17-én adták át rendeltetésének. Az épületben 51 helyiséget alakítottak ki Adler Károly városi főmérnök tervei alapján, és Staud János egri építő-mester kivitelezésében. Az említett államsegély mellett a város 30 ezer, Borsod Ármegye 15 ezer, a református egyház 27.860 forintot áldozott az építkezésre.²³²

Főgimnáziumát a református egyház az egyetemes magyar művelődés jeles műhelyének szánta, és a város polgárainak – felekezetre való

²³¹ DR. DEÁK GÁBOR: i.m. 43. p. Az életrajzi adatok Szinnyei József: i.m. I-XIV. passim. PÉTER LÁSZLÓ (főszerk.): Új Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1994. passim.

²³² A Miskolci Ev. Ref. Főgimnázium Értesítője [a továbbiakban: Értesítő] az 1899-1900. iskolai évről. Miskolc 1900. 15-17. p.

tekintet nélkül – szolgálatába kívánta állítani. Kovács Gábor igazgató szavait idézzük: „A tanintézetek közvagyonát képeznek, irántok a meleg érdeklődés felköltése kötelesség, a közönség érdekeit szolgálják az idők végteleljéig és a reájok fordított áldozatokat ezerszeresen hasznosítják egész nemzedékek műveltségének megalapításában”.²³³ S hogy mennyire nem csupán a református egyház szolgálatában állt az intézmény, azt a századfordulón vizsgát tett diákok statisztikai adatai híven mutatják.²³⁴

református	evangélikus	római kat.	görög kat.	izraelita	összes
135	27	63	1	147	373
36,2 %	7,3 %	16,9 %	0,2 %	39,4 %	100 %

miskolci lakos	megyebeli	más megye- beli	máshonos	összes
196	103	71	3	373
52,6 %	27,6 %	19 %	0,8 %	100 %

Az adatok különösen is szembetűnők, ha összevetjük azzal, hogy 1860-ban 225 tanuló közül 207 volt református, 15 evangélikus, és 3 izraelita.²³⁵ A megváltozott felekezeti arányokat a nyitottsággal szokás magyarázni. A teljes igazság kedvéért azonban feltétlenül utalni kell a liberális teológiai háttérre, amely azt a pozitívumot mindenképpen hordozta, hogy nem volt felekezeti elfogult. A gyengéje viszont az, hogy teológiai sekélyessége következtében hitvalló keresztyénséget sem formált. Ebből adódóan az iskola – jelen esetben a miskolci gimnázium – valóban csupán a tudományok otthona lett, az eredeti értelemben vett misszió kikopott a falai közül.

A főgimnáziumban a következő ifjúsági egyletek működtek a 20. század elején: énekkar, zenekar, sakk- és olvasóköri, a sportkörön belül különösen a vívás és a céllövészet kapott szervezett keretet. A gyorsírási is megismerhető volt egyleti formák között. A Kazinczy-önképzőköri – amit Lévy József kezdeményezésére neveztek el a nagy férfiúról 1859-ben, születésének századik évfordulóján, s ami 1905-ben újjáalakult – kiemelt helyet kapott az iskolai munkában. Általában tíznél több pályadíjat tűzött ki évente, ösztönözve a tanulókat a humán- és a reál művelődésben való elmélyülésre. Az iskolai nagykönyvtár köteteinek száma megközelítette a 15 ezret.²³⁶

A miskolci eklézsia erőfeszítései nem voltak tehát hiábavalóak, bár intézetét nem tudta főiskolává fejleszteni, de igen színvonalas középiskolát szervezett állhatatos munkával.

²³³ Uo. 17. p.

²³⁴ Uo. 100-103. p.

²³⁵ Sárospataki Füzetek, 1860, 258. p.

²³⁶ Értesítő 1905-1906. Miskolc. 1906. 41-49. pp. Ua. 1895-96. Miskolc. 1896. 46. p.

A századforduló táján a főiskola-kérdés másként vetődött fel. Miskolc dinamikus fejlődése és eklézsiájának az egyházkerületben betöltött központi szerepe nyomán Sárospatakon erős hangsúlyt kapott az ottani főiskola Miskolcra helyezésének igénye. A háború azonban elterelte a kérdéstről a figyelmet.²³⁷

KISISKOLA, LEÁNYOKTATÁS

MIKLÓS SÁMUEL – említett jelentésében – nem szól ugyan a kisiskoláról, ahol magyar nyelven olvasást és írást tanítottak, de a 18. század második felében már a falusi egyházak legtöbbszörében van ilyen, nyilván Miskolcon is. A kisiskola meglétére következtethetünk a konzisztórium 1736. évi rendelkezéséből, mely szerint a kántornak kötelessége „mind a Deákokat, mind a penig Gyermekeket szeredán, szombaton énekre tanítani”.²³⁸ Lehetséges, hogy ebben az esetben a deákok a latin-, a gyermekek az anyanyelvű kisiskola, vagy még inkább a latin iskola anyanyelvű tagozatának tanulói. Annál is inkább feltételezhetjük a kisiskola meglétét, mert ezekben az években indul szélesebb körben a református egyházon belül a lányok iskoláztatása, aminek jegyzőkönyvi nyomát találjuk városunkban is. Vadászi Mártont 1755-ben kántornak hívják meg, s kötelességei közé sorolják a „tanító asszonyoktól iniciáltatott” kislányok tanítását, nem csak az olvasásra, hanem a „hitnek ágazatira”, azaz a kátéra és az úrvacsorára való előkészítésre, szerdán és szombaton pedig éneklésre.²³⁹ Asszonyok tanítóskodása a leányok között nem meglepő, mert az 1649-ben kiadott törvénygyűjteményben, az ún. Geleji Kánonokban kifejezetten olvasható: a leányiskolákban „nem férfiakat, hanem szelíd, kegyes, tiszt és tudományokban jártas nőket kell, ha ilyenek találtnak, alkalmazni”.²⁴⁰ A tudományokban való jártasság ebben az összefüggésben a Biblia és a káté ismeretét jelenti. Az említett törvény feleséges kántorok alkalmazását is megengedi a lányok tanításában. Miskolcon tehát ennek szellemében jártak el. A lányok intézményesen szervezett oktatásának kezdetei 1740 és 1755 közé keltezhetők. A konzisztórium 1740-ben még azt erősítette meg, hogy „Ecclesiánknak actualis, érdemes és tiszteletes prédikátorai az leányzókat vasárnapokon az régi praxis szerint... az hitnek ágazatira, Úri Szent Vacsorához kívántató szükséges kérdésekre s

²³⁷ A Sárospataki Református Kollégium Története. Szerk. A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Elnöksége [valójában Barcza József], Budapest, 1981. 191-193. pp.

²³⁸ SRKN Kt. 4335. nro. 98.

²³⁹ SRKN Kt. 4335. nro. 122.

²⁴⁰ KISS ÁRON: Egyházi kánonok. Kecskemét, 1875. 68. p. Asszony tanítóskodott a leányok között a Borsod megyei Ároktón is a 18. sz. második felében. DIENES DÉNES: Nótanító tanítónő Ároktón. Szülőföldünk 17, Miskolc 1991. 22. p.

feleletekre és egyéb idvességes dolgokra szorgalmasan tanítsák és oktasák”.²⁴¹

A 19. század elején az egyházlátogatási jegyzőkönyvek – közelebbi adatok nélkül – több leányiskolát említene. Részletes kimutatást róluk 1832-ből ismerünk, amikor 5 leányiskolába (úJVárosi, Hunyad utcai, Meggyes aljai, Torony aljai, Szirma utcai) 203 leány járt. Ekkor a vallási ismeretek mellett olvasást, írást, számolást és Magyarország ismeretét tanulták. Korszakunkban nem is változott lényegesen a leány kisiskolák helyzete.²⁴² Az itt tanulók száma összesen 180-200 fő körül mozgott a 19. század első felében. Később a fiúk elemi oktatását is ezekben végezték, kivéve a Kádas utcai iskolát, ahol továbbra is csak lányok tanultak.

Az elemi oktatás nem ért el minden iskolaköteles gyermeket, noha az egyházvezetés igyekezett a szülőket a fegyelmezés eszközeivel is ösztönözni, majd pedig a szegények számára a népoktatást teljesen ingyenessé tenni. A tanulók összlétszáma a népiskolai törvényt (1868) megelőző években kevesebb volt néhányval 300 főnél. Az egyházlátogató küldöttség még 1871-ben is azt állapította meg, hogy „az iskola kötelesek hijjánosan iskoláztatnak”. Amikor az állami törvény ereje folytán a szülői felelősség-érzet ebben az irányban is érzékenyebb lett, a református elemi iskolások száma fokozatosan emelkedett ugyan, de még így is nagy hiányosságok mutatkoztak. Az említett 1871. esztendőben 1.060 iskolaköteles gyermekből 439 járt iskolába.²⁴³ Mintegy tíz esztendővel korábbi kimutatás ad összehasonlítási lehetőséget. Ezzel összevetve, a Miskolci arányok rosszabb képet mutatnak, mint az alsó- és felsőborsodi egyházmegye adatai, melyek egyházközségeiben összesen 9034 iskolakötelesből 2907 fő nem járt iskolába.²⁴⁴ A református gyermekek iskoláztatását nem is tudta megoldani az egyházközség később sem. Az I. világháborút megelőző évtizedben a református gyermekeknek előbb mintegy fele, majd pedig kétharmada állami (esetleg más) iskolába járt. A református elemi iskolák befogadó képessége 500 fő körül tetőzött, amikor az 1905/6-os tanévben 979, az 1914/15-ös iskolai évben pedig már 1308 református gyermek járt Miskolcon alsó fokú iskolába.²⁴⁵ Erőfeszítéseket ugyan tett az egyházközség, 1890-ben már 11 elemi intézményt működtetett: 4 fiú-, 4 leány- és 3 egyes iskolát. Amikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a tanköteleseknek nem tud helyet biztosítani, a Füzes utcai iskoláját tanítójával együtt átadta a városnak. (A liberális protestáns szemlélet nem féltette az oktatást a liberális államtól!²⁴⁶) A 90-es évek közepén sorra létesülő városi iskolákban a református tanulók vallásoktatását sikeresen megoldották, így azok

²⁴¹ SRKN Kt. 4335. nro. 104.

²⁴² SRKLT. R. D. III. 5/5. doboz. Miskolci járás.

²⁴³ SRKLT. Kgg.IV.1. 89. p.

²⁴⁴ Sárospataki Füzetek, 1858, 784. p.

²⁴⁵ Jelentés. i.m. 17. p.

²⁴⁶ Akadt azért kevés kivétel. Elekes Imre sárospataki tanár református egyházkerületi tanítónő képző felállítását sürgette Miskolcon. A szerződésről, amely alapján a pataki képzőt átadta az egyház az államnak, ez volt a véleménye: „Egy pompás, sokatigérő időnek sírfelirata ez”. Emlékirat egy Miskolcon felállítandó ref. tanítónő-képző-intézet ügyében. Miskolcz 1917. 7. p.

legalább találkoztak a református egyházzal. Igaz, az egyházközség a 12 évet betöltötték konfirmációs oktatásával igyekezett elérni korábban is az iskolába nem járókat.²⁴⁷ Velük a lelkészek foglalkoztak, míg az iskolásokat a tanítók készítették az „ünnepélyes hitelesítés”-re, amely minden évben Virágvasárnapon, a század végén pedig az áldozócsütörtököt követő vasárnapon zajlott. A fiúk az avasi, a lányok pedig az új templomban vették fel a gyülekezet úrvacsorázó közösségébe. Ebből az oktatásból is számosan kimaradtak, ráadásul a felkészítés alig tartott előbb öt hétig, majd három hónapig. Célját sem érte el minden tekintetben, mert a megkonfirmáltak közül számosan nem kapcsolódtak be a gyülekezeti életbe.²⁴⁸

A tanulói létszám emelkedése folytán a tanerők száma 1848 és 1894 között 5 főről 11 főre növekedett (majd 9 főre csökkent), s az egyház igyekezett korszerűsíteni is, az állami iskolarendszer kiépülése után keletkezett versenyhelyzetben azonban csak nehezen tudott lépést tartani. Tandíjat 1907-ig fizetni kellett (az ez évi népiskolai törvény törölte el), az állami intézmények ugyanakkor tandíjmentesek voltak, számos családnál ez el is döntötte az iskolaválasztás kérdését. A tandíj eltörlése után a reformátusok elemi iskolái iránt nőtt az érdeklődés, viszont az egyház nem tudta növelni az iskolai férőhelyek számát. A tanítói fizetések mértéke is elmaradt az állami iskolákban szervezett állásokétól.²⁴⁹

²⁴⁷ Évkönyv 1874. 7. p. SRKLT. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

²⁴⁸ Jelentés 5. p.

²⁴⁹ Uo. 12-13. pp.

NÉPOKTATÁS ÉS SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS

A MISKOLCI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG a népoktatás területén a szociális gondoskodást is gyakorolta. Elvben az egyház vezetése az elemi oktatást ingyenesnek mondta ki,²⁵⁰ az alumnusi rendszer pedig számos diáknak ösztöndíj szerű képzési támogatást nyújtott. Ez azonban nem oldotta meg átfogóan a kérdést, mert a lányok kimaradtak belőle. Ezért alakult meg 1867-ben a Miskolci Evangélium szerint Reformált Női Filléregylet, programjában a szociálisan hátrányos helyzetű családok leánygyermekének iskoláztatását tűzve ki célként.²⁵¹ A kezdeményezés Szathmáry Király Pálné, Szathmáry Király Józsefné és Kun Istvánné összefogásából sarjadt ki. Rövid időn belül évenként 70-80 gyermek ingyenes tanulását fedezte, többeket pedig támogatásban részesített, húsz év után a kedvezményezettek száma meghaladta az ezer főt. Az árvákat, a legszegényebbeket ruházattal látta el, támogatottjainak varró tanfolyamokat szervezett. Majd pedig 1887-től ingyenes iskolát rendezett be és működtetett az „urak utcája keleti szögletén lévő 1-ső szám alatti, Kis József-féle szilárd építésű ház”-ban. Az iskola szabályzatát így állapította meg az egylet választmánya: *„Egyletünk négy osztályú elemi iskolájába csak szegény sorsú leánygyermekek vétetnek fel, kik tandíjat nem fizetnek; iskolánk tehát ingyenes elemi leányiskola lesz. Ezen iskolába nős tanító alkalmaztatik, s a megválasztott tanító nője köteles lesz a növendékeket a varrásra díj nélkül tanítani”*. A tagok, azaz a fő támogatók száma a 80-as években meghaladta a 150 főt, s természetesen mások is adakoztak, sőt hagyatékoztak is az egylet javára, így 1886-ra 20 ezer forintos alaptókélt létesített. Arra is volt ereje, hogy az egyházközség által épített, ugyancsak ingyenes népiskola felállítására 3 ezer forint támogatást nyújtson. A bevételi források között az egylet által rendezett táncestélyek, színi előadások és hangversenyek belépődíjai sem voltak jelentéktelenek, azaz bizonyos üzleti tevékenységet is folytatott céljai előmozdításának érdekében. A város jövőjéért aggódva, Kun Miklós 1842-ben még így sóhajtott fel: *„bár a ref. leány iskolák valódi elhagyatott állapotjára is ugyan ez alkalommal méltó figyelem fordíttatnék”*.²⁵² A Filléregylet jóvoltából óhajta meghallgatásra talált. Jótékonyági alapon működő iskolája 1908-ig állt fenn.²⁵³

Az egylet, különösen az elnökségben édesanyja örökébe lépett báji Patay Gyuláné Szathmáry Király Anna ösztönzésére, szorgalmazta az „első magyar református árvaház” felállítását Miskolcon. Az ingyenes népoktatás bevezetésével szükségtelennek tartották továbbra is fenntartani is-

²⁵⁰ Dr. Deák Gábor: i.m. 38. p.

²⁵¹ Emléklapok a Miskolci Ev. Ref. Női Filléregylet által felállított s 1887. szeptember 18-ik napján a közhasználatnak átadott ingyenes elemi leányiskola megnyitási ünnepélyéről. Miskolc 1888. 1-16. pp. Az alábbi adatok is innen.

²⁵² KUN MIKLÓS: Miskocz múltja 's jelenje tekintettel jövőjére. Miskolc 1842. 49. p.

²⁵³ Jelentés. i.m. 13. p.

kolájukat, helyette 1908. szeptember 1-én megnyitották az árvaházat.²⁵⁴ Az országosan számon tartott egylet munkáját ebben az évben az az elismerés érte, hogy a király – miniszterelnöki javaslatra – a jótékony célú államsorsjáték tiszta jövedelméből 22.816 koronát adományozott számára. Lévy József 1909-ben költeménnyel tisztelgett a szegények, árvák gyámolításán fáradozó egyesület előtt.²⁵⁵

Az árvaház neveltjeit nem csak gondozta, hanem iskoláztatta, pályaválasztásukat irányította, segítette, s ha eljutottak odáig, felsőbb tanulmányaikat is finanszírozta. A megnyitást követő években 6-8 növendéke volt, mellettük továbbra is támogatta a református iskolák számos szegény sorsú tanulóját. Az egyletet a tehetős, a nemzeti liberalizmus gondolatától áthatott buzgó református (főként polgárosult nemes) családok szociális érzékenysége hívta létre és tartotta fenn. Mintegy három évtizedes távlatból, a millennium kapcsán így foglalták össze küldetésüket: *„mikor szegény gyermekeinket a magyar nyelvre, a magyar történelemre, az édes haza szeretetére oktatjuk, ugyebár, tagadhatatlan, hogy a magyar nemzetnek is, a magyar hazafiságnak is szolgálatot teszünk? Református voltunkat sem vetheti szemünkre senki, mert a magyar református egyház sorsa mindig együtt járt a magyar haza legszentebb érdekeivel. S nem csekély örömünkre szolgálhat, hogy hitsorsosaink nagyobbára a tősgyökeres, tiszta magyar fajból kerülnek ki. Tehát úgy is, mint reformátusok, úgy is mint nők, úgy is mint egylet, alkotó részei vagyunk a nagy magyar hazának”*.²⁵⁶

ISMÉTLŐISKOLA

A FENTEBB IDÉZETT KUN MIKLÓS vágyai között szerepelt egy városi vasárnapi iskola létesítése is. Tőle tudjuk, hogy erre a célra a „*polgári egyesület néhány száz frt tőkét alapítani megkezdett*”.²⁵⁷ A vasárnapi iskola a század végén útnak indult protestáns belmisszió keretein belül tulajdonképpen gyermekekre szabott istentisztelet volt, hitismereti, hitmélyítési célzattal. Az ezt megelőző évtizedekben azonban nem ezt értették alatta. Az olykor ismétlő iskolának is nevezett tanítási forma a népiskolából kikerült, mesterséget tanuló „inasok” sajátos továbbképzését hivatott szolgálni. (Falusi, pontosabban mezőgazdasági keretek között természetesen a család gazdasági életébe bekapcsolódó, népiskolát végzett fiúkat igyekezett elérni.) Végül is állami rendelet hívta életre 1854-ben, s ennek nyomán alakult meg Miskolcon az evangélikus és református felekezetek összefogásával a Miskolci Egyesült Protestáns Vasárnapi Iskola

²⁵⁴ A Miskolczi Ref. Női Fülléregylet és az általa fenntartott Árvaház Évkönyve 1907-1909. Miskolc, 1910. 9. p.

²⁵⁵ Uo. 3. p.

²⁵⁶ Évkönyv 1888-1901. 25. p.

²⁵⁷ KUN MIKLÓS: i.m. 50. p.

1856-ban.²⁵⁸ A népiskolában elsajátított alapismeretek szinten tartására törekedett (ezért is nevezték ismétlő iskolának), vallástan, olvasás, számvetés, írás, fogalmazás, természetrajz szerepelt a tantárgyak között. Az iparos ifjúság körében azonban többet jelentett ez a tanulási forma pusztán ismétlésnél, mert a választott szakmájuk gyakorlását segítő ismeretekre is szert tehettek, például fogalmazás címén szerződés írás szabályait ismerhették meg. Az inas évek alatt a fiúk *„minden vásár- s ünnep napokon, a sátoros ünnepeket s azon vásárnapokat kivéve, melyeken a miskolci vásárok gyűlnek, két óra hosszat 10-12 óráig”* kötelesek voltak a vásárnapi iskolába járni. Az 1850-es évek végén 181 tanuló látogatta az órákat.²⁵⁹

NŐNEVELÉS

A MISKOLCI REFORMÁTUS EGYHÁZI ÉLET aktivitása az iskolaügy területén egy másik, nem kevésbé szép és hasznos gyümölcsöt is termett. Vay József, az eklézsia főgondnoka 1784-ben felvetette a leányok számára létesítendő magasabb fokú nevelőintézet létesítésének gondolatát.²⁶⁰ Az iskola tervezete el is készült, azonban elégséges anyagi alapok híján nem valósulhatott meg. A gondolat azonban nem aludt el, sőt, másrésről is megerősítést nyert. Terhes Benjámint szemorvos ugyanis Sárospatakon 100 forintos alapítványt tett egyházkerületi leánynevelő felállítására 1835-ben.²⁶¹ A miskolciak 1844-ben jutottak oda, hogy a gyakorlatban is megvalósítják régi tervüket. Az egyházkerület átadta erre a célra a Terhes-féle alapítványt, s mások is adakoztak. Így nyílhatott meg az eklézsia kebelében 1846-ban az intézet, melynek vezetésére megnyerték Karacs Teréz írónőt, a hazai nőnevelés egyik jeles úttörőjét. Az indulás idején, az 1846-47-es tanévben 69 növendéke volt. Amikor a névjegyzéket Karacs Teréz megnyitotta 1846. augusztus 25-én, ezt jegyezte fel: *„Ha a nőt hivatásáról gondolkozni tanítjuk, megtanul akkor tenni is, meg: a világzaj helyett háza csendes munkás körében világot – annak érzéket ingerlő alakoskodása helyett – gyermekei józan nevelésében élvezetet lelmi. Ha célszerű nevelés avatja a leányt kötelességeibe, akkor soha nem válik neki az teherre, hanem ezer apróságai csergedezendik számára az ígért életitalt, mellyel a Ki bír, soha meg nem szomjúhozik”*.²⁶² Ezzel az intézet tulajdonképpen programját fogalmazta meg. A tananyag vallás, természettan, földrajz, történettan, magyar nyelv, német nyelv és számolás volt, valamint háztartástan, különös tekintettel a varrásra (köntös-, fehérneművarrás, hímzés, horgolás, kötés). Karacs Teréz négy tanítónő munkatársá-

²⁵⁸ SRKLt. R.A.II.2/69.

²⁵⁹ Sárospataki Füzetek, 1860, 261. p.

²⁶⁰ A Miskolci Református Leánygimnázium Értesítője az 1935-36. iskolai évről. Miskolc 1936. 13. p.

²⁶¹ SRKLt. B.LVIII.25666 – 25667.

²⁶² SRKLt. Kff. V/5.

val dolgozott. Az első vizsgát az avasi templomban tartották 1847. július 4-én. Ezt a napot Palóczy László segéd-főgondnok választotta, mert ez „*Amerika felszabadulásának ünnepnapja... Mi is felszabadulásunk ünnepét tartjuk ma, midőn leányainkat fiainkkal hasonló nevelésben részesítjük. Csak oly ország és nemzet mondhatja magát szabadnak, hol a nő egy fokon áll a férfival neveltség tekintetében*”.²⁶³ A miskolci az ország legelsőként létrehozott nőnevelő intézete volt. Karacs teréz 1859-ben Kolozsvárra távozott. Miskolcon tizenhárom év alatt 863 növendéket nevelt, évente hat szegényebb sorsú leányt ingyen tanított. Egyik évi jelentésében írta: „*Íme az önök által alapított növelde Istennek hála él és áll... nekem jutott azon szerencse, hogy szolgálhassam ezen tekintetben mint nevelő, oktató a miskolczi lelkes polgárok örökösége alatt vallásomat, hazámat és elégtelt kebellemmel mondhatom, hogy hű szolgálója voltam a nevelési ügynek, s mélyen tisztelt meghívóimnak*”.²⁶⁴

A Tiszáninnen Református Egyházkerület 1859-ben átvette a miskolci egyházközségtől, s kebelében továbbfejlődött. Tóth Pál irányításával – aki 1872-1903 között volt igazgatója – országos hírű intézménnyé lett. 1889-ben un. másodrendű négyosztályos felsőbb leányiskola, majd 1906-ban elsőrendű hatosztályos felsőbb leányiskola lett, 1916-ban pedig leánygimnáziummá alakult.

ÖSSZEZÉS

Az áttekintett időszakban a miskolci reformátusság két korszaka rajzolódott ki előttünk. Korszakhatárnak a Türelmi rendelet (1781) tekinthető. Előtte az egyházközség politikai nyomás alatt élt, ha közvetlen üldözést nem is szenvedett el, köszönhetően a polgárosult református helyi nemesiség támogatásának. Az általánosan jellemző kegyességet tekintve nem túlzás azt megállapítanunk, hogy a puritán-pietisztikus vallásosság érvényesült az gyülekezet életében. A tolerancia rendelet utáni évtizedekben a politikai nyomás megszűnt, a gyülekezet belső életében egyre nagyobb tért nyert a racionalizmus által meghatározott vallásosság.

Az egyházközség intézményesen a 18. században megerősödött, elkötelezett tagjai komoly áldozatkészségről tettek bizonyosságot. Különösen az iskolaügy terén komoly eredményeket tudott felmutatni, bár a népoktatást nem sikerült úgy megszerveznie, hogy a református lakosságot teljes egészében lefedje. A szociális érzékenységből fakadó diakóniát gyakorolta a gyülekezet. A 19-20. század fordulóján a társadalom szélére sodródott családok meglehetősen nagy száma maradt távol az egyházi élettől. A 20. század elején az egyházközség életének újabb korszaka kezdődött el.

²⁶³ SZENDREI JÁNOS: i.m. IV. 534. p.

²⁶⁴ Uo. 535. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALOGH JUDIT: A Miskolci reformátusság a XVI-XVIII. században. In BALOGH JUDIT - DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): Fából és deszkából. A miskolci Deszkatemplom. Miskolc, 1999.
- BUCSAY MIHÁLY: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp. 1985.
- CZEGLE IMRE: A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782-1792), Budapest, 1981.
- CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849. Debrecen 1994.
- CSORBA CSABA, FÖLDY FERENC, KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (szerk.): Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Szerk. Sárospatak 1994.
- DIENES DÉNES (ford.): Egyház, állam és rajongás. A svájci reformáció válsága 1531-1536. Sárospataki Füzetek 1998/1. 76-91 pp.
- DIENES DÉNES: Alsóvadász. Egy abaúji helység históriája. Sárospatak, 1998.
- DIENES DÉNES: I. Rákóczi György és a cseh-morva atyafiak In KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (szerk.): Művelődésünk múltjából (Bibliotheca Comeniana VIII.) Sárospatak, 1999. 75-80. p.
- DIENES DÉNES: Misszió a szlovákok között a Tiszáninnen Református Egyházkerületben. In BENKE GYÖRGY, DIENES DÉNES (szerk.): „Menjetek el szerte ez egész világra” Tanulmányok Szabó Dániel 65. születésnapjára. Sárospatak, 1998. 100-107. pp.
- DIENES DÉNES: Nőtanító tanítónő Ároktőn. Szülőföldünk 17, Miskolc 1991.
- DIENES DÉNES: Szláv ajkú protestánsok Zemplén Vármegyében a XVII. században. In TAMÁS EDIT (szerk.): Zemplén népeisége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospatak, 1999. 104-111. pp.
- DIENES DÉNES: Tanulmányok a Tiszáninnen Református Egyházkerület történetéből. Sárospatak, 1998.
- DEÁK GÁBOR: A Miskolci Ev. Ref. – Léway József – Főgimnázium Története. (Különlönyomat a miskolci Földes Ferenc Gimnázium 425 éve c. könyvből.) Miskolc 1985.
- JUHÁSZ ISTVÁN: Christian Wolff és az erdélyi református teológia. In Uő: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996.
- KISS ÁRON: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, Bp. 1881.
- KOVÁCS GÁBOR: A Miskolci Ev. Ref. Főgimnázium Története. II. rész. Miskolcz 1895.
- KUN BERTALAN: Jubileumi egyházi beszéd miskolci ötven éves papságom évfordulóján. Miskolcz 1900.
- KUN MIKLÓS: Miskocz múltja 's jelenje tekintettel jövőjére. Miskolc 1842.
- MARJALAKI KISS LAJOS: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc [é. n.].
- MARJALAKI KISS LAJOS: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc [é. n.].
- NEMESKÜRTY ISTVÁN: Magyar Zsoltár. A magyar nyelvű irodalom születése. Budapest, 2001, Szabad Tér.
- NNYILAS SAMU: Bevezetésül néhány szó Apostol Pálról. In: Apostol Pál egyházi beszédei. Miskolcz 1864.
- NOVOTNY GYULA: Az avasi templom. h. n. é. n. [Miskolc, 1984], 102. p.

- NYILAS SAMU Költeményei. Bp. 1871. 1-4.
- RÉVÉSZ IMRE: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása. Protestáns Szemle 1924.
- RÉVÉSZ KÁLMÁN: Száz éves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550-1650. Bp. 1894.
- S. SZABÓ JÓZSEF: Tompa Mihály, a költő pap. Protestáns Szemle 1901. 32-33. Legújabbán FAZEKAS CSABA: Tompa Mihály levele Palóczy Lászlóhoz 1848 márciusából. Új Holnap 1998. július.
- SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985.
- SZEBIK IMRE – VÁRHEGYI MIKLÓS: A Miskolci Evangélikus Egyházközség története 1783-1983. Miskolc, 1983.
- SZENDREI JÁNOS: Miskolc város története és egyetemes helyirata. Miskolc I-IV. 1866-1911.
- SZENTIMREI MIHÁLY: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Sárospatak 1996. 75. p.
- SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái XIV. Bp. 1914.
- TÓTH PÉTER: Miskolci statutumok 1573-1755. Miskolc 1981. /Levéltári Füzetek 13/
- TÜDŐS ISTVÁN (szerk.): Emlék-Lapok a Miskolczi Református Egyház Kossuth-utcai Temploma fennállásának 100-ik évfordulója alkalmából.
- TÜDŐS ISTVÁN: A lelkipásztor jó hírnevének megvédelmezése a XVIII. században. Protestáns Szemle 1904. 93-102. pp.
- TÜDŐS ISTVÁN: Dolgozatok a gyakorlati lelkészet köréből. Miskolcz 1897.
- ZELENKA PÁL: Emléklapok a miskolci ág. ev. hitv. ev. anyaegyház évszázados életkönyvéből. Miskolc 1883.
- ZELENKA PÁL: Százados közgyűlési emlék. Miskolc 1882.
- ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977. 295. p.
- ZOVÁNYI JENŐ: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Bp. 1911.

A LEVÉLTÁRI FORRÁSOK LELŐHELYE

B-A-Z megyei Levéltár, Tanácsülési jegyzőkönyvek, IV. A. 1501/a. 2. kötet.
 Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
 Adattár
 Levéltár
 Nagykönyvtár
 – Miskolci Református Egyházközség iratai

FÜGGELÉK

1. Esküvési formák²⁶⁵

Egyházi tanácsos

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy én a Helvéciai vallástételt tartó Miskolci Szent Eklésia Egyházi Tanácsi Assessorának kineveztetvén, és ebbeli kineveztetésemet elfogadván, a tisztelt Eklésiának és Oskolájának vallásos és polgári törvényes jogait, szabadságait, javát, dicséjét és boldogságát tanácsommal és munkásságommal tőlem kitalhetőleg minden alkalommal híven védeni és oltalmazni, sőt amennyire igazságosan eszközölhetem gyarapítani is igyekszem. A reám kelendő Egyházi Tanácsi határozatoknak és Eklésiai Elöljárói kiküldéseknek teljesítésében munkás szorgalommal és hűséggel eljárni, aziknak mint lett teljesítéséről igaz és hűséges tudósításokat tenni, egy szóval: arra hogy Egyházi Tanácsbéli Assessori tisztemben mindazt, amit tőlem kötelességem és becsületemnek szeretete megkívánnak leki ösméretesen betölteni állandóul törekedni fogok. Isten engemet úgy segéljen.

Egyházi jegyző

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy én a Miskolci Helvét vallástételt tartó szent Eklésiának jegyzőjévé választatván, hivatalom szerint való dolgaimban teljes igyekezettel és igazán eljárók. A jegyzőkönyvben minden reám bízandókat a tisztelt Eklésia határozata szerint beiktatok, minden iratait a magok valóságaikban megtartok, semmit azokból felsőbbsegeim tudta nélkül senkivel sem közlök, annyival inkább ki nem adok, és egyéb titkait is fel nem fedezem. Isten engemet úgy segéljen.

Az Ispotály Inspector hitinek formája

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy én ezen nemes Miskolci Reformata Ecclesiának Ispotály Inspectorának választatván, annak minden renden lévő tagjai között, minden személyválogatás nélkül igazságot szolgáltatok, kinek-kinek részit, minden mások felett való kedvezés nélkül, kiadom. Azoknak jövedelmeket híven beszédem, gondját viselem, és azokról annak idejében igazán számot adok. Hogyha pedig valamely terhesebb dolog elől adná magát, melynek elintézése vagy az feljebb valókat vagy az nemes Ecclesiát illetné, híven bejelentem, és az rendelkezések szerint magamat viselem és alkalmaztatok. Egy szóval az csendességet és békességet mind gyakorolni, mind gyakoroltatni teljes tehetségem szerint fogom és igyekszem. Isten engem úgy segéljen.

²⁶⁵ SRKN Kt. 4335. nro. 96.

Az Ispotály Gazdája hitinek formája

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy én ezen Miskolci Reformata nemes Ecclesiának Ispotálya Gazdájának választatván, jámbor és istenes magam viseletivel tagjai előtt azon Ispotálynak előljárni kívánok, s amikor egészségem engedi, reggel és este vélek egyetemben könyörgést teszek, azokat tehetségem szerint jó gondviselésbe tartom, minden háborúságra célzó alkalmatosságokat eltávoztatik. Kezem és gondviselésem alá bízandó mind készpénzt, mind egyéb adományokat az rendelés szerint napról napra híven felírok, s annak idejében azokról számot adok. Minden történhető állapotokról előmben rendelt Inspector uramot jó eleve tudósítom, és az kiadandó rendelésekhez magamat szorosan alkalmaztatni fogom. Isten engem úgy segéljen.

Egyház molnára

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten, hogy én a Miskolci Reformata nemes Ecclesia malmában molnári hivatalra lett választatásom szerint, azon hivatalba beállván, azon malomnak külső és belső, minden névvel nevezendő eszközeire szorgalmasan gondot viselek, és a malomnak hibáit tőlem kitelhetően teljes tehetséggel, minden haladék nélkül megorvosolni igyekezem. Ha pedig megorvoslására magamtul elégtelen lennék, azon hibát Fő és Vice Curator uraiméknak jó idején hírül adom. A malomban igaz mértéket tartok. Vámban esendő akármelyféle életet az őrlősöktől igazán szedem ki, és azt sem magam, sem házam népe vagy mások hasznára nem fordítom, hanem az arra rendeltetett helyre öszve takarom, és a szokott mérésig hijjánosság nélkül gondját viselem. Az őrlősöket, mennél nagyobb emberséggel lehet, befogadom, a malomba szoktatom. Másoknak praejudiciumára senkinek helyes őrlésre való sorát ajándékért el nem rontom. Az őrlősökkel nem versengek, hanem minden személyválogatás nélkül – azokon kívül, kiknek helyes sorok vagyon – az igaz rendet helyesen megtartom, az alattam valókkal is megtartatom. Fő és Vice Curator uraiméknak, úgy az egész Consistoriumnak, (előmben állattatott molnár gazdának), egész tisztelettel engedelmeskedem. Egy szóval hivatalomhoz illendő dolgokban híven és igazán eljárók. Isten engem úgy segéljen.

2. A konzisztórium tagjai 1767-ben.²⁶⁶

²⁶⁶ SRKN Kt. 4335. nro. 134.

Főkurátor tekintetes, nemzetes és vitézlő Négyesi Szepessy Zsigmond
 nyugalmazott kapitány;
 Segédkurátor tekintetes, nemzetes és vitézlő Négyesi Szepessy Péter;
 Tekintetes, nemzetes és vitézlő Bártzai Bártzay József;
 Tekintetes, nemzetes és vitézlő ifjú Négyesi Szepessy Zsigmond;
 Nemzetes és vitézlő ifjabb Óváry István;
 Nemzetes és vitézlő Gábrriel Mátyás;
 Nemzetes és vitézlő Barkasy András;
 Nemzetes és vitézlő idősb Sárkány Mihály;
 Nemzetes és vitézlő Tomka György;
 Nemzetes és vitézlő ifjabb Fodor Pál;
 Nemzetes és vitézlő Miskolczi György;
 Nemzetes és vitézlő Pap Szász István;
 Consistorialis nótárius nemes Gábrriel István.

3. Szepessy Szabó István 1834-ben kelt végrendelete

„ – A már fenn álló Magyar Túdós Társaság Fundatioja gyarapítására elidegeníthetetlenül hagyok Kétszáz Rfkat Conv. pénzben vagy is 500 Rf. Vcz. azon kívül a mit már az 1826^{dik} Ország Gyűlés alatt adtam, oly feltétellel, hogy a maga évkönyveit és tagjainak jelesebb munkái közül a mit csak lehet, a Miskoltzi Reformatum Lyceum Könyv Tárának minden Esztendő végével, ingyen a Tanuló Ifjúság javára küldje meg. – A Tekintetes Borsod Vármegyei közelébb felállított Rabok dolgozó Intézete állandó alapításául Száz azaz 100 Rfkat Conv. pénzben, vagy is 250 forintokat Vcz. belé értvén ebbe azon 40 ezüst Rfkat mellyeket mint alá írt Részvényes, külömben is 4. Octiara kifizetni tartozom. – A Miskóltzi Refor. Isptály állandó és igen jó gondviselés alatt tartandó Fundationalis Tőke pénze öregbítéséül rendelek Hatszáz azaz 600 Rftkat Vcz. Melly Summát, ha a meg világosodás és igaz Emberi Szeretet azon pontra jutna, hogy ezen Miskoltz Városa kebelébe minden Vallásbeli legkisebb külömbiség nélkül, egy jól elrendelt és czélnek megfelelő Polgári Közöséges Kórház felállítatódna, s e véget a más Vallásbeli minden Felekezet jelenvaló Kórházaiknak alapított Tőke pénzeik egyyüvé olvasztatódnának – mellyet méltán óhajtani lehet – én is, mondom ezen Summát, azon esetben azokhoz kaptasoltatni kívánom. – Mind emellett most: A Miskóltzi más Vallásbeli Felekezetek u. m. a Romano Catholicusok, Evang. Lutheranusok, Nem egyesült Görögök, és Sidók Szegényeik Házai felsegéllésekre öszvesen Száz az az 100 Rfkat Vcz. hagyok olly móddal, hogy Halálom után az mindjárt négy egyenlő részben az illető Helyekre adattasson által. – Szívemből ohajtván a Miskóltzi Reformatum ezúttal jelesen virágzó Lyceumnak elébre való haladását, s több más Jóltévők reménylésével Collegiumi lábra lehető állítását, ennek eszközlésére a Természeti Tudomány és Mathesis tanítása véget egy rendes Tanító Szék alapításául ren-

delek Tíz ezer az az 10,000 Rfkat Vcz. Melly Tanítói Szék Halálom után hamarébb is ugyan, ha a körül állások meg engedik, de múlhatatlanul egy Esztendővel, ezen Summának a Testvér Ötsém két Leányaira leendő által szállás terhe alatt, felállíttasson, melly idő alatt alkalmas és jó Tanítórúl a Tekintetes Tisztelendő Elöljáróság eleve gondoskodhatik. – Hasonlóan a Hazai Törvény és az ahoz kaptsolandó szükséges Tudományok abban felállítandó Tanító Széke rendes Professori Fundatiojául rendelék és hagyok Tíz ezer az az 10,000 Rfkat Vcz. [...] – Ugyan a fent említett Lyceum Könyves Tára Fundatiojául rendelék egy ezer, az az 1,000 Rf. Vcz. olly feltétellel, hogy annak Interessén minden Esztendő végével azon Könyves Tár részére a leg jobb Magyar Könyvek, ha pedig ilyenek a vételre mindenkor érdemesek nem vólnának, más Túdós Nemzetek Nyelveken írt jeles Könyvek szereztessenek, és ezeknek olvasása, illendő Rendszabás és Felelet terhével öszve kaptolt felvigyázás mellett, a Tanuló Ifjúságnak, de más Érdemes Úri Embereknek is, különösen a hozzám közelébb vagy távolabb Atyafisági öszve köttetésbe lévőknak meg engedessen. – Ugyan ezen Oskola Könyv Táráé légyenek Kedves emlékezetű Jó Szüléimnek, az ő 70. és 70. esztendőkorokban általam levétetett, és jól talált, Rámákba foglalt Képeik, üveg alatt lévő halotti Czimereikkel, a vagy csak annak emlékezetéül, hogy Ők is Tettel bizonyított jó indulattal viseltettek azon Oskola eránt... Ugyan azon Könyv Táré légyen magam fiatal kori hasonló Rámába lévő Képem... Nemkülömben az Építésbeli remek művészség kitüntetése véget, azon Könyv Tárnak adódjanak a mostani lakó szobámba függő Londoni Szent Pál, Római Szent Péter, Venétziai Szent Márk és Konstantinápolyi hajdan Sofia Templomaiknak rajz Képeik. Úgy hasonlóan a felső Szobákba két nagy jeles, üveg alatt Rámákba lévő, színes ugyan, de árnyék festések; továbbá Melanchton Fülöp, Luther Márton, Plato, Alcibiades, Solon és Socrates mind üveg alatt Rámákba lévő Képeik. Továbbá Halálomkor találtató minden Könyveim a nevezett Oskola Könyv Tárának adódjanak által, különösen azok között minden Törvény Tudományra tartozók, jelesen az Országos Küldöttség 9 Kötetekbe lévő Rendszeres munkái, és az úgy nevezett Közhasznú Esméreték Tára már meg érkezett, és csinos kötetekben lévő, Darabjai, az előfizetés útján még ez után érkezendő több darabjaival egyetemben. [...] – A Miskóltzi Ref. Ekklesia kebelébe levő nagyobb Leányok Nevelői vagy Tanítói Intézete (mellytől mind a Familiai mind a Polgári bódogság nem kevésé függ) felállítása már húzamos Esztendőktől fogva czélozva ugyan, de mindeddig munkába véve nem lévén, ennek örökös Fundatiojául hagyok és rendelék Öt ezer az az 5,000 Rf. Vcz. [...].

4. Nyilas Samu miskolci lelkész KÖLTŐINK REGÉJE című versének részlete, amely Tompa-parafraízis:²⁶⁷

...

Elsötétült – s a dús vidéken
Pusztítva szállt a fürgeteg...
Erdőn, a lombok rejtekében,
Megrémült a madár sereg.
Fészkök csak úgy ingott az ágon –
És a melyik nem hullt alá:
– Gyönyörködven a pusztuláson –
A vész – azt is megbolygatá.

...

Egyik akkor elszállt keletnek –
Másik röpült nyugat felé...
Néhány még, a szomszéd bereknek
Árnyán magát elrejtethé –
De ajkukról nem szólt az ének !
A bú őket sziven nyomá...
Szivők égett, és nem merének
Megszólalni nagyon soká !

Nagy volt gyászok, mély volt keservök –
Óh hogyne! – meghalt, elveszett:
A csalogány is, a ki köztök
Legszebben énekelgetett.
Sírját se tudják, hol pihent el
A szerelem s hon dalnoka ?
Hogy legalább emlékezettel
El-elröpülnének oda !

....

Az örök hír szóljon felőlük...
S dicsőségükről zengjenek:
Kik a dalt eltanulták tőlük
Most, midőn vidul a berek;
Midőn az erdő újra szépül,
S dalos madárnak árnyat ad –
És oszlik a felhő az égről:
S az éneklés megint szabad.

²⁶⁷ NYILAS SAMU Költeményei. Bp. 1871. 1-4.

5. Lévay József verse a Filléregylet tiszteletére.

EGY SZIKRA
A „Miskolczi Női Filléregylet” aranykönyvébe.

Egy szikra volt csak, melyet önmagából
Egy isten-áldott szív lövette ki;
Felgyúladott a puszta tűzhely attól,
Üdítő szent lángot gerjeszteni.
Meleg fészket e lángnál nyertének
A nyomorban didergő gyermekek.

Velök együtt a szegényes szobába
A Megváltó maga beköltözött,
S árasztja lelkét az örömjajába
Körülte sürgő kisdédék között.
Imádkozva járulnak mind elé
S utat mutat nekik a menny felé.

Fölöttük itt azóta híven, ébren
Virraszt a munkás emberszeretet,
Mely így a földhöz, bár parányi téren,
Közelebb hozza a derült eget,
Hirdetve, hogy áldott hajlék ez itt
S a jó tett már e földön idvezít.